

TC
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
ESKİ TÜRK DİLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ESKİ TÜRK DİLİ ÜZERİNE JAPON
ARAŞTIRMALARI

MANAMI KOYANO
10718002

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. MEHMET ÖLMEZ

İSTANBUL
MAYIS 2014

**TC
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
ESKİ TÜRK DİLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**ESKİ TÜRK DİLİ ÜZERİNE JAPON
ARAŞTIRMALARI**

**MANAMI KOYANO
10718002**

**TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. MEHMET ÖLMEZ**

**İSTANBUL
MAYIS 2014**

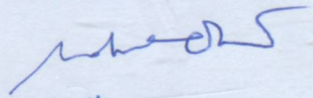
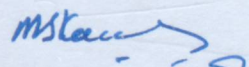
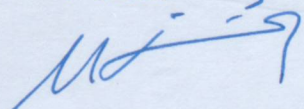
TC
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
ESKİ TÜRK DİLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ESKİ TÜRK DİLİ ÜZERİNE JAPON
ARAŞTIRMALARI

MANAMI KOYANO
10718002

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih: 20 Mayıs 2014
Tezin Savunulduğu Tarih: 07 Temmuz 2014

Tez Oy birliği / Oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

	Unvan	Ad Soyad	İmza
Tez Danışmanı	:	Prof. Dr. Mehmet Ölmez	
Jüri Üyeleri	:	Prof. Dr. Mustafa S. Kaçalın	
	:	Prof. Dr. A. Melek Özyetgin	

İSTANBUL
MAYIS 2014

ÖZ

ESKİ TÜRK DİLİ ÜZERİNE JAPON ARAŞTIRMALARI

Hazırlayan **Manami Koyano**

Mayıs, 2014

Eski Türk dili üzerindeki çalışmalar Uzakdoğu ülkelerinde de yoğun bir şekilde sürdürülmektedir. Japonya'da Eski Türk dili çalışmaları Doğu bilimin bir parçası olarak 19. yy'ın sonunda ortaya çıkmıştır. Bu çalışma 8. yy'dan beri devam eden Çin tarihi kaynağı araştırması ve Budist metni çalışmalarıyla birleşerek hızla gelişmiştir. Günümüzde Eski Türk yazıtları araştırması, Eski Uygurca ve Soğdca Budist metin incelemeleri ve Eski Türk tarihi alanlarında Japon araştırmacıların eserleri iz bırakmıştır.

Tezimde bu araştırmacılar arasından hem Doğu bilimci hem de Eski Çin Soğd tarihçisi olan Kiyohiro Iwami'nin "Aşina Bilge Tegin'in Mezar Taşı Kaydı"nın Tercümesi ve Açıklamaları adlı bir metin incelemesi; yine hem Doğu bilimci hem de Orta Asya ve Eski Türk tarihçisi olan Masao Mori'nin *Eski Türk Tarih Araştırmaları* kitabından içindekiler ve önsöz bölümleri Japoncadan Türkçeye tercüme edilmiştir.

Bilimsel çalışmaları doğru bir şekilde tercüme etmek için, *Jiu Tangshu* (Eski Tang Kitabı) ve *A Dictionary of Official Titles in Imperial China* gibi kaynaklarından yararlanılmıştır. Eski Çince olarak ifade edilen Eski Türklerin kişi adlarının okunuşu için Takashi Osawa'nın Eski Türk Yazıtları hakkında yazılan tezlerine başvurulmuştur.

Bu şekilde yapılan tercüme çalışması, Türkiye'nin Eski Türk Dili dünyasına Japon araştırmalarının bugünkü halini tanıtmaya amaçlanan bir malzeme olmuştur.

Anahtar Kelimeler:

Eski Türk Dili, Japon Araştırmaları, "Ashina Bilge Tegin'in Mezar Taşı Kaydı"nın Tercümesi ve Açıklamaları", Kiyohiro Iwami, Eski Türk Tarih Araştırmaları, Masao Mori, On ve Kun Okunuşu.

ABSTRACT

STUDIES ON TURKIC LANGUAGES IN JAPAN

Prepared by **Manami Koyano**

May, 2014

Studies on Ancient Turkic languages in Eastern countries have been pursued intensively. In Japan, this work had been started as a part of orientalism studies at the end of the 19th century. This study has developed rapidly with old Chinese literature researches that had started since 8th century and Buddhist texts analysis. Today, we can find many Japanese researchers' names in the fields of Ancient Turkic inscription researches, Sogud and Old Uighur Buddhist text analysis and Ancient Turkish history.

In my thesis, I tried to translate two academic documents from Japanese to Turkish. One of them; "A translation with notes of The Epitaph of Ashina Bilgä Tigin" released by Kiyohiro Iwami, who is an Orientalist and a Historian of Ancient China and Sogdiana. The other one; *Historical Studies of The Ancient Turkic Peoples* written by Masao Mori who is also an Orientalist and a Historian of Inner Asia.

To translate these academic documents correctly, I used some materials like *Jiu Tangshu (Old Tang History)* and *A Dictionary of Official Titles in Imperial China*. I also referred to Takashi Osawa's thesis written about the Old Turkish Inscriptions, to pronounce Old Turkish names expressed in Classic Chinese.

In this way, these translation works would be materials to introduce Today's Japanese studies for Turkish language society.

Keywords:

Old Turkic Languages, Japanese Studies, A translation With Notes of "The Epitaph of Ashina Bilgä Tigin", Kiyohiro Iwami, *Historical Studies of The Ancient Turkic Peoples*, Masao Mori, On and Kun Reading.

ÖNSÖZ

Bu tezde Japonya'daki Eski Türk dili çalışmaları örneklerle açıklanması hedeflenmiştir. Giriş bölümünde Japonya'daki belli başlı Eski Türk çalışmalarının kısa bir arşivi, gelişme bölümünde Klasik Çince metnin Japoncaya uyarlama yöntemi, daha sonra iki ünlü Japon Türkoloğun yayınının Türkçe tercümeleri sunulup bu yazının üzerinde değerlendirme yapılmıştır.

Tezim, sayın Prof. Dr. Mehmet Ölmez'in ve Japonya'daki sevgili ailemin ve arkadaşlarımin büyük destekleriyle gerçekleştirilmiştir. Kendilerine saygılarımı ve teşekkürlerimi sunmak istiyorum.

Manami Koyano/小谷野 愛美

İstanbul, Mayıs 2014

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

TEZ ONAY SAYFASI

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
ŞEKİL LİSTESİ	vii
TABLO LİSTESİ	viii
KISALTMALAR	ix
1. GİRİŞ	1
1.1. Japonya'daki Eski Türk Diliyle İlgili Çalışmalar	1
1.2. Tercüme Amacı ve Yöntemi, Ana Kaynak	4
2. KUN OKUMASI (訓読) HAKKINDA KISA BİR BİLGİ	5
3. MASAO MORI "ESKİ TÜRK TARİHİ ARAŞTIRMALARI"NDAN	10
4.1. Yazar Hakkında	10
4.2. İçindekiler/Bölüm (I., II. ve III. Cilt)	11
4.3. Yazarın Önsözü	14
4. KIYOHİRO IWAMI "KAİYUAN 12. YILI AŞİNA BİLGE TEGİN'İN MEZAR TAŞI KAYDI" NDAN	21
3.1. Önsöz	21
3.2. Estampajdan Yazıya Geçirilen Metin (釈読)	25
3.3. Metnin Kun Okuması (訓読)	27
3.4. Günümüz Japoncasından Tercümesi (口語訳)	29
3.5. Açıklamalar	33
3.6. Mingyun (銘韻) [Şiirin Özü]	79
3.7. Sonuç: Mezartaşı Sahibi, Jimi'nin (羈縻) Siyasî Uygulaması ve Yazarı Hakkında	79
3.8. İlaveler	84
5. SONUÇ	86
5.1. Tercüme Notu	86
5.2. Değerlendirme	87
KAYNAKÇA	88
ÖZGEÇMİŞ	92

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa No.

- Şekil 1** : “Aşina Bilge Tegin’in Mezar Taşı Kaydı”nın Estampajı (Shanxi Eyalet Müzesi Koleksiyonundan, Iwami’nin çekimi) 25

TABLO LİSTESİ

	Sayfa No.
Tablo 1 : Yazarın Soyağacı.....	84

KISALTMALAR

- JT** : Jiu Tangshu (旧唐書) [Eski Tang Tarihi]
CY : Cefu Yuangui (冊府元龜)
LD : Tang Liudian (唐六典) [Tang Devlet İş Kuralları]
QT : Quan Tangwen (全唐文) [Tang Yazı Eserleri]
SJ : Shi ji (史記) [Tarih Kaydı]
SG : Shi jing (詩經) [Şiir Derlemesi]
TD : Tong dian (通典) [Genel Kurallar]
WX : Wen xuan (文選) [Yazı ve Şiir Derlemesi]
XT : Xin Tangshu (新唐書) [Yeni Tang Tarihi]
ZZ : Chunqiu Zuoshi zhuan (春秋左氏傳) [Chun Qiu Tarihi Kitabının Açıklaması]
() : Orjinal yazılışı gösterir.
[] : Türkçe anlamını gösterir.
B : Kişi adını gösterir.
I : Kaynak adını gösterir.

1. GİRİŞ

1.1. Japonya'daki Eski Türk Diliyle İlgili Çalışmalar

II. Dünya Savaşı sonrasında Japonya'da Eski Türk dili üzerine yapılan araştırmalar (1948-1972 yıllar arası çalışmalar) ünlü dil bilimci Hattori Shiro (服部 四郎) tarafından¹, 1897-1985 yıllar arasında yapılan çalışmalar ise günümüz Türkologlarından dil bilimci Toru Hayashi (林 徹) ile tarihçi Hiroshi Umemura (梅村 坦) tarafından² derlenmiştir. Yine bu alandaki çalışmalar 1988 yılında Alman Türkolog³ K. Röhrborn ve J. P. Laut tarafından “Japonya'daki Türk Filolojisi ve Dilbilimi, Türk Budizmi Üzerine Japon Araştırmaları” adlı makaleler içinde toplanmıştır. 2010 yılında Erhan Aydın tarafından yayınlanan “Türk Runik Bibliyografyası”nda⁴ ise bugüne kadar yapılan Kök Türk harfli metinler ve Kök Türklerle ilgili tüm çalışmalar ele alınmış, Japonya'da yapılan çalışmalara da yer verilmiştir. Bu derlemeler Japonya'da Türkoloji çalışmalarının geniş kapsamlı olduğunu göstermektedir.

Japon Doğu bilim çerçevesinde pek çok çalışma olsa da, bundan Batı dünyasının haberdar olmaması araştırma dilinin Japonca olmasından kaynaklanmaktadır. Oysaki Japonya'da klasik Çince çalışmaları daha 8. yy'da başlamıştır⁵. Japon araştırmacıların I. derece Çince tarihi kaynaklara doğrudan

¹ Shiro Hattori 服部 四郎, “The Studies of the Turkic Languages in Japan After World War II”, **TDAYB 1973-1974** (1974): 25-57. Aynı yazının tekrar baskısı: Hattori, “The Studies of the Turkic Languages in Japan After World War II”, **Sciences of language: The Journal of the Tokyo Institute for Advanced Studies of Language**, s. 6 (1975): 187-195.

² Hiroshi Umemura 梅村 坦, Toru Hayashi 林 徹, “Japonya'da Türkoloji Çalışmaları”, **TDAYB 1985** (1989): 211-254.

³ K. Röhrborn, J. P. Laut, “Japonya'daki Türk Filolojisi ve Dilbilimi, Türk Budizmi üzerine Japon araştırmaları/Türkische Philologie und Sprachwissenschaft in Japan. Der türkische Buddhismus in der japanischen Forschung”, **Der türkische Buddhismus in der japanischen Forschung**, VdSUA. 23. (1988): 1-26'dan aktaran J. P. Laut, Mehmet Ölmez, “Doğumunun 75. Yılında Klaus Röhrborn”, **Türk Dili**, c. CII, s. 733 (2013): 78-87.

⁴ Erhan Aydın, **Türk Runik Bibliyografyası**, 2. bs, (İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 61, 2010).

⁵ Hattori, *age*, 25.

ulaşabilmesi, son asırlarda Japonya'daki Eski Türk diliyle ilgili çalışmalara da katkı sağlamıştır.

19. yy'm ünlü bir Doğu bilimcisi Kurakichi Shiratori (白鳥 庫吉), 1897 yılında "Kül Tigin Âbidesi Üzerine Düşünceler"⁶ adlı makaleyi yayımlamakla Japonya'da Eski Türk dili çalışmalarının temelini hazırlamıştır. Daha sonra, Budizm rahibi ve filolog olan Zuicho Tachibana (橘 瑞超), 1912'de "Amitâyurdhyāna Sūtra'nın Uygurca Tercümesi Üzerine"⁷ ve 1913'te "Saddharmapuṇḍarikāsūtra'nın Devadatta Bölümünün Uygurca Tercümesi Üzerine"⁸ adlı makalelerini yayımlar. Aynı yıl, Doğu Bilimci Toru Haneda (羽田 亨) "The Uighur Buddhistic Text, Yirli T(ä)ngri-li Säkiz Yukmak Bükülük Arvis nom bitig"⁹ yayımlar. Oğlu Akira Haneda (羽田 明), tarihçi Nobuo Yamada (山田 信夫) ile birlikte Uygurca Budizm metni nüshalarını "Ôtani Keşif Heyetinin Japonya'ya Getirdiği Uygur Harfli Malzemelerin Kataloğu"¹⁰nda toplar. Kogi Kudara (百済 康義) ise, Berlin, Stockholm ve İstanbul'daki kaynakları ele alır. 1978'de Abhidharma Śāstra (阿毘達磨沙論)¹¹ yazma parçasını bilim dünyasına tanıtarak, Alman araştırmacı Peter Zieme ile birlikte Uygurca Budizm metinleri üzerinde çalışmıştır. Bu ekolün diğer araştırmacıları arasında Budizm rahibi ve Doğu bilimci olan Juten Oda (小田 壽典) ve dil bilimci Masahiro Shôgaito'nun (庄垣内 正弘) adı da geçer. Oda, *Quanşi-im pusar* (觀音經) ve Haneda'nın yayımladığı *Sekiz yükmek* (八陽經) gibi Eski Uygur diliyle yazılan Budist metinler üzerine 1963'ten bu yana çok çaba sarf ederek,

⁶ Kurakichi Shiratori 白鳥 庫吉, "Tokketsu ketsutokukin himeikou/突厥闕特勤碑名考", *Shigakuzasshi* 史学雑誌, s. 8/11 (1897): 46-76'dan aktaran Hattori, age: 25. Aynı yazının Almancası: K. Shiratori, *Die Chinesische Inschrift auf dem Gedenkstein des K'ue-T'ê-k'in am Orkhon*, (Tokio: Druck der Kokubunsha, 1899). [Türkçesi: "Müteveffa Kül Tigin'in yazıtı" M. Ölmez, *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları, Metin-Çeviri-Sözlük*, 2.bs. (Ankara: BilgeSu yayımları, 2013): 121-126.]

⁷ Zuicho Tachibana 橘 瑞超, "Uiguruyaku-no Kanmuryô Jukyô/ウイグル訳の観無量壽經", *Niraku shosho* 二楽叢書, s. 1 (1912): 21-41.

⁸ —, "Uiguruyaku-no Hokekyô Daibadatta/ウイグル訳の法華經提婆達多", *Niraku shosho* 二楽叢書, s. 4 (1913): 113-119.

⁹ Toru Haneda 羽田 亨, "Uigurubun-no Tencihachiyojinshukyo/回鶻文の天地八陽神呪經", *Geimon* 芸文, s. 4/2 (1913): 38-55.

¹⁰ Akira Haneda 羽田 明, Nobuo Yamada 山田 信夫, "Ôtani Tankentai Shourai Uiguruji Shiryô Mokuroku/大谷探検隊将来ウイグル字資料目録", *Saiki Bunka Kenkyû* 西域文化研究, s. 4 (1961): 171-206, resim 11-33.

¹¹ Kogi Kurada 百済 康義, "Fragments of the Uyghur Abhidharma texts 52 Citta-samprayuktasamskaras/Gojûni shinjo-wo toku Uiguru-yaku Abidaruma Ronsho Danpen/五十二心所を説くウイグル訳アビダルマ論書断片", *Journal of Indian and Buddhist Studies* 印度学仏教学研究 *Indogaku Bukkyôgaku Kenkyû*, s. 2/26 (1978): 1003-1000.

2006'da "A study of the Buddhist Sūtra called Säkiz yükmäk yaruq or Säkiz törlügin yarumiş yaltrımış in old Turkic" adlı tezini yayımlar. Daha sonra bu eser 2 cilt halinde basılmıştır¹². Shogaito ise, Britanya Kütüphanesi'nde bulunan Abhidharma (阿毘達磨) Budizm yazmaları üzerindeki 30 yılı aşan çalışmalarını 2008'de *Uighur Abhidharma texts: a philological study*¹³ adlı kitapta derlemiştir.

Eski Uygurca araştırmalarının paralelinde ilerleyen Soğdca ile ilgili araştırmalarda ise, tarihsel dil bilimci Yutaka Yoshida (吉田 豊), Soğdca Budizm metinlerinin kataloğunu "Buddhist Literature in Sogdian"¹⁴ adlı makalede yayımlar. Soğd diline hakim olan Yoşida, Karabalgasun ve Bugut yazıtlarının Soğdca yüzünü okumuştur.

Orta Asya tarihi alanında ise, başta ünlü bir Tarihçi ve Doğu bilimci olan Masao Mori (護 雅夫) gelir. Çeşitli Çin tarih kaynaklarından, Orhon-Yenisey yazıtları ve Uygur metinlerinden yararlanarak hazırladığı Köktürk tarihi araştırmalarını, *Eski Türk Tarihi Araştırmaları*¹⁵ adlı kitapta toplar. Mori, daha çok dilbilim araştırmalarında kullanılan kaynakları yeniden elden geçirerek bunu sosyal tarih bakış açısıyla değerlendirir. Böylece Türk filolojisinin gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır.

Yine bu alanda, özellikle de Uygur ve Maniheizm-Budizm tarihi üzerinde yoğunlaştığı Takao Moriyasu (森安 孝夫), Mayıs 2003'te College de France'da "History of Manichaeism among the Uighurs from the 8th to the 11th Centuries in Central Asia" adlı seminer vererek Japonya'daki Orta Asya çalışmalarını bilim dünyasına sunmuştur¹⁶. Onun ekolünden Dai Matsui (松井 太), Turfan'da bulunan Eski Uygurca ve Moğolca metinler üzerine çalışmalarını sürdürmektedir. Aynı zamanda İç Asya dilleri araştırmacısı olarak bilinen Moriyasu, Moğolistan Bilimler Akademisi'nden Ayudai Ochir ile Moğolistan sahasında bulunan yazıtları tekrar

¹² Juten Oda 小田 壽典, *Bussetsutenchi Hachiyô Shinjyoku Ikkan: Torukogo-no Kenkyû/仏説天地八陽神呪經一卷:トルコ語訳の研究* (Kyoto: Hozokan 法蔵館, 2010).

¹³ Masahiro Shogaito 庄垣内 正弘, *Uigubun Abidaruma Ronsho-no Bunkengakuteki Kenkyû/ウイグル文アビダルマ論書の文献学的研究* (Kyoto: Shôkadô 松香堂, 2008).

¹⁴ Yutaka Yoshida 吉田 豊, "Sogudogo Butten Kaisetsu/ソグド語仏典解説", *Nairiku Ajiagengo-no kenkyû/内陸アジア言語の研究*, s. 7 (1992): 95-119.

¹⁵ Masao Mori 護 雅夫, *Kodai Toruko Minzokushi Kenkyû I-II-III/古代トルコ民族史研究 I-II-III* (Tokyo: Yamakawa Shuppansha 山川出版社, 1967).

¹⁶ Takao Moriyasu 森安 孝夫, "Four lectures at the College de France in May 2003, History of Manichaeism among the Uighurs from the 8th to the 11th centuries in Central Asia", *World History Reconsidered Through the Silk Road*, g.3 (2003): 23-112.

inceleyerek “Provisional Report of Researches on Historical Sites and Inscriptions in Mongolia from 1996 to 1998”¹⁷ raporunu hazırlamıştır. Bu proje Takashi Osawa (大澤 孝), Kosetsu Suzuki (鈴木 宏節) ve R. Munkhtulga tarafından devam ettirilerek “BICHEES II : report of researches on historical sites and Turkic inscriptions in Mongolia from 2006 to 2008”¹⁸ adıyla yayımlanır.

Diğer Doğu bilim araştırmacılarından Kiyohiro Iwami'nin (石見 清裕) adları tarih çalışmalarıyla öne çıkmaktadır Iwami ise, Tang hanedanı dönemindeki diplomasi tarihini ele alır. *Tang Hanedanı Döneminde Kuzey Bölgesi Sorunları ve Dış Siyaseti*¹⁹ kitabında yabancılar kanunu, siyaset uygulaması ve mezar taşı kayıtlarını inceleyerek Eski Türk dünyasını dışarıdan gözlemlene şansına erişmiştir.

1.2. Tercüme Amacı ve Yöntemi, Ana Kaynak

Bu çalışmada; yukarıda adı geçen Mori'nin *Eski Türk Tarihi Araştırmaları*²⁰ eserinin tanıtımıyla önsöz bölümü ve Iwami'nin “*Kaiyuan 12. Yılı Aşina Bilge Tegin'in Mezar Taşı Kaydı*”²¹ adlı yazısının Türkçe tercümesi yer almaktadır. Mori, kitabının önsöz bölümünde araştırma hayatına da değinerek Eski Türk tarihi üzerine yapmış olduğu kendi çalışmaları özetlemiştir. Iwami ise, gün ışığına yeni çıkan mezar taşı kayıtlarından “Ashina Bilge Tegin”in metnini çeşitli Çin tarih kaynakları kullanarak açıklamaya çalışmıştır.

Japonca ile yazılan Iwami'nin bilimsel çalışmasını Türkçeye doğru bir şekilde tercüme etmek için *Jiu Tangshu* (旧唐書) ile bunun Türkçe tercümesi olan

¹⁷ Takao Moriyasu 森安 孝夫, Ayudai Ochir Очир А., “Report of Researches on Historical Sites and Turkic Inscriptions in Mongolia from 1996 to 1998/Mongorukoku Genson Iseki-Hibun Chôsa Kenkyû Hôkoku/モンゴル国現存遺蹟・碑文調査研究報告”, *The Society of Central Eurasian Studies/Chûô Yûrasiagaku Kenkyûkai/中央ユーラシア学研究会*, 1999, Osaka.

¹⁸ Takashi Osawa 大澤 孝, Kosetsu Suzuki 鈴木 宏節, R. Munkhtulga, “BICHEES II: Report of reserches on Historical Sites and Turkic Inscriptions in Mongolia from 2006 to 2008 Bichêsu II: /Mongorukoku Genson Iseki-Tokketsu Hibun chôsa Hôkoku/ビチェース II: モンゴル国現存遺蹟・突厥碑文調査報告”, *Japan-Mongolian Joint Expedition Project 'BICHEES II'/Nihon-Mongoru Kyôdô Chôsa Purojekuto 'Bichêsu II'/日本・モンゴル共同調査プロジェクト 'ビチェース 2'*, 2009, Ulaanbaatar.

¹⁹ Kiyohiro Iwami 石見 清裕, *Matters on the North Area in Tang and The Inthernational Order /Tô-no Hoppô Mondai-to Kokusai Chitsujo/唐の北方問題と国際秩序* (Tokyo: Kyukoshoin 汲古書院, 1998).

²⁰ Masao Mori, age: I 1-13. II 18-21, III 38-40.

²¹ Kiyohiro Iwami, age: 237-293. (Aynı yazının tez hali: K. Iwami, “A Translation with Note of ‘The Epitaph of Ashina Bilgä Tigin’/‘Ashina Bilge Tegin boshi’ Yakushikou/「阿史那毘伽特勤墓誌」訳試稿”, *Studies of Inner Asia Laguages. /Nairiku Ajia gengo-no kenkyû. /内陸アジア言語の研究*, s. 7 (1992-05): 55-94, <http://hdl.handle.net/11094/15686> [05.12.2012].)

Eski T'ang Tarihi (Çin Kaynaklarında Türkler) kaynaklarına²² başvurulmuştur. Metinde geçen unvanlar için *A Dictionary of Official Titles in Imperial China*²³ kitabından, metinde geçen eski takvim için ise *Concordance Des Chronologies Néoméniques Chinoise et Européenne*²⁴ kitabından yararlanılmıştır. Eski Çince olarak ifade edilen Eski Türklerin kişi adlarının okunuşu için Takashi Osawa'nın Eski Türk Yazıtları hakkında yazılan tezlerine başvurulmuştur.

Yazıdaki "Metnin Kun Okuması (訓読)" bölümünü daha anlaşılır hale getirmek için, Japonya'da Hanzi/Kanji (漢字) kültürü ile Kun okuması (訓読) hakkında kısa bir bilgi verilmiştir. Metinde geçen özel adlar için önce Çince pinyin okunuşu, yay ayraç içinde Çince yazılışı ve köşeli ayraç içinde Türkçe anlamını verilerek ifade edilmiştir. Örneğin; Jin shandao (金山道) [Altay Dağları bölgesi]. Metinde geçen kişi adları ve ünvanları kalın yazıyla ve Çin tarihi kaynağının adları ise eğik yazıyla gösterilmiştir.

Bu tercüme ile günümüz Japonya'sındaki Eski Türk araştırmalarının bir örneği oluşturulması amaçlanmıştır.

²² Cahide Baysal, Gülnar Kara, İsenbike Togan, *Eski Tang Tarihi (Çin Kaynaklarında Türkler)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2006).

²³ Charles O. Hucker, *A Dictionary of Official Titles in Imperial China* (Taiwan: Southern Materials Center Inc., 1985).

²⁴ Pierre Hoang, *Concordance Des Chronologies Néoméniques Chinoise et Européenne* (Shanghai: Imprimerie De La Mission Catholique, 1910).

2. KUN OKUMASI (訓読) HAKKINDA KISA BİR BİLGİ

Bilindiği üzere Çince ve Japonca, ortak yazı karakterlerine sahiptir: 漢字 (Çincesi: Hanzi/Japoncası: Kanji). Hanzi/Kanji (漢字), bir başka deyişle sesle birlikte anlam da içeren karaktere sahiptir. Yin (殷) (veya, diğer adıyla Shang 商) döneminde (M.Ö. 16.-11. yy) ortaya çıkan bu karakterler, Zhou (周) döneminde (M.Ö. 1046-256'da) geliştirilerek, Han (漢) döneminden (M.Ö. 206-M.S. 220'de) sonra kağıt kültürünün gelişmesiyle birlikte çeşitli yazı tipleriyle ifade edilmeye çalışılmıştır.

Söz konusu olan mezar taşı kaydında kullanılan Kai yazı tipi (楷書) ise, bu dönemlerde şekillendirilmeye başlanılmıştır. Daha sonra Sui (隋) ve Tang (唐) dönemlerde yaygın hale getirilerek günümüze kadar ulaşması sağlanmıştır. Çince 'örnek yazı' manasına gelen bu yazı tipinde, karakterler düz çizgilerle bir karenin içine sığacak şekilde oluşturulmaktadır²⁵. Diğer yazı tiplerinde sanatsal özellikler ön planda olmasına rağmen, Kai yazı tipinde yazılış ve okunuşu daha kolay olduğundan dolayı işlevsellik boyutu nedeni ile mezar taşı yazıtları, kanun yazıları ve Budizm metni nüshaları gibi yazılarda tercih edilmiştir.

Bu şekilde gelişim gösteren yazı kültürü Japonya'ya ancak M.S. 1. yy'ın başında ulaşmaktadır. Japonlar Hanzi/Kanji (漢字) ile birlikte, bunu kendi diline uygun bir hale getirerek Manyogana/Magana (万葉仮名/真仮名 on bin yaprak veya gerçek harf anlamında) karakterini de kullanmaya başlar. Bu karakter, Hanzi/Kanji (漢字) karakterlerinin tek tek anlamlarına bakılmaksızın yalnızca seslerini değerlendirerek, Japonca hece sistemine göre seçilmiş Hanzi/Kanji (漢字) dizgesidir. Daha sonra bu karakterlerden birer parça alınarak Katakana (片仮: yarım harf anlamında) veya bu karakterleri basitleştirilerek Hiragana (平仮名: basit harf

²⁵ Feng Furong 馮 富榮, "Evolution of Chinese characters/ Chûgoku Kanji-no Hensen/中国漢字の変遷", Aichi Shukutoku University Center for Japanese Language and Culture Language and Culture/ Aichi Shukutoku Daigaku Gengobunka Gakka Gengobunka/愛知淑徳大学言語文化学会 言語文化, s. 9 (2001): 13-22.

anlamında) karakterleri ortaya çıkarılmıştır. Kanji (漢字) ile birlikte bu üç karakter türü, Japonca yazı dilini oluşturmaktadır.

Japonlar, Hanzi/Kanji (漢字) karakterini diline dahil ederken yazılış, mana ve Çince okuyuşunu almakla birlikte Japonca okuyuşunu eklemiştir. Çince okuyuşuna On (音), Japonca okuyuşuna ise Kun (訓) adı verilmiştir²⁶. Bu şekilde Japonlar, Çince metinleri de kendi diline göre okunabilir hale getirmeyi başarmışlardır: Kun-yomi (訓読: Kun okuması).

Kun okuması (訓読) sırasında Çince ve Japonca dilbilgisi arasındaki farklara dikkat edilmesi gerekmektedir:

- 1.) Çince, tek heceli dillerden ve Japonca sondan eklemeli dillerdendir.
- 2.) Çincede cümle yapısı, 'özne+yüklem+tümleç' şeklinde, Japoncada ise 'özne+tümleç+yüklem' şeklindedir²⁷.
- 3.) Çincede olumsuzluk eki ve olumsuzluk edatı yüklemden önce, Japoncada ise yüklemden sonra gelir.
- 4.) Çincede fiil-zaman bulunmadığından bunun görevi belli başlı zaman belirteçleriyle ifade edilir²⁸.
- 5.) Çincede bazı yardımcı ekler bulunmaz.

Dolayısıyla Hanzi/Kanji (漢字) karakteriyle oluşan Hanwen/Kanbun (漢文) yazısını Japoncaya uyarlayarak okurken, cümledeki öge sırasını değiştirip yardımcı ekleri ve zaman eklerini ilave ederek okunması gerekmektedir.

Kun okuması (訓読) için okumayı kolaylaştıran bazı teknikler uygulanır:

- A.) Olumsuzluk eki ve olumsuzluk edatının yüklemden sonra okunması için bu tür karakterden sonra 'レ' işareti konulur.

²⁶ Ming Liu 劉明, Washio Kiyoshi 鷺尾紀吉, "The Influence of Chinese on Japanese /中国語の日本語への影響", *The Bulletin of Chûô-Gakuin University: Man & Nature/中央学院大学人間・自然論叢*, s. 31 (2010): 165-176.

²⁷ Ferhat Karabulut, İsmail Ulutaş, "Türk Dili Sıfat - Fiilli Yapı Tipolojisinin Japon, Kore ve Macar Tipolojileri ile Karşılaştırılması", *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, s. 6/1 Winter (2011): 1312-1339.

²⁸ Muzaffer Malkoç, "Dil Biliminde Zamanın Tanımı ve İşlevi Nedir", *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, s. 6/3 Summer (2011): 1075-1081.

B.) Öğelerin okunma sırasını göstermek için “一, 二, 三” ve “上, 中, 下” işareti konulur.

C.) Yardımcı ekler ve zaman ekleri ilave edilir²⁹.

Burada SJ, Lu Zhonglian Zou Yang lie yun (魯仲連鄒陽列伝) [Lu Zhonglian ve Zou Yang anlatısı]ndan³⁰ bir örnek gösterilmiştir:

Hanwen/Kanbun (漢文):

亡南陽之害小、不如得齊北之利大。

Wang Nanyang zhi hai xiao, bu ru de Qibei zhi li da.

Kun okuması (訓読) 1:

亡_一南陽_二之害小、不_レ如_下得_一齊北_二之利大_上。

Kun okuması (訓読) 2:

亡_一南陽_二之害_ノ小_{ナルハ}、不_レ如_カ下_レ得_ル齊北_二之利_ノ大_{ナルニ}上。

Kun okuması (訓読) 3:

南陽を亡ふの害の小なるは、齊北を得るの利の大なるに如か不。

Türkçesi:

南陽'I 亡-mA+nIn 害(I)'nIn 小 olması ile, 齊北'I 得-mA+nIn 利(I)'nIn 大 olması 如 不.

[Not: +I=belirtme eki, -mA=fiilden isim yapan ek, +nIn=ilgi eki, +(I)=iyelik eki]

Anlamı:

Nanyang'u kaybetmenin zararının az olması ile, Qibei'yi ele geçirmenin kârının çok olması karşılaştırılmaz.

Kelimeleri:

南陽 (Nanyang); yer adı, 亡 (wang); kaybetmek/yitirmek, 之 (zhi); ilgi eki, 害 (hai); engel/zarar, 小 (xiao); küçük, az, 齊北 (Qibei); yer adı, 得 (de);

²⁹ Koji Kawamoto 川本 皓嗣, "Kanbun-Kundoku (Japanese Reading of Classical Chinese Texts): A Translation Study in a Comparative Cultural Perspective", *Otemae University Otemae Journal*, s. 11 (2010): 1-26.

³⁰ age, 4.

almak/ele geçirmek, 利 (li); kâr/bedel/fayda, 大 (da); büyük, çok, 不 (bu); olumsuzluk eki, 如 (ru); ulaşmak/denk gelmek.

Açıklaması:

(Eğer bu savaşta) Nanyang'ı kaybedersen bile zararı azdır. (Ama eğer savaşa kazanıp) Qibei'yi ele geçirirsen kârı çoktur. Zarardan korkan kâr etmez.

Böylece Japonlar Çince kaynaklar tercüme etmeden Kun okumasıyla (訓読) anlayabilmektedirler. Bu iki ülke arasında tarih boyunca kültür ve bilgi alışverişlerinin yaygın olmasının en büyük etkeni budur. Japonya'da roman, şiir ve günlük gibi edebi eserlerde daha çok Japonca kullanırken; bilimsel yazılar ve resmi evraklarda ise, Doğü dünyasının *Lingua Franca* olan Çince tercih edilmiştir³¹.

Bu bakımdan Çince ve Japonca, ortak karakterlere sahip olmaktan ziyade, ortak kelime ve ortak yazıyla da birlikte Hanzi/Kanji (漢字) kültürüne sahiptirler.

³¹ Aldo Tollini, "This essay deals with the contribution that kanbun and kanbun kundoku gave to the birth of Japanese written language [in Japanese] 日本語表記の誕生と漢文訓読の役割", *The Journal of Kanbun Studies*, s. 5 (2010): 294-276.

4. MASAO MORI “ESKİ TÜRK TARİHİ ARAŞTIRMALARI”NDAN

4.1. Yazar Hakkında

Eski Türk Tarihi Araştırmaları kitabı, Tarihçi, Doğu bilimci ve Türkükbilimci olan Prof. Dr. **Masao Mori** (護 雅夫) tarafından 1962, 1992 ve 1997 yıllarında yayınlanan toplam üç ciltli kapsamlı bir araştırma derlemesidir. Eski Türkler üzerine dil, tarih, siyasiveler üzerine dil, tarih, siyasî ve sosyokültürel tarih açılarından yapmış olduğu ayrıntılı çalışmalar yer alır. Eserin I. cildi, 1970 yılında Japon Akademisi tarafından (The Japan Academy) 60. Japon Akademi Ödülü'ne layık görülmüştür. Yazarı Mori, 1921 yılında Japonya'da Shiga Eyaleti doğumludur. Orta öğretim ve lisa eğitimlerini Nagahama Kasabasında tamamladıktan sonra Tokyo Üniversitesi Doğu bilim Bölümüne girer ve 1943 yılında mezun olur. II. Dünya Savaşı bitince aynı üniversitede yükseköğretime devam eder, Hokkaido Üniversitesi Hukuk ve Edebiyat Bölümü ve Tokyo Üniversitesi Edebiyat Bölümü'nde doçent olur. Bu sırada Türkiye ve Almanya'da bir yıl bilimsel araştırmada bulunur. 1966 yılında Sovyetler Birliği'nde Leningrad Üniversitesi'nden (Bugün; Saint Petersburg State University) iki aylığına misafir okutman olarak davet edilir. Daha sonra 1968-1981 yıllarında Tokyo Üniversitesi'nde, 1981-1991 yıllarında ise Nihon Üniversitesi'nde profesör olarak görevlendirilirken İstanbul Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi gibi eğitim kurumlarında Türk ve Orta Asya Tarihi, Japon Tarihi, Eski Türk Dili ve Japon Dili derslerini verir. Aynı zamanda Japonya'da Toho Gakkai (The Institute of Eastern Culture), Orta Asya Kültür Merkezi (The Middle Eastern Culture Center) ve Eski Doğu Müzesi'nde (Ancient Orient Museum) başkanlık görevinde bulunur. Türkiye'de ise Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı (Atatürk Kültür Merkezi) şeref üyesi olmuştur. Emekli olduktan sonra ülkeye verdiği emeklerinden dolayı Japonya'dan II. Derece Zuihō-shō Madalyasını alır. Ayrıca Türkiye ve Bugaristan'dan da hizmetlerinden dolayı çeşitli ödüller almıştır. Hayatın son yıllarını Kanagawa Eyaleti, Fujisawa İlçesindeki evinde geçirerek öğrencilerinin yardımıyla *Eski Türk Tarihi Araştırmaları III. cildi*'ni yazımaya devam eder. Mori, 1996 yılında kitabın yayını beklemeden hastalık nedeniyle vefat etmiştir. Eserler

arasında, *Yûboku Kiba Minzoku Kokka: Aoki Ôkami-no Shisontachi* (遊牧騎馬民族国家一蒼き狼の子孫たち) [Atlı Göçebe Topluluğu; Gri Kurdun Torunları] (Kôdansha, 1967)ⁱ, *Ri Ryô* (李陵) [Li Ling] (Chûô Kôronsha, 1974)ⁱⁱ, *Kodai Yûboku Teikoku* (古代遊牧帝国) [Eski Göçebe Devletleri] (Chûô Kôronsha, 1976)ⁱⁱⁱ ile çok sayıda tezler, ortak eserler ve tercüme eserleri bulukmaktadır.

4.2. İçindekiler/Bölüm (I., II. ve III. Cilt)

Eski Türk Tarihi Araştırmaları I. cildi, I. bölümü; “Köktürk Kağanlığı ile Toplum” başlığıyla, Orhon, Yenisey yazıtları ve Çin tarihi kaynakları incelenmiştir. “1. Köktürklerde Devlet Yapısı”, “2. Doğu Türk Kağanlığı’nda Soğdlar”, “3. Eski Türklerde Toplum Yapısı”, “4. Köktürk ve Sui-Tang İmparatorlukları” alt bölümlerinden oluşur.

II. bölümünde; “I. Köktürk Kağanlığı’ndaki Unvanlar Üzerine Araştırmalar” adı altında Eski Türk toplumunun yapısı unvanlarla açıklanmaya çalışılmıştır. “1. I. Köktürk Kağanlığı’nda *qayan* Unvanı”, “2. I. Köktürk Kağanlığı’nda *şad* Unvanı”, “3. T’iehlê (鉄勒) boylarında *iltäbär*, *irkin* Unvanları” alt bölümlerinden oluşur.

III. bölümünde; “Köktürk Yazıtları Üzerine Düşünceler” başlığıyla Çin tarihi kaynakları içindeki Eski Türkler aranarak iki devletin ilişkileriyle diplomasi tarihi üzerinde durulmuştur. 1. Türklerden Çimin Kağan’ın bir Çin İmparatoruna Gönderdiği Mektubun Üslûbu Üzerine, 2. Sıçı ve Ssû-chih (四至), 3. “Ch’i-tan (契丹) Kelimesinin Kökeni Üzerine, 4. Yenisey Yazıtlarında *qu(o?)y*, öz Kelimelerinin Anlamı alt bölümlerinden oluşur. Kitabın ek bölümünde ise, S. G. Klyashtornyj, Liu Mautsai, B. Ögel ve S. Y. Malov’un çalışmalarına yer verilerek söz konusu çalışmalar yorumlanmıştır. 1.) S. G. Klyashtornyj: Köktürk Tarihi Araştırmaları^{iv}, 2.) Liu Mautsai: Köktürk Tarihi Araştırmaları^v, 3.) B. Ögel: *şad* Unvanı Üzerine

ⁱ Masao Mori 護雅夫, *Yûboku Kiba Minzoku Kokka: Aoki Ôkami-no Shisontachi* / 遊牧騎馬民族国家一蒼き狼の子孫たち, (Tokyo: Kôdansha 講談社, 1967).

ⁱⁱ —, *Ri Ryô* / 李陵 (Tokyo: Chûô Kôronsha 中央公論社, 1974).

ⁱⁱⁱ —, *Kodai Yûboku Teikoku* / 古代遊牧帝国 (Tokyo: Chûô Kôronsha 中央公論社, 1976).

^{iv} S. G. Klyashtornyj, *Drevnetyurkskie runičeskie pamyatniki kak istočnik po istorii Srednej Azii* (Moscow: 1964).

^v Liu Mautsai 劉茂才, *Die chine Die chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken (T’u-Kü)* 2 BDE (Wiesbaden: 1958).

Araştırmaları^{vi}, 4.) S. E. Malov: Yenisey Yazıtları Araştırmaları^{vii} bölümleriyle Sovyetler, Almanya ve Türkiye'deki Eski Türk dili ve tarihi çalışmaları vurgulanmıştır.

Eski Türk Tarihi Araştırmaları II. cildi; "1. Kuzey Asya'daki Eski Göçebe Devletinin Yapısı" ve "2. Köktürklerde Devlet Yapısı" konuları altında yapılmış I. cidin özetiyle başlar.

I. bölümünde; "Eski Türk Tarihinde Meseleler" başlığında Tonyuq ve Tosho Tsaidam yazıtlarıyla birlikte Süci yazıtı, yazılı sikke ve Bugut yazıtı incelenmiştir: 1. *bögü (bügü) -qayan* ile Fu-chü (匍俱), 2. Tonyuq Yazıtında Görünen *bögü-*, *bügü-qayan* hakkında, 3. Ashitê Yüan-'chên ile Tonyuq, 4. II. Köktürk Kağanlıkta Milliyetçilik, 5. *bökli* Kelimesi Üzerine: Etnoloji ile Tarih Bilimi Arasında, 6. Süci Yazıtının bir Tercümesi: İlk Üç Satır, 7. Moğol Platosunda Çıkan Sikkelerdeki Köktürk Harfli Yazılar Hakkında, 8. Türgiş Sikkelerindeki Yazılar Hakkında", "9. Köktürk Kağanlık İçinde Soğudların Görevleri ile İlgili bir Kaynak" ve "10. Soğudların Doğu Gelişmesi ile İlgili Arkeolojik Kaynaklar".

II. bölümünde; "Eski Türklerin İnancı" üzerine Şamanizm, kağanlık algılayışı ve kutsal törenler gibi konularında bilgi verilmiştir: "1. Köktürklerin İnancı: Şamanizm Üzerine", "2. Göçebe Devletinde Kağanların İlahi Hakları: Köktürklerin Örneği", "3. Eski Türk Boylarından Kao-ch'ê'nin (高車) İlk Destanı Hakkında: İomante Araştırmalarından, 4. Eski Türklerde 'Kurt Başlı Tanrı' Hakkında, 5. 'Gri Kurt [Bozkurt] Destanı'nın Etrafında, 6. Köktürklerde Toplum Bilimine Bakış, 7. Köktürklerin Cülüs Törenleri ve 8. Köktürklerin Cülüs Törenleri Hakkında İlaveler alt bölümleri vardır.

III. bölümünde; Yenisey Yazıtları Üzerine Düşünceler başlığıyla, 1. Yenisey Yazıtlarındaki '*sekiz adaqlıy barım*' İfadesi Üzerine, 2. I. Altın-Köl Yazısı İncelenmesi ve 3. II. Altın-Köl Yazısı İncelenmesi bulunur. Ek Bölümünde ise, Türk Filolojisi ile Tarih bilimi veya Türk Filolojisi ile Dilbilim açlarında önemli olan dokuz yazıt tanıtılmıştır: 1.) A. İnan: Tarihte Bugün ve Şamanizm -Materyaller ve

^{vi} B.Ögel, "Über die Alttürkische Schad (Sü-Baschi) Würde", *Central Asiatic Journal*, vol. 8 (Wiesbaden: 1963): 27-42.

^{vii} S. E. Malov, *Eniseyskaya pis'mennost' Tyurkov*, (Moscow-Leningrad: 1952).

Araştırmalar^{viii}, 2.) I. Laude-Cirtautas: Türk Dillerine Renk Adlarının Kullanımı^{ix}, 3.) S. G. Klyashtornyj ve V. A. Livşic: Sevrey Yazıtı^x, 4.) S. G. Klyashtornyj: Doğu Gobi'deki Runik Harfli Yazıtlar^{xi}, 5.) S. G. Klyashtornyj i I. U. Sambu: Ulug-Hem Bölgesinde Yeni Bulunan Runik Harfli Yazıtlar^{xii} ve 6.) D. D. Vasil'ev (Genel Editör; A. N. Kononova, Sorumlu Editör; S. G. Klyashtornyj ve I. G. Dobrodomov, Yönetmen; E. R. Tenişev): Yenisey Nehri Çevresindeki Türk Runik Yazılı Eserleri^{xiii}, 7.) A. Róna-Tas: Doğu Türk 'Runik' Alfabetesinin Gelişimi ve Çıkışı Üzerine^{xiv}, 8.) Köktürk Alfabelerinin Kökeni ile İlgili İki Çalışma^{xv}, ve 9.) S. G. Klyashtornyj: Eski Türkçe Kaynaklarında Görülen Mitolojik Temalar^{xvi}.

Sonuncu olan *Eski Türk Tarihi Araştırmaları III. cildi*; "Eski Kuzey Asya Göçebe Devletleri Tarihine Genel Bir Bakış" başlığında "1. Göçebe Devletinin Oluşumu ve Gelişimi" ve "2. Göçebe Devletinin 'Medenileşme'" konuları ele alınarak Eski Türk tarihi özetlenmiştir. İlk konuda Hseing-nu [Hun], Hsien-pei (鮮卑) ve Jou-jan (柔然) göçebe devletlerinin genel yapısı ve tarihsel gelişimlerine kısaca değinmiştir. İkinci konuda, Eski Türklerden özellikle kendilerine ait yazı sistemine sahip olan Köktürk ve Uygur göçebe devletlerine yer verilmiştir.

I. bölümü; "Eski Kuzey Asya Tarihi Üzerinde Meseleler" adıyla Güney ve Kuzey bölgeler arası sürtüşmelerinin ne gibi sosyoekonomi sebeplere dayandığı açıklanarak; Hseing-nu [Hun] ile Han devletlerinin ilişkileri incelenmiştir. Alt başlıkları sırasıyla şunlardır: 1. Eski Doğu Asya'daki Göçebe Devletleri ve Tarım Devletleri, 2. 'Hseing-nu [Hun]' Devleti –Ek Analizi, 3. Pritsak: Yirmidört Bakan –

^{viii} A. İnan, *Tarihte Bugün ve Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1954).

^{ix} I. Laude-Cirtautas, *Der Gebrauch der Farbbezeichnungen in den Türkdialekten* (Wiesbaden: Harrasowitz, 1961).

^x S. G. Kljaštornyj, V. A. Livšic, "Sevreskij Kamen", *Sovetskaja Turkologija*, s. 3 (Baku: 1971): 106-112.

^{xi} S. G. Kljaštornyj, "Runičeskaja nadpis" iz Vostočnoj Gobi", *Studia Turica*, ed. Lajos Ligeti (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1971): 249-258.

^{xii} S. G. Kljaštornyj, I. U. Sambu, "Norvaja runičeskaja nadpis' v Ulug-Hemskom rajone", *Učenyje zapiski XV* (Kyzyl: Tuvinskij Naučno-issledovatel'skij Institut jazyka, literatury i istorii, 1971).

^{xiii} D. D. Vasil'ev, *Korpus Tjurkskih runičeskih pamjatnikov bassejna Eniseja*, ed. A. N. Kononova, S. G. Kljaštornyj, I. G. Dobrodomov, E. R. Tenişev (Leningrad: Nauka, 1983).

^{xiv} A. Róna-Tas, "On the Development and Origin of the East Turkic 'Runic' Script", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Tomus XLI (1) (Budapest: 1987): 7-14.

^{xv} G. Clauson, The Origin of the Turkish 'Runic' Alphabet", *Acta Orientalia XXXII* (Havniae: 1970): 51-76. / V. A. Livšic, "O proishozhdenii drevnetjurkskoj runičeskoj pis'mennosti", *Arheologičeskie issledovanija drevnego i srednevekovogo Kazahstana*, (Alma-Ata: 1980): 3-13.

^{xvi} S. G. Kljaštornyj, "Mifologičeskie sjužety v drevnetjurkskih pamjatnikah", *Tjurkologičeskij Sbornik 1977*, (Moskva: 1981): 117-138.

Hseing-nu [Hun] Devletinin Yöretim Teşkilatı Tarihinin Araştırması^{xvii}, 4. 'Ma-nu-kuan (馬弩關) ve Hseing-nu'nun [Hun] Demir Kültürü' Hakkında, 5. Güney Sibilya'daki Han Dönemine Ait Yapı Kalıntıları, 6. Güney Sibilya'da Yenisey Nehri Çevresindeki Kabileler; Sovyetlerin Görüşü, 7. Wei-lüeh (魏略) Kitabı, Hsi-jung chuan (西戎傳) Bölümünde Bulunan Ting-ling (丁令) ile İlgili Maddeler, 8. 'Pei Ting-ling (北丁令)' ve 'Hsi Ting-ling (西丁令)' Hakkında, 9. Kao-ch'ê Anlatısı'ndaki (高車傳) Boy Adları Hakkında; Kao-ch'ê Boylamlarının Dağılımı, 10. 'Tu-chin chiu chên (度斤旧鎮)' İncelenmesi; Kuzey Wei'nin (北魏) Kuzey Sınırı.

II. bölümü; "Uygurca Metinleri Üzerine" başlığıyla Doğu Türkistan'da bulunan çeşitli Uygurca sözleşme metinleri Çincesi ile karşılaştırılarak incelenmiştir. 1. Uygurca Borç Alımı Belgesi, 2. Tekrar Uygurca Borç Alımı Belgesi Hakkında, 3. Uygurca Üzüm Bahçesinin Satışı ile İlgili Metin, 4. Uygurca Satınalmı Belgesi; Özellikle Satıcı ve Alıcı Konusunda, 5. Uygurca Alım Satım Belgesi Üzerine Teminat Belgesi, 6. Yuan Dönemi Bir Adet Uygurca Arsanın Satınalmı Belgesi ve V. V. Radlov, S. E. Malov ve Saadet Çagatay tarafından tercüme edilen 7. Uygurca *Suvarṇaprabhāsa* alt başlıkları bulunur.

III. cildin ekinde ise, "Eski Türk Tarihi Araştırmaları Ek Kitabı" olarak kitapta geçen tüm terimleri kapsayan indeks ve Masao Mori'nin yayın listesi bulunmaktadır.

Mori, her kitabın önsöz bölümünde içerikle birlikte kendi araştırma hayatına değinerek Eski Türk tarihi üzerine yapmış olduğu tüm çalışmaları özetlemiştir. Burada ilk kitabın önsöz bölümünü tercüme ederek yazarın diliyle eseri tanıtmak istiyorum.

4.2. Yazarın Önsözü

Benim araştırma hayatım Eylül 1943'te Tokyo Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Doğu Bilim Bölümü'nden mezun olduğumda, daha doğrusu; Eylül 1945'te askerliğimi bitirip enstitünün özel araştırma görevlisi olarak kabul edildiğim andan itibaren başlar. Bundan sonra benim araştıma odağım Moğollardan Köktürkler, Tieleler, Kaoçeler, Chileler, Tinglingler ve Hunlara kadar eski dönemlere uzanır ve

^{xvii} O. Pritsak, "Die 24 Ta-ch'ên: Studie zur Geschichte des Verwaltungsaufbaus der Hsing-nu-Reishe", *Oriens Extremus*, Jg. I, H. 2 (Wiesbaden: 1954): 178-202.

sonra tekrar Türklerden Uygurlar dönemine varır. Bu sırada Cungar İmparatorluğu üzerine araştırmalar yapmaya başladım. Fakat o zamanlarda rahatça tarihi kaynaklara erişilemediğinden bu çalışma yarım kaldı. Bugün de hâlâ eksik bırakılmış durumdadır.

Böylece benim Kuzey Asya Tarihi Araştırmaları çerçevesine eski dönemden Hunlar, yeni dönemden ise Moğollar girer. Bu çerçevenin merkezinde Hunlar, Köktürkler ve Moğollar vardır. Bu üçünün merkez sayılmasının sebebi; başrolü olduğu dönemin Kuzey Asya'daki göçebelik tarihinde önemli olan “güç toplama dönemi”ne (Latimore, O.) ait olmasıdır. Bu konu üzerinde sıkı çalışıp çıkan sonuçları birbiriyle karşılaştırıp irdelemekle Kuzey Asya tarihinde “gelişim” sorununa bir çözüm getirebileceğimi düşündüm. Çalışmamı yürütürken her zaman odaklandığım nokta, Kuzey Asya tarihinde “evrensel federal toplum teorisi (Teoirya veçnogo feodal'nogo obşçestiva)”; “durgunluk teorisi” ya da “indirgeme teorisi”nin yeniden incelenmesidir. Dar anlamda siyasî hareket değil, daha çok devlet yapısı veya toplum biçiminin ilgimi çekmesinin sebebi de budur.

Yaklaşık yirmi senedir devam ettiğim Kuzey Asya tarihi araştırmalarında son on senedir yaptığım çalışmalarımın odağı öncelikle Eski Türkler, özellikle de Köktürkler ve Uygurlardır. Bunlardan Gökürk tarihi ile ilgili makalelerimi bu kitapta topladım.

Köktürk tarihi araştırmalarına başladığımda Eski Türk dili üzerine hiçbir bilgim yoktu. Dolayısıyla önce Eski Çin kaynaklarını kullanarak oluşturduğum çalışma alanına, I. Köktürk Kağanlığı'nın devlet yapısı sorununa değindim. Bunu çözmek için bir anahtar olarak unvanları ele aldım. Bunun sonuçlarından biri “Doğu Köktürklerin Unvanları Üzerinde Sunuş: I. Köktürk Kağanlığı'nda Kağan” (*Toyogakuhou 東洋学報*, sayı 37-3, 1954) vardır. Bu makale, eklemeye birlikte kitabın II. bölümü 1. maddesinde bulunmaktadır.

Daha sonra 1957-1959 yılları arasında Türkiye ve Almanya'da eğitim görüp İstanbul Üniversitesi'nden Prof. R.R. Arat ve Hamburg Üniversitesi'nden Prof. A. Von Gabain'den Eski Türk Dili derslerini aldım. Ülkeme döndükten sonra da temel olarak Çin tarihi kaynaklarını kullanarak “I. Köktürk Kağanlığı'nda unvanlar üzerine araştırmaya devam ettim. Araştırma sonucu olarak “Doğu Köktürklerin Unvanları Üzerinde: I. Köktürk Kağanlığı'nda şad” (*Sigakuzasshi 史学雑誌*, sayı 70-1.2, 1961)

ve “Doğu Köktürklerin Unvanları Üzerinde: T’iehlê (鉄勒) boylarında *iltäbär*, *irkin* Unvanları” (*Toyôgakuhô*, sayı 46-3, 1964) yayımladım. Yine bunlara da az çok ekleme yaparak kitabın II. bölümü 2 ve 3’te topladım. Aynı zamanda I. bölümün 2. yazının taslağını oluşturmuş oldum.

“Doğu Köktürk Devleti İçinde Soğdlar” (*Kodaigaku* 古代学, sayı 12-1, 1965) ise, sadece I. Köktürk Kağanlığı üzerine değildir, fakat yine burada da *eltäbär*/*eltäbir*/*iltäbär*/*iltäblir* unvanları araştırmasıyla Soğdların Doğu Köktürk Devleti içindeki yeri, devlet yapısının açıklanmaya çalışıldığı nokta ve eski Çin kaynaklarının temel aldığı nokta yukarıdaki üç makaleyle aynı kategoriye girmektedir.

Öte yandan, Köktürk tarihi araştırmalarının gerçekleşmesi için I. Kağanlık ve II. Kağanlık her ikisi üzerine çalışmaların yapılması gerekir. Bunun için önemli malzeme olarak Çin tarihi kaynaklarının yanı sıra Köktürk yazıtları; Orhon ve Yenisey yazıtları bulunur. Bunlardan Orhon yazıtları için Hidemi Onogawa’nın başarılı çalışmaları elimizdedir. Hâlbuki ülkemizde Türk Filolojisi çalışmaları hiçte yaygın değildir. Köktürk yazıtlarının kullanımında Onogawa’nın sıkı çalışmasından başlayıp Sovyet-Rusya, Avrupa ve Türkiye’deki Türk Filolojisi çalışmalarına da ulaşmaya mecbur kaldım. Bu sırada S. E. Malov’un Yenisey yazıtları araştırmaları derlemesi olan kitabını tanıtip kendi fikrimle birlikte yayımladım: “S. E. Malov ‘Yenisey Köktürk Yazıtları’” (*Toyôgakuhô* 東洋学報, sayı 41-1, 1958) Bunu daha sonraki araştırmaların sonuçlarıyla birlikte birçok yenilik yapmış olarak bu kitabın ek bölümünde topladım.

Türk filolojisi üzerinde Sovyet-Rusya’nın, Avrupa ve Türkiye’deki bilimadamlarının katkıları elbette büyüktür. Fakat onlar filolog görüşüne sahiptirler, tarihçi değillerdir. Onların filolojik araştırmalarından çıkardığı sonuç veya kendi filolojik çalışmalarından ulaştıkları neticeyi Eski Türk tarihine nasıl bağladıkları; özellikle de devlet yapısı ve toplum biçiminin açıklaması, benim temalarımın biri oldu. Bu tema üzerinde çalışan bilimadamı olarak içten de dıştan da sadece A. N. Bernştam’ı tanımaktayız. Fakat onun araştırması da Malov’un söylediği gibi yazıtın yanlış okunması, hatalı çözümü ve taraflı görüşlerle doludur, bu yüzden yararlanılması doğru olmaz. Üstelik Çin tarihi kaynaklarının kullanımı da oldukça yetersizdir. Demek ki, bir TARİHÇİ olarak Köktürk yazıtlarını, Eski Türklerin devlet

yapısı ve toplum biçimi araştırmaları için kullanıp aynı anda Çin tarihi kaynaklarından da inceleme yapabilmem için sıfırdan başlamak gerekmektedir. Sıfırdan hareket ederek başladığım bu çalışmalarda ortaya çıkan makalelerim şunlardır: “Sıçı ve Sûçi” (*Wada-hakushi Koki Kinen Tôyôshironsô* 和田博士古稀記念東洋史論叢 [Prof. Dr. Wada'nın Koki Yıldönümü Kutlama Dolayısıyla Doğu Tarihi Makale Derlemesi], Tokyo, 1961), “Yenisey Yazıtlarında qu(o?)y, öz kelimeleri Üzerine” (*Tôyôgakuhô* 東洋学報, sayı 45-1, 1962), “Köktürk'te Çimin Kağan'ın Mektubunda Görülen Yazılar” (*Tôyôgakuhô* 東洋学報, sayı 48-1, 1965) Rapor olarak “Ch'i-tan Kelimesinin Kökü Üzerine” (*Yûrashia Bunkakenkyû* ユーラシア文化研究, sayı 48-1, 1965) vardır. Bunlar ya geliştirilmiş ya da not eklenmiş olarak bu kitabın III. bölümü 2., 4., 1. ve 3'te yer almaktadır.

Fakat Eski Türklerin devlet yapısı ve toplum biçimini araştıma teması olarak alıp Köktürk yazıtları ve Çin tarihi kaynaklarıyla bütüncül inceleme yaparken çıkmaza düştüm. Küçük tarihi olayları teker teker sorgulamanın sonu gelmedi.

Çıkmaz sokaktan kurtulmak için şu yöntemi uyguladım; sorgulamada açıkladığım birkaç olay üzerine Eski Türklerin devlet yapısı ve toplum biçimini kabaca algılayıp oradan bir tahmin çıkarılır, bu tahmin tekrar her tarihi olayın sorgulamasıyla incelenir ve gerekirse düzeltilir. Bu yöntem için Köktürk yazıtları ve Çin tarihi kaynaklarının dışında özellikle Sovyetlerdeki bilim adamları arasında düzenli olarak yapılan Güney Sibirya ve Altay bölgelerindeki arkeolojik kazı çalışmaları sonuçlarını da kullanmam gerekir. Üçünü karşılaştırırken ve de inceleme yaparken Eski Türklerde devlet yapısı ve toplum biçimi yavaş yavaş zihnimde şekillenmeye başladı. Tasviri şunlardır; “Köktürk'ün Devleti: Orhon Yazıtları ile” (*Kodaishikôza* 古代史講座, sayı 4, Tokyo, 1962), “Eski Türklerin Toplum Biçimi: Yenisey Yazıtları ile” (*Kodaishikôza* 古代史講座, sayı 6, Tokyo, 1962) ve Eski Türk devletleri, özellikle Köktürk ile Sui-Tang İmparatorlukları arasında olan yazılı ilişkilerin halini; Köktürk'ün devlet gücünün değişimi ve Köktürk ile Sui-Tang İmparatorlukları arasındaki iktidar etkileşiminin içinde izleyip Sui-Tang “Dünya Hükümdarlık”ının özyapısını bu yönlerden açıklamaya çalıştığım yazı budur: “Sui-Tang ve Türk Devleti: Sui-Tang Dünya Hükümdarlık'ın Özyapısının Çözümü İçin” (*Kodaishikôza* 古代史講座, sayı 10, Tokyo, 1964) Bu üç makale, yukarıda gösterdiğim anlamıyla yaklaşık on senedir aradığım Eski Türklerin devlet yapısı ve

toplum biçimini tasvir etmeye çabaladığı bir fikir göstergesidir. Öte yandan, şimdiye kadar yayımladıklarımın karşılaştırıldığında bunlarda şematik tarafların var olduğunu söylemem gerekir. Bunları yayımladığımda yayın kurumunun yapısından kaynakladığı için de pek fazla dipnot düşmedim. Sonraki araştırmalarla dipnotları ekleyip büyük bir düzeltme yaptıktan sonra bu kitapta tekrar derlenenler; I. bölümün 1., 3. ve 4. maddeleridir. Kısacası kitabın I. bölümünde ortaya konan, 2. madde hariç, II. ve III. bölümlerinde yapılan sorgulama sonucuyla benim çizdiğim, Eski Türkler veya daha geniş bir ifade ile eski göçebe halkların devlet ütopyası ve toplum hayalidir diyebiliriz.

Bu arada ülkemizde Kurakichi Shiratori (白鳥 庫吉) ve Dr. Tôru Haneda (羽田 亨) tarafından temeli oluşturulan Toshio Matsuda (松田 寿男), Seiichirô Iwasa (岩佐 清一郎) ve Hidemi Onogawa'nın (小野川 秀美) öncü olduğu Köktürk araştırmaları bakımından onurlu bir geçmişimiz vardır.

Öte yandan yurtdışındaki duruma bakarsak eğer, Köktürk tarihi araştırmalarının az da olsa yapıldığı ülkeler şu şekildedir; Sovyetler, Almanya ve Türkiye'dir. Bu ülkelerdeki Köktürk tarihi araştırmacılarından birer kişi seçip; Sovyetlerden S. G. Klyashtornyj, Almanya'dan Liu Mautsai (劉 茂才), Türkiye'den B. Ögel'in başlıca kitapları veya makalelerini tanıtip eleştirimle birlikte *Shigakuzasshi* 史学雑誌 sayı 74-11 (1965), *Shigakuzasshi* 史学雑誌 sayı 72-3 (1963) ve *Tôyôgaku* 東洋学報 sayı 46-2 (1963) olarak yayımladım. Biraz düzeltip bu kitabın Ek Bölümü 1, 2. ve 3. bölümünde topladım. Fakat bunlar yurtdışındaki Köktürk tarihi araştırmalarının butünü anlamına asla gelmez. En azından burada birinci sınıf araştırmacıların başarılı çalışmalarıyla bunun bir kısmını görebilmekteyiz. Bunlarla ülkemizdeki Köktürk tarihi araştırmalarının sonuçlarıyla; (birçoğu Çin tarih kaynaklarına dayalıdır fakat) karşılaştırırken, belli ki, ülkemizinkinin bilim dünyasını aydınlattığını yeniden kabul etmemiz gerekir.

Buraya kadar yaklaşık son on senedir yapılan Köktürk tarihi araştırmalarının adımlarını kitapta derlediğim makalelerle ilişkin olarak gösterdim. O sırada da eğitim için yurtdışına çıkıp, Uygur metni veya Osmanlı İmparatorluğu üzerine olan çalışmalarına yönelip Köktürk tarihi araştırmalarından uzak kaldığım da olmuştu. Fakat, geçen on sene ile karşılaştırdığımda bundan aldığım verim çok azdır. Yalnız az okuduğum için üzülüp çabamın yetersiz olmasından pişmanlık duymaktayım.

Düşünüyorum ki, bana Kuzey Asya göçebelik tarihi araştırmalarını ilk olarak öneren Kiyoshi Wada (和田 清) hocayla Yasuo Abe (安倍 健男) hocaydı ve II. Dünya Savaşı sonrası karışık döneminde canlılığımı kaybetmek üzere iken beni destekleyen ise Naonori Maeda (前田 直典) Bey'di. Bu üç hoca bugün rahmetli oldular; ne yazık ki bu kitabı onlara armağan edemiyorum. Bunu mezarları başında onlara sunup onların hakkının binde birini ödemek istiyorum.

Onların dışında Tokyo Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Doğu Tarihi Bölümünden Prof. Tatsuro Yamamoto (山本 達郎), Prof. Kazuo Enoki (榎 一雄), Prof. Yoshiyuki Sutô (周藤 吉之), Doç. Sadao Nishijima (西島 定生), Doç. Toshio Yamazaki (山崎 利男) ve öğretmen Kozo Tagawa (田川 孝三), "İç Asya Tarihi Akademisi"nden Prof. Toshio Matsuda (松田 寿男) ile üyeler, Prof. Seiji Uemura (植村 清二) ile "Quriltai"deki kişiler, Prof. Namio Egami (江上 波夫) ile Prof. Tsugio Mikami (三上 次男), ayrıca üniversiteden sınıf arkadaşlarım Matsuo Ara (荒松雄) Bey, Nobuo Kanda (神田 信夫) Bey, Chofu Nunome (布目 潮風) Bey, Yukari Hisamura (久村 因) Bey ve Nobuo Yamada (山田 信夫) Bey'ler ve en sonda Tôyôbunko yayımlarındaki iş arkadaşlarım Jun Matsumura (松村 潤) Bey'le Hidehiro Okada (岡田 英弘) Bey'lerden aldığım büyük destekler de unutulmaz. Özellikle Tôyôbunko'da çalışma yapmama izin veren Prof. Kazuo Enoki'ye (榎 一男) çok teşekkür ediyorum. Tôyôbunko koleksiyonu olan kaynaklar sayesinde bu araştırmalar gerçekleşti.

Böylece yurt içindeki birçok bilim adamına, yurt dışındakilerden daha fazla borçluyum. Türkiye ve Almanya'da okurken Prof. Z. V. Togan (İstanbul Üniversitesi), Prof. Arat (İstanbul Üniversitesi), Prof. A. Temir (Ankara Üniversitesi), Prof. von Gabain (Hamburg Üniversitesi) ve diğer profesörlerden Eski Türk dili, Osmanlı Türkçesi, Türk tarihi vs. ile ilgili birçok bilgi edindim. Hatta Prof. Arat ve Prof. von Gabain'den Eski Türk dili üzerine özel dersler almasaydım bu kitabı, özellikle I. ve III. bölümünü, yazamazdım. Prof. Arat, Aralık 1964'te hakkın rahmetine kavuştu. Onun anma kitabı için bir makale istendiğinde bu kitabın III. bölümündeki 1. yazısının Türkçesini "Ch'i-min Hakan'ın bir Çin imparatoruna gönderdiği mektubunun üslûbu üzerine"yi sunmamın sebebi, teşekkürlerimi öbür dünyaya gönderebilmek içindi. Prof. Arat ve yukarıda saydığım yabancı bilim

adamlarına da burada kalbî teşekkürlerimi sunuyorum.

Bu kitaba Mart 1962'de Tokyo Üniversitesi Edebiyat Fakültesine teslim ettiğim lisans tezimin; "Eski Kuzey Asya Göçebelik Tarihi Araştırmaları"ndan bir bölümünü koydum. Bu tezimin Milli Eğitim Bakanlığı Araştırmalar Yayın Harcını kazanıp bu şekilde yayımlanabilmesi, ilk olarak Prof. Shigeo Kamata (鎌田 重雄) ve Bilimsel Araştırmalar Harcı Dağıtım Komitesi'ndeki kişilerin çabalarının neticesidir. Burada memnuniyetimi ifade etmek isterim.

Tek sözümle bu kitabın yayımını masrafa bakmaksızın kabul eden Yamakawa Yayınları Firma Müdürü Shigeji Nozawa (野澤 繁二) Bey, Milli Eğitim Bakanlığı'nın sorumlusuyla muhatabı olan Teruhiko Suzuki (鈴木 輝彦) Bey, dilekçe üzerinde yardımcı olan Sigeru Naito (内藤 茂) Bey, özellikle yazma aşamasından düzeltme ve yayıma kadar her konuda destek veren Michiya Kuwabara (桑原 迪也) Bey ile Kenji Kaga (加我 憲治) Bey'e kalbî teşekkürlerimi sunmak istiyorum.

Masao Mori (護 雅夫)

10 Şubat 1967, Tōyōbunko'da.

3. KIYOHIRO IWAMI “KAİYUAN 12. YILI ASHİNA BİLGE TEGİN’İN MEZAR TAŞI KAYDI”NDAN

3.1. Önsöz

Bu yazı, Zhonghua Renmin Gonghe Guo/Xi An Shi Shan Xi Sheng Bowuguan (中華人民共和國 西安市陝西省博物館) [Çin Halk Cumhuriyeti Xi An Şehri Shan Xi Eyalet Müzesi] koleksiyonundan *Ashina Piga Tegin Muzhi* (阿史那毗伽特勤墓誌) [*Ashina Bilge Tegin’in Mezar Taşı Kaydı*] metninin tercümesi ve açıklamalarıdır. Çalışma; “Estampajdan Yazıya Geçirilen Metin (釈文)”, “Metnin Kun okuması (訓読)”, “Açıklamalar” ve “Günümüz Japoncasından Tercümesi” bölümlerinden oluşmaktadır.

Mezar sahibinin soyadı **Ashina-shi**’dir. **Piga Tegin** (毗伽特勤) [**Bilge Tegin**]’in **Piga** (毗伽) [**Bilge**] kelimesi, Eski Türklerin hükümdarlarının ünvanlarında bazen rastlanan, “akıl” anlamındaki *bilge* kelimesinin ses karşılığıdır. **Tegin** (特勤) [Tegin] ise hakan ailesinden olduğunu gösteren *tigin* kelimesidir. Çin’de buna yakın bir örnek ararsak, **Qing Wang** (親王) makamı vardır. Demek ki, bu tezde baş rolü oynayan kişi, Köktürk Kağan ailesinin kanındandır.

Çin tarih derlemelerinde bu kişi, iki yerde görülür. Birinci olan ise; *XT 215 b kitap*, *Tujue zhuan xia* (突厥伝 下) [*Köktürk anlatısı son (cilt)*]’te aşağıdaki şekilde kayıtlıdır.

俄下詔伐之、乃以拔悉蜜右驍衛大將軍・金山道総管処木昆執米啜
突厥默啜子、左賢王墨特勤、左威衛將軍・右賢王阿史那毗伽特勤、燕山
郡王火拔石失畢等... 蕃漢士悉發、凡三十万。

(Birden, imparator emri verildi. Bu (Tujue) yok edildi. Baximi (拔悉蜜) [Basmil] boyundan Sağ Muhafız Ulu Sengünü ile Jin Shandao (金山道) [Altay Dağları bölgesi] Komutanı olan Chumukun (処木昆) [Çumukun] boyundan **Zhimichuo** (執米啜)..... Tujue’lerden (突厥) **Mochuo** (默啜)

[**Kapğan Kağan**]'un oğlu; Sol Bilge Beg **Bögü Tegin** (墨特勤); Sol Yüce Muhafız Sengünü olan Sağ Bilge Beg **Ashina Bilge Tegin**; Yanshan (燕山) Bölge Valisi, Huoba (火拔) boyundan Shishibi'ler (石失畢) gibi ülkenin iç ve dış askerlerin hepsi harekete geçirilerek otuz bine ulaşıldı.)

Diğeri ise; metinde geçen tarihte savaş emrini veren **Xuan Zong**'un (玄宗) fermanı olan *CY 986. kitap Waichen bu* (外臣部) [*Dış Vezirler Bölümü*], *Taofa* (討伐) 5 [*Zapt V*]'teki; “(Kaiyuan 開元) 6. yılı (M.S. 718), ikinci ay,” ve devamındaki cümledir. *QT 21. kitap*'ta da, *Zheng Tujue zhi* (征突厥制) [*Köktürk'e Karşı Savaş Fermanı*] olarak tekrar kaydedilmiştir. Yazı içinde,

況默啜之子，右金吾衛大將軍·右賢王墨特勤，逾倫自拔於乱，頃役於国。今不計其先人之僭。復加以右賢之寵，右威衛將軍·左賢王阿史那毗伽特勤

(Üstelik, **Mochuo** (默啜) [**Kapğan Kağan**]'ın oğlu, Sağ Armalı Muhafızlar Sengünü olan Sağ Bilge Beg; **Bögü** (墨) **Tegin**, çatışma hattından geçip ülkesine hizmetlerini sunmuştur bile. Şimdi ataların yaptığı saygısızlıklar hesapsız edilmiştir. Ayrıca, Sağ Bilge'nin gözdesi, Sol Muhafız Ulu Sengünü ve Sol Bilge Beg olan **Ashina Bilge Tegin** ile...)

şeklinde görülür. Yani bu tezdeki mezarın sahibi, **Xuan Zong**'un (玄宗) Kaiyuan (開元) 6. yılında Tang'a (唐) sığınan Türk askeri ile Han (漢) “Çin” askerini ayağa kaldırıp **Köktürk Bilge Kağan**'ı yok etmeye çalıştığında Tang tarafındaki orduyu yöneten yetkililerden biri olarak Çin tarih kaynaklarında yer alır. Ancak, *XT* kaynağındaki kayıt, *CY* kaynağındaki fermanın özetidir. Her iki kitabın arasında **Ashina Bilge Tegin**'in unvanındaki ‘sol’ ve ‘sağ’ kelimesinde farklılıklar görülür. Mezar Taşı kaydındaki metne göre *CY* kaynağındaki ifadesi doğrudur. *CY* ve *XT* kaynağında mezarın sahibiyle birlikte **Mochuo Kehan** (默啜可汗) [**Kapğan Kağan**]'ın oğlu **Youxian Wang** (右賢王) [**Sağ Bilge Beg/Tarduş Kağan**] olan **Bögü Tegin** (默特勤) yer alır. Bu kişinin adı ise, *Xianli Bilge Kunçuy Ana-shi Mezar Taşı Kaydı* (賢力毗伽公主阿那氏墓誌)^{xviii}nda da **Gongzhu**'nun (公主)

^{xviii} “Jinshi cui bian/金石萃編” 2. kitap (‘Shi ke shi liao xin bian/石刻史料新編’ ilk baskı, 5. cilt), “Bashi Jinshi bu zheng/八室金石補正” 52. kitap (aynı eser, 7. cilt), “Gu zhi shi hua/古誌石華” 9.

ağabeyi olarak geçer ve Çin tarih kaynaklarında da bulunur. Öte yandan **Zuoxian Wang** (左賢王) [Sol Bilge Beg/Töliş Yabğu] olan **Bilge Tegin** ise, yukarıda gösterilen kaynakların dışında başka şekilde yer almaz. Hiçbir şekilde hakkında ayrıntılı bilgi de yoktur. Söz konusu olan **Ashina Bilge Tegin**'in mezar taşının kaydı bu çalışmada ele alınmıştır. Ayrıca bu kayıt, bugüne kadar dünyaya açıklanmamış tarihi bir kaynaktır.

Aslında bu mezar taşı kaydının varlığı eskiden beri biliniyordu:

1. Shanxi Eyaleti Yazı ve Eşya Koruma Komitesi ile Shanxi Eyalet Müzesi Yayınında (陝西省文物管理委员会·陝西省博物館編印) *Xi An Beilin* (西安碑林) (1963) ek bölümü *Xi An Beilin cang shi jian mu* (西安碑林藏石簡目) [*Xi An Beilin Taş Koleksiyon Künyesi*] mezar taşı kayıtları kısmı 66. sayfasında;

阿史那毗伽特勤墓誌并蓋唐開元十二年徐峻撰李九皋書

“Ashina Bilge Tegin'in Mezar Taşı ile Kapağı. Tang dönemi Kaiyuan 12. yılında Xujun yazdı ve Li Jiugao kaydetti.” şeklinde kayıt vardır.

2. **Torao Miyagawa** (宮川 寅雄) ve **Okiyoshi Fushimi** (伏見 冲敬) tarafından yayınlanan *西安碑林書道芸術* [*Xi An Beilin Kaligrafi Sanatları*], (講談社 [Kodansha Yayınevi], 1979) ek bölümü *Xi An Beilin Zoseki Mokuroku* (西安碑林藏石目錄) [*Xian Beilin Taş Koleksiyon Künyesi*] mezar yazıtları kısmı 272. sayfasında aynı cümle görülür.

3. Shan Xi Eyalet Müzesi'nden **Li Yuzheng** (李 域錚), **Zhao Minsheng** (趙敏生) ve **Lei Bing** (雷冰) tarafından yayınlanan *Xi An Beilin shufa yunshu* (西安碑林書法芸術) [*Xian Beilin Yazma Sanatları*], (Shan Xi Ren Min meishu Chubanshe 陝西人民美術出版社 [*Shan Xi Halk Sanatları Yayınevi*], 1989.) genişletilmiş baskının ek bölümü *西安碑林藏石細目* [*Xian Beilin Taş*

kitap (aynı eser 2. baslık, 2. cilt), Toru Haneda 羽田亨 “Tôko sanjussê kağan kijo Ana-shi-no boshi/唐故三十姓可汗貴女阿那氏之墓誌” (‘Tôyôgakuhô 東洋學報’ 3. Kitap S.1, 1913), Cen Zhongmian 岑仲勉 “Tu yuan jishi/突原集史” (Zhonghua Shuju 中華書局, 1958) b cilt, s. 809-825, Beijing tu shu guan Jinshi zu bian 北京圖書館金石組編 “Beijing tu shu guan cang Zhong Guo li dai shi ke ta ben fei bian 北京圖書館藏中國歷代石刻拓本匯編” (Shenzhou gu ji Chubanshe 神州古籍出版社, 1989) 22. cilt, s. 33 vb.

Koleksiyon Künyesi] mezar yazıtları kısmı 363. sayfasında aşağıdaki şekilde kayıt vardır;

藏石号 09308 阿史那毗伽特勤墓誌并蓋唐開元十二年 (724 年) 一九五六年西安西郊喪園村出土 (56.230.M2) 徐峻撰李九皋書真書四方形蓋築書 75×74.5 厘米

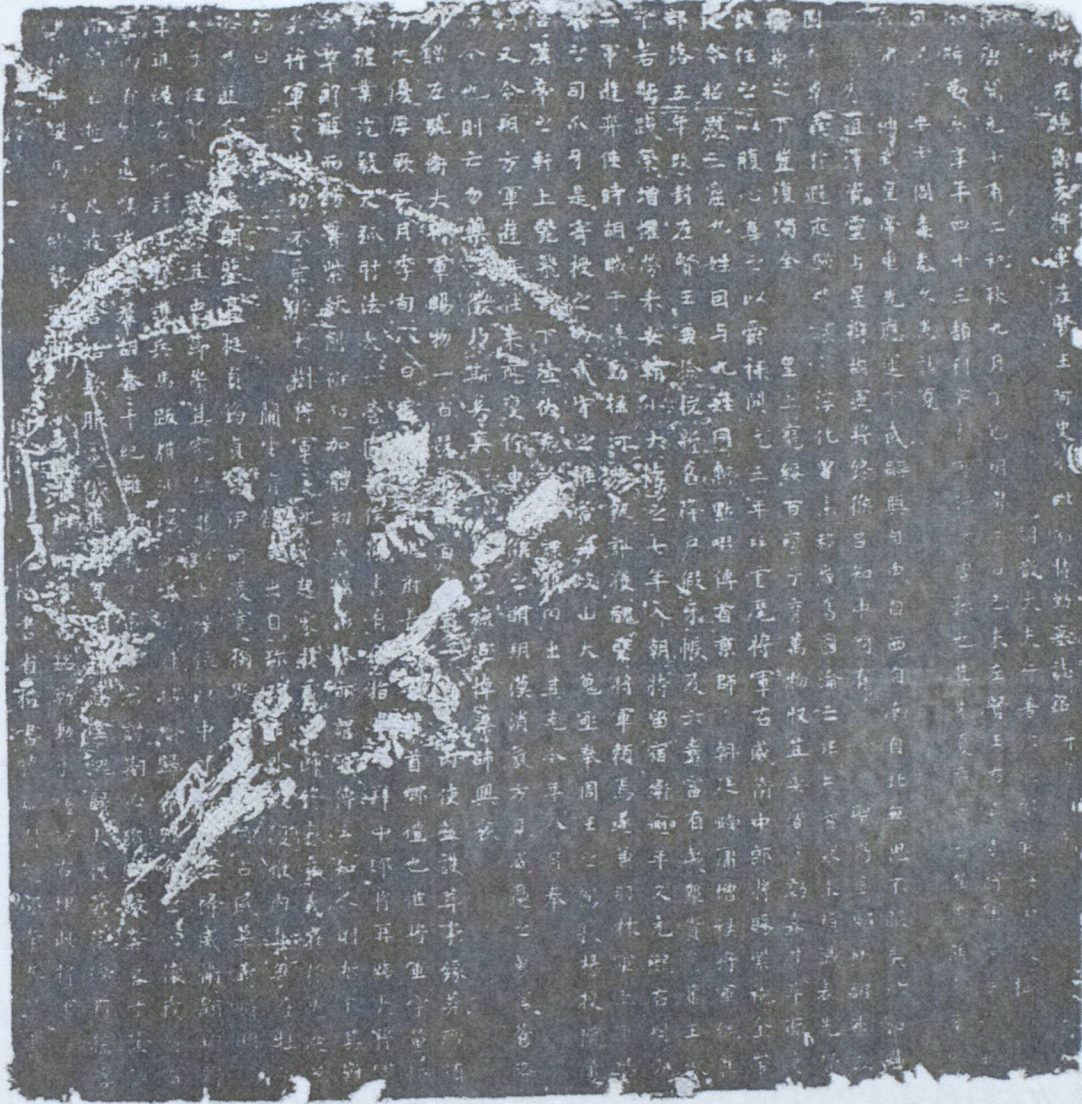
[Taş numarası 09308, Ashina Bilge Tegin'in mezar taşı kaydının kapağı, Kaiyuan 12. yılı (M.S. 724), 1956 yılında Xian'ın batısında Zao Yuan köyünde bulundu. (56. 230. M2) Xu Jun yazdı ve Li Jiugao kaydetti. Esas metin dörtgen şeklinde kapaklıdır. 75×74,5 santimetre büyüklüğündedir.]

4. Ayrıca, **He Zicheng** (賀梓城), *唐王朝与边疆民族和鄰国的友好關係 唐墓誌銘札記之一* [*Tang Hanedanlığı Sınır Uluslar ve Ülkeler arası İlişkiler, Tang Mezar Taşı Yazıtları I*] (*Wenbo* (文博) ilk sayısı, 1984) kaynağında bu mezar taşı kaydı “1956 yılında Xi An Zaoyuan köyünde (西安棗園村) bulundu” şeklinde yazının bir bölümü gösterilmiştir.

Fakat, mezar taşı kaydının bütün metni hiçbir şekilde yayınlanmamıştır. *Jinshi cui bian* (金石萃編) gibi derleme kitabında da, 1980'li yıllarda sürekli yayınlanan mezar taşı estampajları derlemesinde de kaydedilmemiştir. Benim şansına, daha önce sayın **He Zicheng** (賀梓城) Bey şahsi olarak bana tüm metni gösterdi. 1989 yılı Ekim ayında, Shanxi Eyalet Müzesi'ni ziyaret ettiğimde, bu mezartaşının estampajını görme fırsatım oldu. Aynı zamanda ülkemizin bilim dünyasında yayın iznini aldım. Burada, Tang ve Köktürk ile ilgili tarih ve Tang hanedanlığının sınır siyaseti incelenmesinin kaynağı olarak elimdeki mezar taşı yazısını tanıtmak istiyorum.

Metin, 31 satırlık, 1 satır 31 harflik ve *Kai* yazı tipindedir (楷書). Estampaja bakıldığı kadarıyla, yazı üzerinde orta üst tarafından sol alt tarafına kadar bir kaç çapraz çizgi olduğu anlaşılır. Bu yüzden bazı harflerin okunması zordur. Bunun dışında, yazının korunma durumu kısmen iyidir. Mezar taşının kaidesinin aslı da estampajı da bulunamamıştır. Ayrıca, bu mezar taşının bulunuşuyla ilgili bilgi verilmemiştir.

Son olarak, yazıya geçirilen metin için orjinalindeki *Kai* yazı tipi esas alınır. Fakat, kurallı olarak, farklı harflerin tümü asıl harf ile yanstılmıştır. Metin, Shan Xi Eyalet Müzesi koleksiyonundan mezar taşı estampajıdır.

Şekil 1: “Ashina Bilge Tegin’in Mezar Taşı Kaydı”nın Estampajı (Shanxi Eyalet Müzesi Koleksiyonundan, Iwami’nin Çekimi)

Iwami, age: 277.

3.2. Estampajdan Yazıya Geçirilen Metin (釈読)

1. 唐贈左饒衛大將軍左賢王阿史那毗伽特勤墓誌銘并序
2. 朝散大夫行著作佐郎東海徐峻撰
3. 伊唐開元十有二祀秋九月丁巳朔粵三日己未左賢王右威衛將軍阿史那毗
4. 伽特勤卒享年四十三頡利突利可汗之曾孫也其先夏后氏之苗裔隨草畜牧

5. 因居北垂虐周毒秦久患諸夏
6. 我開元神武皇帝重光應運下武嗣興自東自西自南自北無思不服矣毗伽幽
7. 都稟秀沮澤資靈占星辯胡運將終候呂知中國有 聖乃率部帳翻然改
8. 圖棄韋毳於遐庭歸禮讓之淳化曾未移歲舊國淪亡非夫智察未萌識表先覺
9. 覆巢之下豈復濁全 皇上寵綏百蠻子育萬物收其委質之効嘉其草面之
10. 誠任之以腹心尊之以爵祿開元三年拜雲麾將軍右威衛中郎將賜紫袍金帶
11. 使令招慰三窟九姓因與九姓同斬默啜傳首京師 朝廷疇庸增秩將軍統舊
12. 部落五年改封左賢王兼檢校新舊降戶假牙帳及六纛富有夷衆貴為蕃王承
13. 命若驚踐榮增懼勞來安輯小大懷之七年入朝特留宿衛逾年又充隴右朔方
14. 二軍遊奕使時胡賊干誅動搖河曲執訊獲醜繫將軍賴焉遂兼羽林軍上下禁
15. 旅之司爪牙是寄授之勿貳守之惟責每岐山大蒐亟奉周王之駕長楊校獵屢
16. 陪漢帝之軒上斃飛禽下殪伏冤[論]□課獲罔出其先今年八月奉
17. 勅又令朔方軍遊奕往來應變佇申[虞]侯之明朔漠消氛方見威邊之勇穹蒼降
18. 瘴今也則亡勿藥心徵於斯奚爽 冕旒悼渠帥興哀
19. 制贈左驕衛大將軍賜物一百段米[一]百[石]粟一百石內使監護葬事緣葬所須
20. 仍從優厚厥亡月季旬八日遷 [京]兆府長□□龍首鄉禮也惟將軍宇量恢
21. 弘體業沈毅天弧射法太一營圖[無]俟[觀]書有□指掌□拜中郎將再踐大將軍
22. 金章解綬而飾腰紫紱削衽而加體初或竊議終亦謂宜傳云知人則哲不其難
23. 奚將軍之生功不言於大樹將軍之死墓起象於[廬]□飾終表哀義在於是迺為
24. 銘曰 蘭生有[馥]□出自珎[珎][非]外[假] 馥惟內真粵在壯烈
25. 俗為匪人[潛][懷]朗鑒高挺貞筠貞[筠]伊何浚寒燭異朗□□何占風慕義明明
26. 天子任賢勿貳[嘉]其忠節崇其寵位寵以上秩位以中郎□□登降威衛翱翔將
27. 軍進級右地封王統護兵馬跋履沙場沙場九姓招喻歸命歸命之心懷我好音
28. [元]凶首刎遺噍誠□羣胡蠹〃干紀難[忍]義不遺 君討期必殞[駸][駸]奔晷寸陰詎

29. [借]滔滔逝川尺波靡舍始欽服冕俄悲□駕□□高堂魂歸大夜蒼茫曠野搖落
30. 寒墳膝嬰馬駐繆襲[歌][聞] □葬[贈][冊][書]銘勒勲于嗟萬古埋此將
31. 祕書省楷書驕騎尉趙郡李九臯書

3.3. Metnin Kun Okuması (訓讀)

唐'DA 贈左饒衛大將軍, 左賢王, 阿史那毗伽特勤'In 墓誌銘(I) 并序

朝散大夫, 行著作佐郎, 東海'DA 徐峻 撰.

Şu 唐'DA 開元十有二祀, 秋九月丁巳朔, bu 三日己未, 左賢王, 右威衛將軍, 阿史那毗伽特勤 卒-r. 享年四十三+DIr. 額利突利可汗之'In 曾孫(I)+DIr.

其+In 先(I), 夏后氏'In 苗裔(I)+DIr. 草'A 隨-Ip 畜牧-r, 因 北垂'DA 居-r, 周'I 虐-Ip 秦'I 毒-r, 久 諸夏'I 患-r. 我+Im 開元神武皇帝(ImIz), 重光運'A 応-r, 下武嗣興-r, 東+DAn, 西+DAn, 南+DAn, 北+DAn, 服-Il-mA+mAsI 思-n-Il-mAz.

毗伽, 幽都'DAn 稟秀, 沮澤'DAn 資靈 ile 星+A 占-Ip 胡運'DA 將+In 終-AcAğI+nI 辯-r, 呂+A 候-Ip 中國'DA 聖+In 有(I)+nI 知-r. 乃 部帳+I 率-Ip, 翻然 囟+I 改-Ip, 韋毳+I 遐庭'DA 棄-Ip, 禮讓+In 淳化(I)+nA 歸-r. 曾 未 歲+I 移-mAdAn 旧国 淪亡-r. Şu, 智 ile 未萌+I 察-Ip, 識 ile 先覺+I 表-mAsI+nA 非+dIr. 覆巢+In 下(I)nda, 豈復 独 全-mAz?

皇上, 百蠻+I 寵綏-Ip, 万物+I 子育-Ip, 其+In 委質+In 効(I)+nI 収-Ip, 其+In 草面+In 誠(I)+nI 嘉-Ip, 之+I 任-mAsI için 腹心+I 以-r. 之+I 尊+mAsI için 爵祿+I 以-r. 開元三年, 雲麾將軍, 右威衛中郎將 拜-Il-Ip, 紫抱金帶+I 賜-r. 使 三窟'DA 九姓'I 招慰-Ip, 因 九姓 ile 默啜'I 斬-Ip, 首+I 京師+A 伝-r. 朝廷, 庸'A 疇-Ip, 將軍'A 增秩-Ip, 舊部落+I 統-tIr-Ir. 五年, 改 左賢王 封-Il-Ip, 兼 新旧 降戶+I 檢校-Ip, 牙帳 ve 六纛+I 假-Il-Ir. (Onun) 富(I) 夷衆'I 有+mAsI, (onun) 貴(I) 蕃王'DIr. 命+I 承-r-sA 驚-A 若-Ip, 榮+I 踐-r-sA 增々 懼-r, 来-An+I 勞-Ip 安輯-r, 小大 之+I 懷-r. 七年, 入朝-Ip 特 宿衛+DA 留-r. 年+I 逾-Ip, yine 隴右 ve 朔方二軍遊奔使'A 充-Il-r. 時+DA 胡賊 干誅-Ip, 河曲'I 動搖-r-ken, 訊+I 執-Ip, 醜+I 獲+mAsI, 緊 將軍'In 賴(I)+DIr. 遂 羽林軍上下禁旅'In 司(I)+nI 兼-Ip, 爪牙+I 是+DA 寄-r. 之+I 授-mAsI için 貳 olmadan, 之+I 守-mAsI için 惟 資+DIr. 每 岐山'A 大蒐 -IncA, 亟-

Ip 周王'In 駕(I)+nI 奉-r, 長楊'DA 校獵-IncA bazen 漢帝'In 軒(I)+ndA 陪-r. +DA 飛禽+I 斃-Ip, 下+DA 伏兔+I 殪-Ip, ...+I 論-Ip 獲+I 課-r+ken, 其+In 先(I)+ndA 出-An olmaz. 今年八月, 勅+I 奉-Ip yine, 朔方軍'A 令-Ip 遊弈+I ele geçirmek için, 往來+DA 變+A 忘-IncA, 佇-Ip 虞侯'In 明(I)+nI 申-r, 朔漠'DA 氛+I 消-IncA, 方+A 威邊+In 勇(I)+nI 見-r, 穹蒼癘+I 降-Ip, 今 則 亡-II-A. 藥心+In 徵(I) olmayıp, 斯+In 於(I)+ndA 奚 爽 olmaz mı? 晁旒 追悼 edip, 渠帥 哀+I 興-Ip, 制-Ip 左驕衛大將軍'I 贈-Ip, 物一百段, 米一百石 ve 粟一百石+I 賜-Ip, 內使 ve 葬事+I 監護 yapıp, 葬+A 緣-Ip 須+In 所(I)+nI 仍-Ip 優厚 從-r. 厥 亡月季旬八日, 京兆府長(安鼎) 龍首鄉'A 遷-r. 礼+DIr.

惟, 將軍, (onun) 宇量(I) 恢弘+DIr, (onun) 體業(I) 沈毅+DIr. 天弧'In 射法(I), 太一'In 營圖(I), 俟-Ip 書+A 觀-mAdAn,掌+A 指-r 有+DIr.中郎將'A 拜-II-Ip, 再 大將軍'A 踐-II-r. 金章'In 辯(I)+nI 解-Ip (onun) 腰(I)+nA 飾-r, 紫紱'In 衽(I)+nI 削-Ip 体+A 加-r. 初+DA 或 竊議-rsA da, 終+DA 亦 宜+I 謂-r. 伝+DA 云-n-An 知人則哲 da, 其+In 難(I) olmaz. 將軍'In 生+mA+sI, (onun) 功(I)+nI 大樹+DA 言-mAz, 將軍'In 死+mA+sI, (onun) 墓(I) 象+I 廬...+DA 起-r. 終+I 飾-Ip, 哀+I 表-Ip, 義是在+DIr. 廼 銘+I 為-Ip 日-r,

蘭 生-Ip 馥 有+DIr. ...珎+DAn 出-r. 珎+In yalnızca 外(I) 仮 非+DIr, 馥 惟+In 內(I)+ndA 真 var. 粵+DA 在-Ip, 壯烈 olursa 人+DA 匪-An 為-mAsI için 俗-Ip, 潛 朗鑑+I 懷-Ip, 高 貞筠+I 挺-r. 貞筠 伊 何+DIr? 寒+I 浚-Ip 獨 異+DIr. 朗 (鑑 伊 何+DIr?) 何+DIr? +'A 占-Ip 義+I 慕-r. 明明 olan 天子, 賢+A 任-Ip 貳 olmayıp, 其+In 忠節(I)+nI 嘉-Ip, 其+In 寵位(I)+nI 崇-r. 寵 上秩 以 yapıp, 位 中郎 以 yapıp,登降 edip, 威衛+A 翱翔-r. 將軍'A 進級-Ip, 右地+DA 王+A 封-II-Ip, 兵馬+I 統護-Ip, 沙場+DA 跋履-r. 沙場+DA 九姓, 招諭-II-Ip, 命+A 歸-r. 命+A 歸-An 心, 我+A 好音+I 懷-r. 元凶, 首+I 刎-II-Ip, 遺囑 誠..... 群胡蠢々 olup, 干紀 忍難+DIr. 義君 olanı遺-mAyIp, 討-IncA 必 殞+I 期-r. 駸駸 olan 奔晷, 寸陰+I 詎 借-r? 滔滔 olan 逝川, 尺波 舍+DA 靡-mAz. 始+DA 服冕+A 欽-Ip, 俄 駕+A 悲+DIr.高堂'DA....., 魂 大夜'A 歸-r. 蒼茫 olan 曠野, 搖落 olan 寒墳, 膝嬰'In 馬(I) 駐-Ip, 繆襲'In 歌(I) 聞-II-Ir.葬 yapıp 冊+I 贈-r, 銘+I 書-Ip 勲+I 勒-r. 于嗟, 萬古 ola, 此+DA 將軍'I 埋-r.

3.4. Günümüz Japoncasından Tercümesi (口語訳)

Tang'da (唐) Zuoxiaowei Dajiangjun (左驍衛大將軍)^{1*} [Sol Muhafız Ulu Sengünü] ve Zuoxian Wang (左賢王) [Sol Bilge Beg/Töliş Yabğu]^{2*} Ashina Bilge Tegin'in (阿史那毗伽特勤) mezar taşı kaydı ve yazının ön sözü.

Chaosan Dafu (朝散大夫) [Divan Başkanı], Xing (行) Konumu, Zhuzuo Zuolang (著作左郎) [Kütüphane-i Amire Başkan Yardımcısı]^{3*}, Donghai'de (東海) Xu Jun (徐峻)^{4*} yazdı.

Tang'da (唐) Kaiyuan (開元) 12. yılı [M.S. 724], sonbahar 9. ay Dingsi (丁巳) [4. Yılan] yeniay günü, yani 3. gün Jiwei (己未) [6. Kuzu], Youweiwei Jiangjun (右威衛將軍)^{5*} [Sağ Yüce Muhafız Sengünü] ve Zuoxian Wang (左賢王) [Töliş Yabğu] Ashina Bilge Tegin öldü. Ölüm yaşı 43'tü.

Ölen kişi, Xili Tuli Kehan'ın (頡利突利可汗)^{6*} [Eliç Tuli Kağan] torununun çocuğudur. Onun atası Xia'da (夏) Yu'nun (禹) soyundandır^{7*}. Xia (夏) yok olunca kırsalda hayvancılık ile uğraştılar. Kuzey sınırına taşındılar. Sonra, Zhou (周) ve Qin'e (秦) zarar vererek uzun yıllar Çin hanedanlarına sıkıntı vermeye devam ettiler. Bizim Tang'da (唐) Kaiyuan Shenwu Tianhuang (開元神武天皇)^{8*} [Kaiyuan yılın Shen Wu İmparatoru]; Xuan Zong (玄宗) ise, her tarafa ahlakı yayarak Tanrı emrine girdi^{9*}. Kendinden önceki imparatorun yaptıklarını devam ettirdi^{10*}. Böylece doğu, batı, güney ve kuzey; ülkenin dört köşesindeki halkların tümü Tang'a (唐) itaat etmeye başladı^{11*}.

Bilge Tegin (毗伽特勤)^{12*}, doğup büyüdüğü kuzey bölgesindeki^{13*} Juze'de (沮沢) Tanrı'nın başarılı kudretini aldı^{14*}. Yıldız falına bakarak^{15*}, halkının kaderlerinin bitmesinin az kaldığını görüp, hissetti. Ayrıca fala göre (uygun) zamana bakarak^{16*}, Çin'de kutsal bir kişinin var olduğunu görüp, öğrendi. Ve kendi emrindeki boybaşlarını yanına aldı. Birden eski âdetlerini değiştirdi^{17*}. Hayvan derisinden yapılan giysisini kuzey bölgesinde çıkarıp attı^{18*}. Saygıya ve büyük merhamete ulaşmak için^{19*} Tang'a (唐) sığınmaya geldi. Tesadüfen o yıl, kendi ülkesi yok oluverdi^{20*}. Fakat bu olay, akıl ve bilgisini kullanarak^{21*} ülkenin yok olma işaretini önceden görüp anladığı^{22*} anlamına gelmezdi. Tamamen yok olma

durumunda olan kişi^{23*}, “tek ben kurtulayım” diye nasıl da söyleyebilir ki. Şimdiki imparator, bütün yabancı ulusları merhametle korumaya^{24*} ve dünyadaki her türlü varlığı sevgiyle yetiştirmeye çalıştığı için^{25*}, ölen kişinin sadakatını gösteren armağanı kabul etti. Onun çirkin suratının içine saklanan gerçek gönlünü^{26*} tebrik etti. Bundan dolayı kendine yakın olarak onun hizmetine karşılık görev verdi. Eşsiz yüksek makam ve maaş verdi.

Ölen kişi, Kaiyuan (開元) 3. yılı (M.S. 715), Yunhui Jiangjun (雲麾將軍)^{27*} [Yüksek Yönetim Sengünü] makamı verildi. Youweiwei Zhonglangjiang (右威衛中郎將)^{28*} [Sağ Muhafız Orta Sengünü] işine girdi. Üçüncü derece ve daha kıdemli memurlara izin verilen, mor kaftan ve altın boncuklu kuşağı^{29*} aldı. Ertesi Kaiyuan (開元) 4. yılı (M.S. 716), elçi olarak kuzey bölgesini ziyaret edip kurnaz Jiuxing Tiele’yi (九姓鉄勒) [Dokuz Oğuz]^{30*} davet ederek kendine bağladı. Böylece Jiuxing Tiele (九姓鉄勒) [Dokuz Oğuz] ile Mochuo Kehan (默啜可汗) [Böğü Çor Kağan]^{31*} öldürüp onun kafasını imparator şehrine götürdü^{32*}. Hanedan, bu başarısı için^{33*} makamını Youweiwei Jiangjun’a (右威衛將軍) [Sağ Yüce Muhafız Sengünü] yükseltti. Eski denetimindeki Köktürk bölgesini yönetti. Kaiyuan (開元) 5. yılı (M.S. 717), [ölen kişi] Zuoxian Wang (左賢王) [Sol Bilge Beg/Töliş Yağı] olarak ilan edildi. Önceden Tang’a (唐) sığınan Türklerle eski ve yeni işgal bölgesini yönetmesine^{34*} ve Köktürklerin başı olarak başkent ve sancak kurmasına^{35*} izin verildi. Onun zenginlik ve asilliğiyle yabancı ulusların tümünü emrine aldı. Barbarların hakanlığına yakışırdı. Ona rağmen, imparatorun emir alınca, hayret edip mütevazî davranırdı. Başarılı oldukça daha da alçak gönüllü olurdu. Ona sığınanların emeğine karşılık verip onları korurdu^{36*}. [Bu yüzden] büyük küçük ölen her kişiyi severdi ve kendine yakın bulurdu. Kaiyuan (開元) 7. yılı (M.S. 719), hanedanlığa girdi ve özellikle saray muhafızlığındaki yatılı muhafızlığa atandı^{37*}. Ertesi yıl, Longyou (隴右) ve Shuofang’ın (朔方) Jiedushi (節度使)^{38*} [Longyou ve Shuofang Bölgesi Askerî Valisi], emrindeki ordusunda Youyi Zhangguan (遊奕長官) [Haberci Bakanı], görevinde bulunup, kuzey ve batı bölgesiyle ilgilendi. Bu görevdeyken tesadüfen, başında Soğudlar olan Liuzhou Hu’larla (六州胡) [Altı Çuv Soğdak] çatışma oldu. Ordos toprağının altını üstüne getirdiler^{39*}. Bu elebaşı ve isyancıların tutuklanması ve çatışmanın bastırılması^{40*}, tamamen Sengün sayesindeydi^{41*}. Ancak,

Beiwei Yulin Jun (北衙羽林軍) [Yulin Kuzey Sarayı İmparator Ordusu]'na^{42*} girip, saray ordusu olarak imparatorun şeref kıtasında^{43*} görev aldı. Komutan, bu görevdeyken de iki yüzlü olmazdı, saygılı çalışır ve mütevazı davranırdı^{44*}. Askeri talimde ava çıkarken^{45*}, her zaman imparatorunun yanında olurdu. Yukarıda uçan kuşları vurup düşürür, aşağıda saklanan tavşanları vurup devirirdi^{46*}. Bu (başarısı ve) kazancını tartışsak da, kimse komutanı geçemezdi. Bu yıl, Kaiyuan (開元) 12. yılı 8. ay, imparatorun emriyle tekrar Shuofang'da (朔方) Youyi (遊奕) [haberci] görevi verildi. Yolda tahmin edilmeyen durum ile karşı karşıya gelindiğinde^{47*}, devriye memuru olarak^{48*} akılla olayı çözerdi. Kuzey bölgesindeki askerlerin güdüsü kaybedildiğinde^{49*}, sınır bölgesini aydınlatmak için kendi yiğitliğini gösterirdi. Fakat tesadüfen, gökten hastalık yayıldı^{50*}. Böylece bu zamanlarda öldü. İlaçlar fayda etmeyip burada ölüverdi. Ne hüzünlü bir durumdur. Hanedanlıktaki hanlar ve yüzlerce memur^{51*} matem duasını okudu. Yabancı ulusların liderleri matem duasını sundu. İmparator ise, Zuoxiaowei Dajangjun (左驍衛大將軍) [Sol Atlı Muhafızlar Ulu Sengünü] makamını buyurdu. İpek 10 duan (段) [1 duan = 34*1000 cm], pirinç 100 shi (石) [1 shi = 100 litre] ve akdarı 100 shi (石)^{52*} bağışladı. Honglusi (鴻臚寺) tapınağındaki memurlara^{53*} cenaze töreni yaptırdı. Cenaze töreni ile ilgili masrafları memurlara ödetti. Son derece nazik davrandı. Aynı ay 28. gün, cesnazeyi Jingbei Eyaleti Chang An Şehrinin kuzey bölgesinde (京北府長安縣北方) Longshou Yuan'a (龍首原)^{54*} taşındı. Bunlar âdete uygundu^{55*}.

Ah Sengünüm, onun iktidarı kapsamlı ve büyüktü. Davranışları soğukkanlı ve sağlandı^{56*}. Düşmanları vurup batırabilen Ok ve Yay takımyıldızının (弧矢星) okçuluk tekniği ve gök merkezinde olan kutupyıldızı Tanrısının bilgisini^{57*}, hiç kitapları karıştırmaksızın^{58*} avcunun içi gibi^{59*} (iyi bilirdi.) Zhonglang Jiang (中郎將) [Orta Sengün] görevini kabul edip, Dajiangjun (大將軍) [Ulu Sengün] makamına atandı. Jinyin Zishou (金印紫綬) [mor ipli altın damga] verilirdi. Bunu beline taktı^{60*}, bağladığı saçını çözdü ve yakasının sol önü şeklini [yakanın sol tarafının vücuda değdiği durumu] düzelterek^{61*} Çin kurallarına göre kendini değiştirdi. Başlangıçta bir olayın doğru olup olmamasını araştırırdı. Sonunda doğrusuna ulaşırdı. İmparator da olsa, insanları tanıma yeteneğine sahip olabilmesi^{62*} zordur. Fakat Sengünümüze kalsa bu hiç de zor bir şey değildir. Sengünümüz hayattayken, ağacın gölgesinde saklanıp kendi başarısını hiç söylemeyecek kadar

mütevaziydi^{63*}. Ölüm sonrası, onun mezarı Lu (廬) [kap] ... şeklinde yapıldı. Mezar, ölen kişinin sonunu süsleyip^{64*} ve matemini gösterdi. Bunun anlamı buradadır. Ve ona bir cümle hazırlayıp söylüyorum.

Orkidenin çiçekleri açılırsa güzel koku yayılır, ... ise nadir bulunur. Nadir güzelliğe sahip olanlar yalnızca kendi dış görünüşünü süslemez. Onların güzel kokuları da içindeki asıl güzelliğinden gelir. Hevesli ve sıcak kanlı olanlar ise, sıradan insanlardan farklı olmaya çalışır. Bu insanlar giysinin içine gerçek aynayı^{65*} saklayıp, eline bambu ağacını^{66*} alıp yükseğe kaldırır. Bambu ağacının anlamı nedir? Kar yağışında da soğukta da tek başına sabreder, diğer ağaçlar gibi olmayıp her zaman aynı duruşu gösterir. Gerçek ayna^{67*} ne anlama gelir? Her zaman söz dinleyen, vefalı gönül demektir. Parlayan bir umut ışığı olan Tanrı oğlu [imparator], akıllı adamı görevlendirdi. Ona hıyaneti hiç düşündürmeden, onun sadakatını takdir edip yüksek makam onura verdi. Ölen kişi onurlandırılarak yüksek makam verildi. Zhonglangjiang (中郎將) [Orta Sengün] olup’ya yükseldi ve muhafızlık görevinde başarıya kanadını açtı^{68*}. Jiangjun (將軍) [sengün] makamına yükselip batı bölgesinde^{69*} eyalet valisi emredildi. Askerler ve atları yöneterek çöllere adım attı^{70*}. [Sengün tarafından], çöl toprağındaki Jiuxing (九姓) [Dokuz Oğuz], davet edilerek ve uyandırılarak Çin’deki Tanrı oğlunun [İmparator] emrine girdi. Pangong (泮宮) okulundaki dutları yiyen baykuş gibi kötü seslerini değiştirip bizim Çin’e güzel seslerini gönderdiler^{71*}. Orada elebaşının kafası kesildi. Kurtarılan halk için gerçekten^{72*} Sayısız yabancı ulusların halkı haykırıp onlarla çatıştı^{73*}. Yasaya aykırı^{74*} davranışlara tahamül etmezdi. Burada komutanımız, kendisinin halkı yöneten tarafta olduğunu unutmayarak^{75*}, çatışmayı sakinleştirirken yasaya aykırı olanları yok etmeye çalıştı^{76*}. Fakat çabuk geçen zamanlardan^{77*} az vakit^{78*} de olsa borç alamaz. Sürekli akan nehrin suyunda^{79*} ufak dalga^{80*} da olsa duramaz. İlk zamanlarda tören giyisisine özen göstermesine rağmen, az kaldı ... binitine uğursuzluk geldi. ... Yüksek sarayda (düzgünce yaşamı sürdürürken)^{81*}, onun ruhu Huangquan (黃泉) [Sarı Pınar] ülkesine^{82*} döndü. Masmavi gökyüzü altında sönmüş kış yaylası^{83*}, yapraklar dökülen^{84*} soğuk mezar, o Teng Gong’un (滕公) atının durduğu topark^{85*} gibi, Tanrı emriyle kararlaştırılan mezarlıktır. Eskiden Shanxi’nin (緡襲) bestelediği ilahiye^{86*} yakışır. ... cenaze törenini sunup, matem yazısını

armağan edip, mezar taşı yazısını yazarak hizmetini kaydettim. Ah, nice olsun^{87*}, burada Sengünümüz defnedilmiştir.

Sekreterlik Müdürlüğü, *Kai* yazı tipiyle (楷書), Xiaoqi Wei (驍騎尉) [Zırhlı Atlı Yüzbaşı], Zhao Jun'da (趙郡) Li Jiugao (李九皋)^{88*} kaydetti.

3.5. Açıklamalar

1* Zuoxiaowei Dajiangjun (左驍衛大將軍) [Sol Atlı Muhafızlar Ulu Sengünü]

LD 24. kitap Zhuwei (諸衛) [Muhafızlar]'da;

左右驍衛、大將軍各一人、正三品。

[Sol ve Sağ Atlı Muhafızlıkta birer Ulu Sengün olur. Bu, üst 3. derece sınıfındadır.]

şeklinde ifade vardır. On iki muhafızdan biri olan Zuoxiaowei (左驍衛) [Sol Atlı Muhafızlar]'ın en yüksek makamıdır. Bu armağan makamı mezar kaydının 19. satırında görülür.

2* Zuoxian Wang (左賢王) [Sol Bilge Beg=Töliş Yabğu/Yavğu]

Xiongnu'ların (匈奴) [Hun] yirmi dört muhafızından biridir. *SJ 110. kitap Xiongnu lie zhuan (匈奴列伝) [Hun anlatısı]'na göre ise, Xiongnu bölgesinin sol kanadını (doğu tarafı) yöneten Sengünlerden biridir. Zuoluli Wang (左谷蠡王) ile beraber ülkenin geniş bölgelerine hakim olup genelde hükümdar oğluna verilen bir makamdır^{xix}. Xiongnu'nun (匈奴) sol ve sağ kanadına denk gelen*

^{xix} Masao Mori 護雅夫 “Kyôdo-no Kokka/匈奴の国家” (‘Shigakuzasshi 史学雑誌’ S. 59-5, 1950), adı geçen yazar “Kita Ajia-kodai Yûbokukokka-no Kôzô/北アジア・古代遊牧国家の構造” (‘Sekai Rekishi 世界歴史’ 6, Iwanami Shoten 岩波書店, 1971), adı geçen yazar “Pritsak ‘Nijû-yon Daijin, Kyôdo Kokka-no Tôchi Kikôshi-no Kenkyû’ni Tsuite/プリツァク ‘二四大臣, 匈奴国家の統治機構史の研究’ について” (‘Shigaku Zasshi 史学雑誌’ 80-1, 1971), Isao Sawada 沢田勲 “Kyôdo Kunchôken-no Seikaku, Kyôdo Yûboku Shakai-no Rekishiteki Kitei-wo Megutte/匈奴君長権の性格—匈奴遊牧社会の歴史的規定をめぐって—” (‘Sundai Shigaku 駿台史学’ 43, 1978), Nobuo Yamada 山田信夫 “Tyuruku-Mongoru-kei Kodai Yûboku Minzoku-no Kokka Keisei, Kyôdo-no Baai/テュルク・モンゴル系古代遊牧民の国家形成—匈奴の場合—” (Katsuyoshi Fukui/Yutaka Tani (ed) 福井勝義・谷泰編 ‘Bokuchiku Bunka-no Genzô -Seitai-Shakai-Rekishi/牧畜文化の原像—生態・社会・歴史’, Nihon Hôsôshuppan Kyôkai 日本放送出版協会, 1987, adı geçen yazar ‘Kitaajia Yûboku Minzokushi Kenkyû/北アジア遊牧民族史研究’, Tokyo Daigaku Shuppankai 東京大学出版会, 1989), adı geçen yazar “Kyôdo-no Nijû-yon Chô/匈奴の二十四長” (‘Ono Katsutoshi

doğu ve batı sınırı, Köktürklerdeki *Töliš* (doğu tarafı, Çince tarih kaynakları içinde *Zuo Xiang* 左廂 [*sol bölge*]) ve *Tarduş* (batı tarafı, Çince tarih kaynakları içinde *You Xiang* 右廂 [*sağ bölge*]) konumundadır. Xiongnu'da (匈奴) Zuoxian Wang (左賢王), Köktürklerde *Töliš Yağı* ve Youxian Wang (右賢王) ise *Tarduş Şad* birbirine yakındır. Sol ve sağ bölgesinn doğu ve batı sınırları, **Jimi** (羈縻) yönetimi döneminde de korunmuş, II. Kağanlık'ın kalkınmasından sonra Tang'ın (唐) yönetimi altında kalan Köktürkler arasında da geçerli olmuştur. Demek ki, Köktürklerin *Töliš Yağı* ve *Tarduş Şad* unvanlarının, sol ve sağ bölgelerinin idarecisi olan Köktürlere (büyük bir ihtimalle de baş idarecilere) Tang (唐) tarafından verilen birer mahlas olduğu düşünülebilir. Örneğin, Zhenguan (貞觀) 13. yılında (M.S. 639) **Ashina Simo** (阿史那思摩) kağan makamına getirilerek sığınmacı olan Köktürkler kuzeye geri gönderilirken bu durum *JT 194 ilk (cilt)*, *Tujue zhuan shang* (突厥傳上) [*Köktürk anlatısı ilk (cilt)*]'te aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir:

又以左屯衛將軍阿史那忠為左賢王、左武衛將軍阿史那泥孰為右賢王、以式之 (思摩)。

[Yine, Sol Saray Muhafız Garnizonu Sengünü olan **Ashina Zhong**, Sol Bilge Beg olur. Sol Askeri Muhafız Sengünü olan **Ashina Nishu**, Sağ Bilge Beg olur. Bu şekilde ona (**Simo**'ya) iki makamı sundurur.]

Ayrıca, bu mezar sahibinin de yer aldığı *CY 986. kitap, Waichen bu* (外臣部) [*Dış Vezirler bölümü*], *Taofa* (討伐) [*Zapt*] 5'te:

默啜之子、右金吾衛大將軍、右賢王墨特勤。

[**Mochuo** (默啜) [**Kapgan Kağan**]'un oğlu, Sağ Armalı Muhafızlar Sengünü olan Sağ Bilge Beg **Bögü** (墨) **Tegin**'dir.]

şeklinde görülmüştür. (Daha önce de ifade ettiğim gibi, bu kişinin adı *Xianli Bilge Gongzhu Ana-shi Mezar Taşı Kaydı*'nda (賢力毗伽公主阿那氏墓誌)

“Ağabeyi Tarduş Şad Böğü Tegin (兄 右賢王墨特勤)” olarak geçer.) Ve *XT Tujue zhuan xia* (突厥伝 下) [*Köktürk anlatısı son (cilt)*]’te mezar sahibi;

左威衛將軍, 右賢王阿史那毗伽特勒。

[Sol Yüce Muhafız Sengünü olan Sağ Bilge Beg Ashina Bilge Tegin’dir.]

şeklinde gösterilir. Oysa bu, metne göre ‘左賢王’ olması gerekir. Yalnız, bu tezdeki mezar taşı metninin 27. satırında;

右地封王。

[Sağ toprağının yönetici hanıdır.]

diye ifade edilmesine dikkat ediniz. Burada ‘youdi (右地) [sağ toprağı]’nu “sağ bölgesi” olarak anlarsak, ‘左賢王’ ile sol ve sağ (doğu ve batı) ters olacaktır. Buna benzer bir örnek verirsek, *Tarduş Şad* olan **Bilge Kağan**’ı *JT Tujue zhuan shang* (突厥伝 上) [*Köktürk anlatısı ilk (cilt)*]’te “**Zuoxian Wang Mojilian** (左賢王默棘連)” olarak kaydedilmiştir. Belki de *JT Tujue zhuan* (突厥伝) [*Köktürk anlatısı*]’ndaki ‘sol’ veya ‘sağ’ yanlış kayıt olabilir. Fakat elimizdeki metinde ise aynı cümle içinde ‘sol’ ve ‘sağ’ karışmıştır. Bu nokta son derece ilgi çekici olmakla birlikte bu kısmı açıklamak oldukça zordur. Bu duruma yalnızca işaret etmekle yetindim.

- 3* Chaosan Dafu, Xing Zhuzuo zuolang (朝散大夫, 行 著作左郎) [Divan Başkanı, Xing Konumu Kütüphane-i Amire Müdür Yardımcısı]

Chaosan Dafu (朝散大夫), ast 5. sınıf Altında Wen Sanguan (文散官) [yazı işleri makamı]’dır. Zhuzuo zuolang (著作左郎) ise, Kütüphane-i Amire Edebi Eserleri Bürosunda (秘書監著作局) müdür yardımcısıdır. *Dadian* (大典) 10. kitap’ta aşağıdaki kayıt vardır;

著作局、著作郎二人、從五品上。..... 著作佐郎四人、從六品上。... .. 著作郎、掌修撰碑誌・祝文・祭文、与佐郎分判局事。

[Edebi Eserler Bürosunda, iki Yazı İşleri Müdürü olur. Ast 5. derece Artı sınıfındadır. dört Yazı İşleri Müdür Yardımcısı olur. Ast 6. derece Artı sınıfındadır. Müdür, taş kaydı, tebrik yazısı ve bayram yazısının derlemesinden sorumlu olup müdür yardımcısı ile farklı görevindedir.]

Xing (行), kişinin Sanguan (散官) [makam] ve Zhishiguan (職事官) [makamlı memur] dereceleri karşılaştırıldığında, Zhishiguan deceresinin düşük olduğu durumudur. Bunun tersine Shou (守) denir. Bu uygulamanın *Zhengguan Lin*'de (貞觀令) önceden belirlenmiş olduğu *JT 42. kitap Zhiguan zhi* (職官志) [görevler ve makamlar bölüm] 1'de görülür.

4* Xu Jun (徐峻)

Sonuç bölümüne bakınız.

5* Youwewei Jiangjun (右威衛將軍) [Sağ Yüce Muhafız Sengünü]

On iki muhafızdan biri Youweiwei (右威衛) [Sağ Yüce Muhafız]ların komutan yardımcısıdır. *LD 24. kitap Zhuwei* (諸衛) [Muhafızlar]'da;

左右威衛、大將軍各一人、正三品。..... 將軍各二人、從二品。

[Sol ve Sağ Yüce Muhafızlık'ta, birer Ulu Sengün olur. Üst 3. derece sınıfındadır. İkişer Sengün olur. Ast 2. derece sınıfındadır.]

diye bir kayıt vardır. Fakat buradaki “從二品” [ast 2. derece] sınıfı *JT* ve diğer kaynaklara göre hatalıdır. Doğrusu “從三品” [ast 3. derece] sınıfı olması gerekir. Bu makam, Kaiyuan (開元) 3. yılında (M.S. 715) verildiği Youwei Wei Zhong Lang Jiang (右威中郎將) [Sağ Yüce Muhafız Orta Sengünü] makamının bir yıl sonra; Kaiyuan (開元) 4. yılında yükselmesinin sonucudur (bakınız; mezar taşı yazısı 10.-11. satır.) Mezar sahibinin bu tarihten sonra ölümüne kadar aynı makamı taşıdığı anlaşılır

6* Xili Tuli Kehan (頡利突利可汗) [Élig Tuli Kağan]

I. ve II. Köktürk Kağanlığı'nda **Élig Tuli Kağan** (頡利突利可汗) diye bir kağan Çin tarih kaynaklarında yoktur. Bu kişi I. Kağanlık'ın son kağanı olan **Xili Kehan** (頡利可汗) [**Élig Kağan**] veya, onun yeğeni; ağabeyi **Shijun Kehan**'ın (始軍可汗) oğlu, olup aynı zamanda batı bölgesini yöneten **Kiçig Kağan** (小可汗) olduğu tahmin edilen^{xx} **Tuli Kehan** (突利可汗) olduğunu düşünülebilir.

^{xx} Masao Mori 護雅夫 “Kodai Toruko Minzokushi Kenkyū I/古代トルコ民族史研究 I” (Yamakawa Shuppansha 山川出版社, 1967), 270-271.

Mezar sahibinin büyük dedesinin zamanı, hemen hemen I. kağanlığın son dönemine denk gelir. Mezar taşı kaydındaki **Xili Tuli Kehan** (頡利突利可汗), **Xili** (頡利) veya **Tuli** (突利) ikisinden biri olabilir. Fakat, bu mezar taşı yazısının yazarının elinde **Ashina** ailesinin asıl soyağacının olması şüphelidir. **Xili Tuli Kehan** (頡利突利可汗) adı ise **Xili Kehan** (頡利可汗) ve **Tuli Kehan** (突利可汗) adlı iki kişinin unvanlarının birleşimi bile olabilir. Ayrıca, kaydedicinin tanıdığı **Ashina** ailesinden bir başka şahıs da olabilir. Sadece bu bilgilerden **Ashina** ailesinin soyağacı içinde mezar sahibinin yerini aramak mümkün değildir. Yalnız, mezar sahibi, kaydedici ve onun çevresindeki kişiler tarafından I. Köktürk Kağanlığı'ndan sonraki hükümdar ailelerinin içinde olduğu kesin olarak kabul edilmiştir.

- 7* Qixian Xia Hou-shi zhi miaoyi (其先夏后氏之苗裔) [onun atası **Xiahou-shi** soyundan]

Zhou shu (周書) 50. kitap *Tujue zhuan* (突厥傳) [Köktürk anlatısı] ve TD 197. kitap, *Bianfang dian* (边防典), *Tujue* (突厥) [Köktürk] ve benzer kaynaklarda Köktürklerin ataları “Hunlardan bir başka ırk” olarak belirtilmiştir. *SJ 110*. kitap *Xiongnu zhuan* (匈奴傳) [Hun anlatısı]'nda;

匈奴、其先祖夏后氏之苗裔也。

[Hunların, atası **Xiahou-shi** soyundandır.]

şeklinde bir ifade vardır. Buna göre kaydedilmiştir.

- 8* Kaiyuan Shenyu Tianhuang (開元神武天皇) [Kaiyuanyılı, Shenwu İmparatoru]

Burada **Xuan Zong** (玄宗) kastediliyor. *JT 8*. kitap, *Xuan Zong Benji shang* (玄宗本紀 上) [*Xuan Zong* kaydı ilk (cilt)], *Xiantian* (先天) [Geçmişteki İmparator] 2. yılı (M.S. 713) 11. ay kaydında;

戊子、上加尊号為開元神武皇帝。

[Wuzi*, efendi, Hakanlık makamı buyurularak Kaiyuanyılı, Shenwu İmparatoru olur.]

diye bir kayıt olup, *XT 5*. kitap *Xuan Zong benji* (玄宗本紀) aynı maddede;

戊子、羣臣尊号日開元神武皇帝。

[Wuzi*, vezirler, Hakanlık makamı sundu. Kaiyuan yılı, Shen Wu İmparatoru olur.]

diye bir kayıt vardır. Yine *Zizhi tong jian* (資治通鑑) 210. kitap aynı maddede;

辛巳、羣臣上表請加尊号為開元神武皇帝、從之。戊子、受冊。

[Xinshi*, vezirler, imparatora duyurarak Hakanlık makamı sundu. Kaiyuanyılında Shenwu İmparatoru olsun diye arz etti. Buna uydu. Wuzi*, imparator emri alındı.]

[Not*: Xinshi on sekiz, Wuzi yirmibeş anlamındadır.]

şeklinde görülür. **Xuan Zong** (玄宗), bir yıl sonraki 12. ayında, yıl adını Kaiyuan (開元) olarak değiştirdi.

9* Chongguang yingyun (重光應運) [Tanrı emrine girmek]

“Büyük ışık”, güneş, ay ve yıldızların (gezegen) ışığı gibi ahlak yaymak anlamındadır. *Shujing* (書經), *Guming* (顧命) maddesinde;

昔君文王•武王宣重光。(注) 言、昔先君文武、布其重光累聖之德。.....重光、馬云、日月星也。太極上元十一朔旦冬至、日月如疊璧、五星如連珠。故曰重光。

[Eski efendilerden **Wen Wang** ve **Wu Wang** büyük ışık buyurur. Not: Demek ki, eski efendilerden **Wen Wu**, o büyük ışığı ve üstün ermişin ahlakını yayar.büyük ışık, **Ma**'ya göre güneş, ay ve yıldızlar (gezegen) anlamındadır. Taiji Shangyuan yılı 11. ayın 1. gün kış dönümü (太極上元十一朔旦冬至) tarihinde, güneş ve ay düz boncuk gibi, beş yıldız (gezegen) ise tesbih gibi görülür. Dolayısıyla buna büyük ışık denmiştir.]

şeklinde görülür. **Zhu Junsheng** (朱駿聲) tarafından *Tongxun dingsheng* (通訓定聲), *Guangzi son (cilt)*'te (光字 下);

馬注、日月星也。按、三光代明。故曰重。

[**Ma**'nın notunda; güneş, ay ve yıldızlar (gezegen) var. İrdelenirse, üç ışık değişerek parlar. Dolayısıyla katmerli (büyük) denmiştir.]

şeklindedir. “Yingyun (應運)” ise Tanrı emrine girmektir. **Sun Yue** (筍悅) tarafından *Hanji* (漢記), *Si bu cong kan* (四部叢刊) eserinin girişinde;

実天生德、應運建主。

[Esasında Tanrı, ahlak doğurup, emrine göre sahiplik kurar.]

şeklinde görülür.

10* **Xiawu sixing** (下武嗣興) [önceki imparatorun yaptıklarını devam ettirmek]

“Xia Wu (下武)”, *SG, Daya*’dan (大雅) ‘*Wen Wang zhi shen* (文王之什) [Hakan Wen’in satırlık şiiri] bölümünün adıdır. **Wu Wang**’ın (武王) **Wen Wang**’dan (文王) sonra tahta geçip eski imparatorun erdemini aydınlatıp yücelterek;

下武嗣周 [Xia Wu (下武), Zhou (周) demektir.]

世有哲王 [Dünyalarda ‘Zhe Wang (哲王)’ vardır.]

diye okunur. *Mao zhuan*’da (毛伝); “武、繼也。” *Zheng Jian*’da (鄭箋) “下、猶後也。後人能繼先祖者。” şeklindedir. Fakat *Ji zhuan*’da (集伝) ise “下、義末詳。或曰、字当作文。言、文王武王実造周地。” şeklindedir. “Sixing (嗣興)”, önceki kişinin yerine geçip [ülkenin] gelişmesidir. *SG, Hong fan*’da (洪範);

禹之嗣興。天之錫禹洪範九疇。

[Yu (禹), yerine geçip [onun ülkesi] gelişir. Tanrı Yu’ya, ‘*Hong fan Jiu chou* (洪範九疇)’ kanunu buyurur.]

ifadesi vardır. Yani “Xia Wu (下武)” da “Sixing (嗣興)” de nesiller tarafından atalarından aktarılanların iyi korunması kastedilir.

11* **Wu si bu fu** (無思不服) [düşünüp itaat etmeyenin olmaması]

“(Ona) itaat etmeyen olmamıştır” anlamındadır. *SG, Daya*’dan (大雅) ‘*Wen Wang Yousheng* (文王有声) bölümünde;

自西自東、自南自北、無思不服。

[Batıdan doğudan, güneyden kuzeyden düşünüp itaat etmeyen olmadı.]

ifadesi bulunur.

12* Piga (毗伽) [bilge]

Metin üzerinde bu iki harften önce cümlelerin kesilmiş olduğu bellidir. Devamı olan son cümle içinde “Youdu bing xiu (幽都稟秀)” ile “Juze zi ling (沮沢資靈)” ifadelerinin karşılıklı olduğu görülür. Öyle ise “piga (毗伽) [bilge]” kelimesi; 1.) mezar sahibi olan Bilge Tegin anlamında bir kişi adı, 2.) *bilge* (akıllı) anlamında bir sıfat, olarak kullanıldığı farz edilebilir. 1. anlamı tercih edersek bu kelime son cümlelerin öznesi yerine geçer. 2. anlamı tercih edersek “bing xiu (稟秀)” ve “zi ling (資靈)” kelimelerini nitelemektedir. Yalnız, bunu özne olarak düşünersek bir takım şüpheler ortaya çıkabilir; a) metinde geçen 1. ve 3.-4. satırdaki örnekler dışındaki cümlelerin öznesi eğer mezar sahibi olursa, metne özne yansıtılmaz. b) metinde mezar sahibine her zaman “jiangjun (將軍)” [sengün] olarak hitap edilir. c) örneğin **Que Teqin (闕特勤) [Kül Tegin]**’e “teqin (特勤) [tegin]” olarak hitap edilir fakat, “Que (闕)” olarak hitap edilirse doğal değildir. Yine de, bu şüphelere rağmen aşağıdaki çözümü bulmak mümkündür; a) için, mezar sahibiyle ilgili ayrıntıların bu noktadan itibaren yazılması, b) için, burada mezar sahibinin henüz Tang’dan “jiangjun (將軍)” [sengün] unvanı buyurulmaması, c) için ise, “piga (毗伽) [bilge]” nin Köktürk soylularının arasında kullanılan genel bir unvan olup, Tanglı kişiler tarafından da kullanılma ihtimalinin olması. Öte yandan bu kelimeyi sıfat olarak düşünersek, Tanglı kişilerin Köktürk dilini iyice anlamış olup Çince metin içinde bunu kullanmış olmaları gerekir. Ve burada büyük bir soru işareti ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla biz bu kelimeyi özne olarak okumayı tercih ediyoruz.

13* “Youdou bing xiu (幽都稟秀)” [Youdou’da (幽都) Tanrı’dan verilen başarılı şahsiyeti]

“Youdou (幽都)”, **Yao (堯)** zamanındaki kuzey bölgesidir. SG ‘Yao dian (堯範)’ bölümünde;

申命和叔、宅朔方、曰幽都、平在朔易。(注) 北称幽、則南称明、從可知也。都、謂所聚也。

(Tekrar **Heshu**'ya (和叔) emredip, Shuofang'da (朔方) bulundurup, Youdou (幽都) dendi. Shuoyi'nin (朔易) var olmasını sağlamıştır. (Not: Kuzeye You (幽) denmesi, güneye Ming (明) denmesinden ortaya çıkar. Dou (都) ise toplanma yeri anlamındadır.)

şeklinde ifade vardır. *Yeni Açıklamalı Çince Metin Taraması/Shin Shaku Kanbun Taikei* (新釈漢文大系) *Shujing shang* (書經 上), **Joken Kato** (加藤常賢), *Meiji Shoin* (明治書院), 1983, ss. 21-24 kaynağında bu nokta, “Yue (曰)”den sonrasını, orjinal metinden değil, Yao (堯) dilindendir ve Youdou (幽都) sözlerinin ise sonradan ilave edilen fazlalık olduğu düşünülür. (Tekrar **Heshu**'ya (和叔) Shuofang'da (朔方) bulunmasını emredip, “Shuoyi'nin (朔易) var olmasına sağla.”) şeklinde okunur. Yine de burada eski tercümeyle tercih ediyoruz. “Bing (稟)”, doğuştan, Tanrı'dan aldığı yetenek anlamındadır. *SG, Daya'dan* (大雅) *Siqi* (思齊), *Shi xu*'da (詩序);

聖人稟性自天。

[Ermış kişinin yeteneği Tanrı'dandır.]

ifadesi vardır. Yani, “Youdou Bing xiu (幽都稟秀)”, kuzey toprağında Tanrı'dan verilen başarılı şahsiyet anlamındadır.

14* Juze zi lin (沮沢資靈) [Juze'de (沮沢) verilen Tanrı gönlü]

“Juze (沮沢)”, bozkır toprağıdır. Kuzey bölgesi göçebe halkıyla ilgili tarih kaynaklarında, *Han Shu* (漢書) 94a kitap, *Xiongnu zhuan xia* (匈奴伝下) [*Hun anlatisi son (cilt)*], *Mao Dun'nun* (冒頓) *Lu* (呂) *İmparator Validesi'ne gönderdiği mektubu'nda*;

弧僨之君、生于沮沢之中、長於平野牛馬之域。

[Gufen'deki (弧僨) prens, Juze'de doğar. Yaylalarda atlar ve inekler ile büyür.]

ifadesi bulunur. “Zi lin (資靈)”, Tanrı'dan verilen gönül. Tang'da **Xie Yan** (謝 偃) tarafından yayınlanan *Zheng ming lun* (正名論) (*Wenyuan Yinhua* (文苑英 華) 746. kitap, *QT 156. kitap*)'ta;

有弘文先生、稟氣冲和、資靈傑秀。

[Hongwen Hoca diye biri var. Onun vasfı sakın ve kudreti üstündür.]

ifadesi vardır. Yani, Juze'de (沮沢) verilen Tanrı gönlü anlamındadır.

15* Zhan xing (占星) [yıldız falına bakmak]

Kuzey bölgesi göçebe halkının yıldız falı geleneğiyle ilgili tarih kaynağı azdır. Buna benzer örnek olarak *SJ 110. kitap Xiongnu zhuan xia (匈奴伝 下) [Hun anlatısı son (cilt)]*'te;

举事而候星月、月盛壯則攻戰、月虧則退兵。

[İşe başlanacakken yıldızlar ve aya bakılır. Ay büyürken savaşta sardırıya geçilir. Ay küçülürken askerler geriye çekilir.]

ifadesi bulunur. *Suishu (随書) 84. kitap Tujue zhuan (突厥伝) [Köktürk anlatısı]*'nda da;

候月将滿、輒為寇抄。

[Aya bakıp komutanlığa yetişmeye çalışırsa tacı elinde olacak.]

ifadeleri görülür.

16* Hou lu (候呂) [fala göre (uygun) zamanı söylemek]

Zhang Wei (張衛) *Tian xiang fu (天象賦) (Lidai fu hui (歷代賦彙) 1. kitap);*

輦道清塵而候俟駕

[İmpatator Yolunda, toztoprak temizlenip binit beklenir.]

漸台飛灰而候呂

(Zaman ve ses yıldızlarında, kül uçurtularak fala bakılır.)

ifadesi vardır. "Kül uçurtması"nda, *Shier Lü'nün (十二律, on iki nota anlamında)* ses tonlarını veren boruya Jiahui (葭灰, kamışın içindeki ince zarı ateşte pişirerek oluşturulan kül) konulur. Bu kül uçurtularak fala bakılır ve mevsim okunur. Lu (呂), on iki notadan, Houlu (候呂) ise mevsim falından gelir.

- 17* Fan ran gai tu (翻然改圖) [birden eski âdetlerini değiştirmek]

Fan ran (翻然), çevrilme, değişme ve başka bir konuma taşınma durumudur.

Fengsu tong (風俗通) 10. bölümünde;

翻然改志、以礼進退。

[Hedefi yenileyip, saygı ile hareket eder.]

ifadesi bulunur. Gai tu (改圖) ise düşüncelerini değiştirmektir.

- 18* Wei cui wu xia ting qi (韋毳於遐庭棄) [Hayvan derisinden yapılan giysisini uzaklarda çıkarıp attı]

Wei (韋), hayvan derisidir. Cui (毳) ise *Hou hanshu* (後漢書) 90. kitap, *Wuhuan yuan* (烏桓伝) [*Wuhuan anlatısı*]’nda;

食肉飲酪、以毛毳為衣。

[注] 鄭玄注『周礼』曰、毛之縹細者為毳也。

[Eti yiyip süt içip, hayvan derisinden giysisini yapar. Zheng Xuan’ın (鄭玄) notu: Zhou li (周礼) kitabına göre, tüyü olanlara ‘cui (毳)’ denir.]

ifadesi vardır (Zheng Xuan’ın (鄭玄) notunda ‘Zhou li (周礼)’ Tianguan (天官), Zhongzhiguan zhi zhi (冢治官之職) [Devlet İdari İşler Bakanlığı], Zhang pi (掌皮) maddesinde görülür). Yani, deri ve kürkten yapılan giyisidir. Xia ting (遐庭) ise, uzaklardaki toprak veya bir ülkenin sınır bölgesidir.

- 19* Li rang zhi chun hua (礼讓之淳化) [Saygıya ve büyük merhamete ulaşmak]

Li rang (礼讓), gerçek saygıdır. *Lun yu* (論語), *Liren bölümü*’nde (里仁篇);

子曰、能以礼讓為国乎、何有。不能以礼讓為国、如礼何。

[Zi dedi ki; saygı ile bir ülke yönetilebilir mi, bunda bir sorun yoktur. Saygı ile bir ülke yönetilemezse, saygı ne işe yarar.]

şeklinde ifade vardır. Zhi zhu (集註) kaynağında ise, “讓者、礼之実也。” şeklindedir. Chun hua (淳化), merhametli öğüttür. **Zhang Wei’nin** (張衛) *Dongjing fu* (東京賦), *WX 3. kitap*’ta;

清風協於玄德

[Ferah rüzgar, erdemleri birleştirir.]

淳化通於自然

[Merhametli öğüt ise, doğaya bağlıdır.]

diye ifade vardır. **Bi Zong** 'un notunda (薛綜注) ise;

協、同也。淳、厚也。玄、天也。自然、通神明也。言、帝如此清惠之風、同於天德、淳厚之化、通於神明也。

[Birlik, aynı olmaktır. Duygusallık, zengin olmaktır. Varlığın kaynağı, göktür. Doğa, Tanrı ışığına bağlıdır. Söz, imparatorundur. Öyle ise, bereketli ferah rüzgar, Tanrı erdemiyle aynıdır. Merhametli zengin öğüt ise, Tanrı ışığına bağlıdır.]

olarak kaydedilmiştir.

20* Zeng wei yi sui jiu guo lung wang (曾未移歲舊國淪亡) [Tesadüfen o yıl, kendi ülkesi yok oluverdi.]

Buradaki Zeng (曾) için SJ 118. kitap, *Huainan Wang lie zhuan* (淮南王列傳) [*Huainan Hanı anlatısı*]’nda;

紂貫為天子、史曾不如匹夫。

[**Zhou**’yu (紂) delen Tanrı oğlu olsa da, ölürse köleye karşı bile kazanamaz.]

şeklinde bir örnek görülür. Olayın sonucuna tahmin dışı varmasını sağlar; “...ve bundan dolayı” anlamındadır. “Lun wang (淪亡)” ise, batıp yok olmaktır. *Shuo wen* (說文)’da;

淪、小波為淪。.....一曰沒也。

[Batmak, küçük dalgadan başlar. Demek ki yok olmaktır.]

ifadesi vardır. SG, *Weizi* (微子) bölümünde;

今殷其淪喪。

[Şuan, Yin (殷) yok olma yolundadır.]

ifadesi vardır. Notta ise; “淪、没也。Jinwen Shangshu’da ise (今文尚書) [günümüz dili ile yazılan Shu jing], “淪” yerine “典” kullanılır. Fakat, “典喪” şeklinde bir kullanım anlamsız olur. Pi Xirui (皮錫瑞) tarafından yazılan Jinwen shangshu kaozheng (今文尚書攷証) 9. kitap’ta ise, Qian Daxin’in (錢大昕) örneğini vererek, “典、誦如殄。典喪者、殄喪也。” diye açıklar. Burada, Weiyi Sui (未移歲) [yıl geçmeden] ifadesinde ise, Mocho (默啜) [Kapğan Kağan]’ın ölüm yılının Kaiyuan (開元) 4. yılı (M.S. 716) olmasından dolayı, bir önceki yıldan beri yönetim sisteminin yıkılmış olduğu kastedilmiştir.

21* Wei meng 未萌 [olay oluşmadan]

Bir olayın başlamadan önceki durumudur. Zhanguo ce (戰國策), Zhao ce (趙策) bölümü, Wuling Wang ping zhou jian ju (武靈王平昼間居), Feiyi (肥義)’de geçer;

愚者昧於成事、智者見於未萌。

[Yazık kişiler için bir işin oluşması karanlıktır, akıllı kişi ise henüz iş başlamadan olayı görür.]

Bu söz, Shang Zi (商子) Gengfa pian (更法篇) bölümündendir.

22* Xian jue (先覺) [önceden sanmak]

Başka kişilerden önce doğrusunu farketmektir. Lun Yu (論語) Xianwen pian (憲問篇) bölümünde;

子曰、不逆許、不億不信。抑亦先覺者、是賢乎。

[Zi dedi ki; kandırılmaktan kaçınmayıp, şüphelendirmekten korkmayan ve buna rağmen olayları erken farkedebilen kişi varsa, o akıllıdır.]

ifadesi bulunur.

23* Fu chao zhi xia (覆巢之下) [devrilen yuvanın altı]

Shishuo xin yu (世說新語) Yanyu pian (言語篇) bölümünde;

Kong Rong (孔融) tutuklandığında saraydaki herkes şaşırmış. O zaman onun büyük çocuğu 9, küçük çocuğu da 8 yaşındaymış. Çocuklar çivi oyunua

devam etmiş ve buna hiç de şaşmamışlar. Rong, görevliye rica etmiş; “Suçum yalnızca bende kalsın. İki evladımı kurtarın.” Çocuğu demiş ki; “Büyüğüm (babam), devrilen yuvanın altındaki yumurtalar hiç kurtulur mu?” Ardından çocuklar da tutuklanmış.

şeklinde geçen eski bir olaydan kaynaklanır. ‘Fu chao po luan (覆巢破卵)’ [devrilen yuvadaki kırılan yumurta] olarak da bilinir. Yuvası devrilince yumurtalar kırılır. Bunun mecazî anlamı, ebeveynin başına gelen kötülüğün çocuğun da başına gelip yok olacağıdır.

24* Chong sui (寵綏) [merhamet edip rahatlatmak]

Merhamet ve sevgiyle yaklaşmaktır. *SG, Qin shi shang (秦誓 上) [Qin Sözü ilk (cilt)]’te;*

天佑下民、作之君、作之師。惟其克相上帝、寵綏四方。

[Tanrı, aşağı halkına lütufta bulunarak seni ve öğreticini yarattı. İmparatora yardım etsin, o da dünyanın dört köşesine merhamet ve sevgi yaysın diye.]

ifadesi vardır. ‘Gök ve toprağa merhamet edip huzur vermiştir.’ notu bulunur. *SG*’deki bu cümle *Meng Zi (孟子)*, *Lianhui Wang xia (梁惠王 下)* bölümünde, “Shuri (書日)” olarak verilmiştir. Buradaki harflerle az çok farkı olup “寵綏四方”, *Meng Zi (孟子)* kaynağında ise “寵之四方” biçimindedir.

25* Wei zhi zhi jiao (委質之効)

Wei (委) [devretmek], Zhi (置) [koymak]. Zhi (質) [madde, emanet] ise Zhi (贄) [kurban]’ı kasteder. Birine yeni hizmet edecek kişinin, sadakatının göstergesi olan bir hediye sunmasıdır. *ZZ, Xi Gong (僖公) 23. yılı (M.Ö. 637)* kaydında;

策名委質、式乃僻也。

[İsim koyup hediye sunan kişinin iki yüzlü olmasına çok az rastlanır.]

Ve, *Guo yu (國語)*, *Jin yu (晉語)* 9. bölümünde;

臣聞之、委質為臣、無有二心、委質而策死、古之法也。

[Bunu duydum ki; bir kişi birine hediye sunarak onun hizmetin girdiyse, o kişi asla iki yüzlü değildir. Hediye sunarak bağlandığı kişi için öldüyse, bu eski geleneğe göredir.]

Huainan zi (淮南子), *Fan lun xun*'da (汜論訓);

成王既壯、周公属籍致政、北面委質、而臣事之。

[Han Cheng iyice olgunlaştı ki, Zhou Gong nüfusunu alıp ülke siyasetine katılmaya başladı. Kuzeye çıkıp hediye sunarak (imparatora) hizmet etti.]

şekillerinde örnekler bulunur. Bazı söylentilerde Zhi (質) için ölü Zhi (雉) [yeşil sülün]ü kullanarak hizmet etme anlamındadır. Ayrıca wei zhi (委質), secde ederek gösterilen bağlılık anlamını da içerir. Xiao (效) ise armağan etmek, sunmak anlamındadır. *Li chi* (礼記), *Qu li shang* (曲礼 上) [Ayrıntılı Kurallar ilk (cilt)]'te;

效馬效羊者、右牽之、效犬者、左牽之。

[At ve koyun sunanlar bunları sağında taşır. Köpeği sunanlar ise bunu solunda taşır.]

Notunda ise, “效、猶程見也。” cümlesi görülür.

26* Caomian (草面) [yayla yüzeyi]

Buradaki Cao (草), basit ve çirkin anlamındadır.

27* Yunchen Jiangjun (雲麾將軍) [Yüksek Yönetim Sengünü]

Ast 3. derece askeri serbest memurdur. LD 5. kitap *Qu li shang* (曲礼 上) [Ayrıntılı Kurallar ilk (cilt)]'te;

郎中一人、掌考武官之勲・禄品命、以二十有九階、承而叙焉。從一品、曰驃騎大將軍.....從三品、曰雲麾將軍.....

[Bir başkan, askeri memurlara ödül ve maaş değerlendirme görevinde 29 kademli olup emirle sunulur. Ast 1. derece sınıfına Hızlı Atlı Ulu Sengün.....

Ast 3. derece sınıfına Yüksek Yönetim Sengünü.....]

ifadesi bulunur.

28* Youweiwei Zhonglang Jiang (右威衛中郎將) [Sağ Yüce Muhafız Orta Sengünü]

LD 24. kitap Zhuwei (諸衛) [Muhafızlar] maddesinde;

左右威衛、大將軍各一人、正三品。..... 翊府中郎將各一人、正四品下。左右郎將各一人、正五品上。中郎將、掌領其府校尉・旅帥・翊衛之屬、以宿衛、而總其府事。

[Sol ve Sağ Yüce Muhafızlık, birer Ulu Sengün olup, üst 3. derece sınıfındadır. Birer Saray Orta Sengünü olup, üst 4. derece-eksi sınıfındadır. Birer Sol ve Sağ Ast Sengün olup, üst 5. derece-eksi sınıfındadır. Orta Sengün, vilayetin Kurmay Yüzbaşılığı, Yüzbaşılığı ve Saray Muhafızlığına sahip olup o bölgenin koruma görevindedir. Bu şekilde kendi vilayetini yönetir.]

diye karar verilmiştir.

29* Zipao jindai (紫袍金帶) [Mor kaftan ve altın kuşak]

3. derece ve daha kıdemli memurlara izin verilen, mor renkli kaftan ve altın boncuklu kuşaktır. JT 45. kitap Yufu zhi (輿服志) [binet ve giysi] bölümünde;

貞觀四年 (630) 又置、三品已上服紫、五品已[上](下)服緋、六品・七品服綠、八品・九品服以青、帶以鍮石。.....(五年) 十一月、賜諸衛將軍紫袍、錦為標袖。.....上元元年 (674) 八月又制、「.....文武三品已上服紫、金玉帶。.....」

[Zhenguan (貞觀) 4. yıl (M.S. 630), 3. derece ve üst sınıftakiler mor, 5. derece [ve üst] (ve alt) sınıftakiler scarlet [kırmızının biraz daha turuncumsu hali], 6. ile 7. dereceler yeşil, 8. ile 9. dereceler mavi giyerler ve piriñ alaşımlı kemer takarlar. (5.yıl) 11. ay, muhafızlığın Sengünnüne mor kaftan sunuldu. Kolları dokumadan yapılmıştır. Shangyuan (上元) ilk yıl (M.S. 674), 8. ay tekrar emredilir; ‘... yazı ve asker memurlarından 3. derece ve üst sınıftakiler mor giyer ve altın kuşak takar’ diye.]

diye kaydedilmiştir.

Çin tarih kaynaklarındaki **Jiuxing** (九姓), **Jiuxing Tiele** (九姓鉄勒) ve **Tiele Jiuxing**'in (鉄勒九姓) ifaelerinin Orhon yazıtlarındaki *Toquz Oğuz*'a denk geldiği bilinmektedir. *Toquz* kelimesi sayılardan '9'dur. *Oğuz* kelimesinin ise özel isim olduğunu düşünerek Çin tarih kaynaklarındaki '**Tiele** (鉄勒)'yi kasettiğini düşünebiliriz. Veya, bu kelimeyi 'xing (姓)' [soy, kavim] olarak algılar, yorumlar ikiye ayrılır.^{xxi} Birinci yoruma göre *Toquz Oğuz*, 'dokuz Oğuz boyu' anlamındadır. Çin tarih kaynaklarında 'oğuz' kelimesi '**Tiele** (鉄勒)' olarak çevirilip 'xing (姓)' karakteri eklenmiştir. İkinci yoruma göre ise, *Toquz Oğuz*, 'dokuz soy' anlamındadır. '**Tiele** (鉄勒)' kelimesi Çin tarafından eklenmiştir. Burada Çin tarih kaynaklarında **Jiuxing Tiele** (九姓鉄勒) ve **Tiele Jiuxing**'in (鉄勒九姓) dışında, özellikle **Xuan Zong** (玄宗) döneminde, **Jiuxing Tujue** (九姓突厥) ve **Tujue Jiuxing** (突厥九姓) ifadelerine rastlanır. Veya Shanxi Eyalet Müzesi koleksiyonunda (陝西省博物館) ölüm yılı Tian Bao (天宝) 3. yıl (744) olan *Jiuxing Tujue Qibi Li Zhonglang Muzhi* (九姓突厥契苾李中郎墓誌) [*Dokuz Oğuz Köktürk Qibi Li Orta Sengününün Mezar Taşı Kaydı*] bulunur. Çince de genelde **Tiele** (鉄勒) diye ifade edilen topluluğa dahil olan Qibi (契苾) bölgesindeki kişilerin **Xuan Zong** (玄宗) döneminde **Tujue** (突厥) diye ifade edilmesinin kaydı vardır^{xxii}. Öyle ise, *oğuz*'un özel isim olup Çinliler tarafından **Tiele** (鉄勒) şekline çevirildiğini düşünülmeğe, *toquz oğuz*'un 'dokuz soy' olması ve **Tiele** (鉄勒) kelimesinin Türk boylarına bağlı topluluk olduğunu göstermek için Çin tarafından eklendiğini, sonra da bu kelimenin **Xuan**

^{xxi} Japonya'da birinci yorumun temsilcisi Toru Haneda 羽田亨 "Kyûsei Uiguru-to Toquz Oyuz-tono Kankei-wo Ronzu/九姓回鶻と Toquz Oyuz との關係を論ず" ('Tôyô Gakuhô 東洋学報' 9-1, 1919, aynı yazar 'Haneda Tôru Hakase Shigakuron Bunsyû Jôkan Rekishihe/羽田博士史学論文集 上巻 歴史篇, Tôyôshi Kenkyûkai/東洋史研究会, 1957, tekrar yayın) olup, ikinci yorumun temsilcisi ise Masayoshi Hashimoto 橋本増吉 "Kyûsei Uiguru-no Mondai-ni Tsuite/九姓回鶻の問題に就いて" ('Shihô/史朋' 3-1, 1933), Akio Katayama 片山章雄 "Toquz Oyuz-to Kyûsei-no Shomondai-ni tsuite/Toquz Oyuz と九姓の諸問題について" ('Shigaku Zasshi 史学雑誌' 90-12, 1981). Bunların dışında bu konuya değinen yurt içi ve dışı tezler çoktur. Bunlar için de yukarıdaki tezlere bakınız.

^{xxii} Ayrıca, Takao Moriyasu 森安孝夫 Bey de Tibetçe metinde (s. 1283) görülen *dru-gu rus dgu* (九姓 *Dru-gu*) yazımının Kyûsei Tetsuroku 九姓鉄勒 veya Kyûsei Tokketsu-Tokketsu Kyûsei 九姓突厥-突厥九姓 ile eşit olduğunu düşünüyor. Adı geçen yazarın, "Chibetto Shiryôchû-ni Arawareru Hoppô Minzoku DRU-GU-to Hor/チベット史料中に現れる北方民族 —DRU-GU と HOR—" (Ajia-Afurika Gengo Bunka Kenkyû/アジア・アフリカ言語文化研究 14, 1977) adlı yazısında s.16'ya bakınız.

Zong (玄宗) döneminde **Tujue** (突厥) kelimesiyle karıştırılarak yerleştirildiğini düşünmek daha doğal değil midir?

Ayrıca, metindeki **Sanku** (三窟) için, bu metinde ise, **Jiuxing** (九姓) kelimesinin niteleyen bir kelime olabilir. Genelde, Çin tarih kaynaklarında **Sanku** (三窟) kelimesi, **Mengchang Jun**'un (孟嘗君) hizmetçisi **Feng Fuan**'ın (馮諼) tarih olayı '*Jiao tu san ku* (狡兔三窟) [*kurnaz tavşanın üç mağarası*]' olduğu tahmin edilmektedir. '*Zhanguo ce* (戰國策)' *Qi ce* (齊策), *Qiren you Feng Fuan zhe* (齊人有馮諼者) [*Qi'li Feng Fuan*]'da;

馮諼曰、狡兔有三窟、僅得其死耳。今有一窟、未得高枕而臥也。請為君復鑿二窟。

[Feng Fuan der ki; kurnaz bir tavşan dahi üç mağaraya sahip olursa ölümden ancak kaçabilir. Şu an tek mağaranız var. Henüz yüksek yastıkta yatamazsınız. Arz ederim ki, sizin için geri kalan iki mağarayı tamamlayayım.]

diye görülür. Daha sonra **Feng Fuan** (馮諼), 1) Xue (薛) halkını itaat ettirip, 2) **Mengchang Jun**'u (孟嘗君) Qi'de (齊) ona yakışan makama oturtup, 3) Xue'ye (薛) önceki hanın mezarını inşa ettirip, böylece üç mağarayı tamamlayarak sahibine kötülük gelmemesini sağlamıştır. Genelde bu tarih olayından, 'planlı', 'kurnaz' ve 'açık gözlü' anlamıyla alıntı yapılır. Bu bilgilerle yorumlamaya kalkarsak, Tang'dan (唐) epey uzak olan kuzey bölgesindeki **Dokuz Oğuz**'ların zaman zaman gösterdiği gibi, Köktürklerin gücünün arttığı dönemlerde onlara dahil olup, aksi dönemlerde ise onlardan ayrılma gibi bir siyaset, Tang'lıların gözünde 'üç mağara' olarak ifade edilmiştir. Bir başka ifadeyle, Tang'ın Köktürlere karşı siyasetlerinde, bunun önem taşıyabileceği (veya taşıdığı) anlamıyla ifade edilmiştir. Öte yandan, **Sanku** (三窟) kelimesini '*Jiaotu Sanku* (狡兔三窟)' tarih olayından ilişkisiz değerlendirmeye çalışırsak, manası; yer adı, kuzey bölgesi, Dokuz Oğuz'un herhangi bir sistem adı ve Dokuz Oğuz'un bir bölge adı olabilir. Ayrıca **Mochuo** (默啜) [**Bögü Çor**]'a suikast yapan ise **Dokuz Oğuz**'dan **Yegu/Ba Yegu** (野古/拔曳古) [**Bayırqu**] olduğundan bunun manası yukarıdakilerden biri olup, asıl **Yegu**'nun kastedildiği tahmin edilir. Fakat, günümüze ulaşan tarih kaynaklarına baktığımız kadarıyla, bu yorumların hiç

birisi için kanıt bulunamaz. Bunun için, şimdilik yukarıda **gösterdiğim Feng Fuan'ın** (馮諼) tarih olayıyla çözüme varmış oluruz. Yalnız, burada **Sanku** (三窟) kelimesinin kullanılması, 4'lük harf oturtma gerekliliğinden dolayı **Jiuxing** (九姓) kelimesi için sayısal olarak bu kelimenin tercih edildiği kesindir.

31* **Mochuo** (默啜) [**Kapğan Kağan**]

Bu kişi II. Kağanlık'ta, **II. Kapğan Kağan**'dır. 691-716'da kağanlık makamındaydı. **I. Guduolu** (骨咄祿) [**Kutluğ/Éltəriş Kağan**]'ın küçük kardeşi olup III. Bilge Kağan'ın amcasıdır. Köktürk devletinin kalkınması sırasında emekler verip, defalarca sefere katılarak vatan toprağını geliştirdi. Hayatının son yıllarında, sömürge boyları ve **Dokuz Oğuz**'lar ayaklandığında bunları zapt ederek, Kaiyuan (開元) 4. yılında (M.S. 716) **Yegu/Ba Yegu** (野古/拔曳古) [**Bayırqu**]'leri Tola nehrinde yenilgiye uğrattı. Fakat, bu galibiyete rağmen Liulin'de (柳林) **Yegu**'ların tarafından saldırısına uğrayıp, öldürüldü. **Mochuo** (默啜) [**Kapğan Kağan**]'un mezarının, Moğolistan Töv aymag, Undurshireet Sum, Tuul nehri sol kıyısı Muhar ören yerinde olduğu tahmin edilmektedir. Sebepleri de, bu ören yerinde 1925'te **Borovka** tarafından kaplumbağa kaidesinin bulunması, **Klyashtornyj** tarafından bunun kenarına kazılmış keçi resminin II. Kağanlık'ın damgası olup, yılan resminin ise mezar sahibinin ölüm yılı ifadesi olarak düşünülmesidir. **Voytov**, bu bilgilere dayanarak tarafından söz konusu kişinin **Kapğan Kağan** olduğunu tahmin edilmektedir^{xxiii}.

32* Chuan shou jing shi (傳首京師) [kafasını imparator şehrine göndermek]

Mochuo (默啜) [**Kapğan Kağan**]'ın kesilen kafasının gönderilmesi ile ilgili kayıt TD 197. kitap *Bianfang dian* (边防典), *Tujue zhong* (突厥中) [**Köktürkler orta (cilt)**]'te bulunur:

拔曳固逆率頡質略、於柳林中、突出擊默啜斬之、便与入蕃使郝靈佺默啜首至京師。

^{xxiii} Toshio Hayashi 林俊雄, "Moğol Platosu'ndaki Eski Türklere ait Tarih Yerleri/Mongoru kôgen-ni okeru kodai Tyuruku-no iseki/モンゴル高原における古代テュルクの遺跡" (Tohôgaku 東方学, S. 81, 1991) s. 170.

Ba Yegu'lar (拔曳古) [Bayırqu], Xie Zhilue'yi (頡質略) kendilerine lider yapıp, Liulin'de (柳林) Mochuo (默啜) [Kapğan Kağan]'a saldırdı ve yok etti. Elçisi Hao Lingquan (郝靈佺) ile Mochuo'nun kafasını imparator şehrine gönderdi.

Metindeki ifade, mezar sahibinin imparator şehrine kadar **Hao Lingquan'a** (郝靈佺) eşlik etmesinden veya mezar sahibinin **Mochuo'u** 默啜 [Kapğan Kağan] öldürülmesi ve kafasının gönderilmesinde önemli bir görevde bulunmasından kaynaklanabilir. Bazı Çin tarih kaynakları **Hao Lingquan** (郝靈佺) **Mochuo** (默啜) [Kapğan Kağan]'ı öldüren kişiymiş gibi göstermektedir. Bu metnin ortaya çıkışıyla, **Mochuo** (默啜) [Kapğan Kağan] öldürülmesinin **Jiuxing** (九姓) [Dokuz Oğuz] tarafından gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.

33* Chou yong (疇庸) [iş başarısına karşılık vermek]

Chou (疇) [tarla/eski/eşit], chou (酬) veya bao (報) [karşılık, cevap] anlamındadır. Yong (庸) [fiziki vergi yerine verilen kumaş] ise gong (功) [iş başarısı] anlamındadır. **Lu Ji** (陸機) *Luji Han gaozu Gongchen Song* (陸機漢高祖功臣頌), WX 47. kitap'ta;

帝疇爾庸、後嗣是膺。

[İmparator o kişinin iş başarısına karşılık verdi, kişinin tornu da bunu kucağına aldı.]

ifadesi bulunur.

34* Jianghu (降戶) [kapıya inmiş]

Bu söz, Tang'a (唐) sığınmaya gelip Tang yönetimi altında kalan yabancıların durumu için Tang tarafından kullanılan bir terimdir. Çin tarih kaynaklarında hukuk terimi olarak da geçer. İkamet yerleri değiştirilen genel eyalet halkının durumundan farklıdır. **Tujue**'deki (突厥) bu durumu Tang yönetim siyasetiyle çözümlersek; 1) I. Kağanlık yok olunca Tang (唐), **Tujue** (突厥)'nin Doğu ve Batı yönetim bölgesi olan **Töliš** ve **Tarduş'u** **Zuo Xiang** (左廂) [sol bölge] ve **You Xiang** (右廂) [sağ bölge] şeklinde adlandırarak kullanmıştır. **Zuo Xiang'a**

(左廂) Dingnang (定襄) ile Sanqian (桑乾) iki Kent Tutukluluğu ve You Xiang'a (右廂) Yunzhong (雲中) ile Huyan (呼延) iki Kent Tutukluluğu kurup, bunların üstüne de Chanyu Dadu Bufu (单于大都護府) [Shanyü Büyük Şehir Askeri Valiliği] denetleme ortamını hazırlamıştır. 2) **Tujue** (突厥) ayaklanmasından sonra Chanyu (单于) kenti yok edilince, bu dört kent Ordos Xia (夏) eyaleti tarafından geçici olarak yönetilmiş, bölgedeki Köktürklerin nüfusu da azalmıştır. Fakat sol ve sağ bölgelerin sınırlarının korunduğu düşünülür. 3) Chanyu Dadu Bufu (单于大都護府) [Shanyü Büyük Şehir Askeri Valiliği]'ni yeterince koruyamayınca, sığınmaya gelmeye devam eden Köktürkler için Tang, yönetimi devleti eyaletler altında toplamıştır. 4) Bu durumda, Tang tarafından yönetilen Köktürkler, **Jimi** (羈縻) işgal döneminde de olsa, II. Kağanlık döneminde de olsa 'kapiya inmiş (降戸)' oluyordu. Bu durumlar, *XJ 51. kitap Shihuo zhi* (食貨志) 1'de;

四夷降戸、附以寬鄉、給復十年。

[Kapiya inen Siyi'lere [dört yabancılar], Kuan Xian (寬鄉) [vergilik pirinç tarlasının olduğu toprak] 10 yıl verilir.]

şeklinde kaydedilmiştir. Buna göre, Jianghu'ların (降戸), ikametleri değiştirildikten 10 yıl sonra genel eyalet halkıyla eşit olacakları algılanabilir. Fakat bu cümle *Hu ling* (戸令) yasası ile *Fuyi ling* (賦役令) yasasının af durumu uygulamasının birleştirildiği *Shin zhi*'ye (新志) ait bir ifade olup Jianghu (降戸) için geçerli değildir. Bu uygulama kendi ikametleri değiştirilip eyalet halkı olan sığınmacılar için geçerlidir, dolayısıyla *Xin zhi*'deki (新志) cümleye göre Jianghu (降戸)'nın gerçek durumunu tahmin etmemiz mümkün değildir. (Bu konuda şu çalışmama bakınız: Tang Döneminde Kuzey Bölgesi Sorunları ve Dış Siyaseti/Tô-no hoppô mondai-to kokusai chitsujo 唐の北方問題と国際秩序, Tokyo: Kyukoshoin 汲古書院, 1998, I. bölümü 4. ve 5.)

35* Liu dao (六纛) [Altı tuğun nişanı]

Altı adet büyük sancak/tuğ anlamındadır. Çin'de eski Tanrı oğlunun [imparator] altı ordusunun sembolü olup **Huang Di** (黄帝) [Huang İmpatator]

zamanında başlamıştır. Tujue'nin (突厥) Dao (纛) [sancak nişanı] için *Zhou Shu* (周書) 50. kitap *Tujue zhuan*(突厥伝) [Köktürk anlatısı]'nda;

(可汗) 旗纛之上、施金狼頭。

[(Kağanın) tuğunun nişanının üstüne, altın kurt işlenmiştir.]

şeklinde bir ifade olup, *XT 215. Kitap ilk (cilt), Tujue zhuan shang* (突厥伝 上) [Köktürk anlatısı ilk (cilt)]'te;

可汗建廷都斤山、牙門樹金狼頭纛、坐常東嚮。

ifadesi bulunur. Tuğun (纛) Tang (唐) tarafından sunulan örneğinde ise, *JT 194. kitap ilk, Tujue zhuan shang* (突厥伝 上) [Köktürk anlatısı ilk (cilt)]'te, Jogan (貞觀) 13. yılında (M.S. 639) **Ashina Simo**'yu (阿史那思摩) kağan yaparak sığınmacı Köktürkleri kuzey bölgesine geri göndermeye çalıştığı dönemine ait kayıt yer alır:

於是、命札部尚書・趙郡王考恭、齎書就思摩部落、築壇於河上以拜之、並賜之鼓纛。

[Burada, imparator divanından, Zhao (趙) Bölge Hanı Kao Gong (考恭) emretti. Mektup yazılıp, **Simo**'nun (思摩) bölgesine ulaştırıldı, kaidesi nehrin yukarısında inşa ettirildi ve buraya davul nişanlı tuğ sunuldu.]

Ayrıca, başkanların bulunduğu yeri gösteren 'işaret sancağı' ise, Eski Türkçede de bazen *tuğ* kelimesi ile ifade edilir. Dahası, bu kelimenin Çince '*dok, duk* (纛)'tan ödünçlendiği düşünülür^{xxiv}.

36* Laolai anji (勞来安輯) [emeğe karşılık verip korumak]

SG, Xiaoya'dan (小雅), *Hongyan* (鴻鴈), *Shixu*'da (詩序);

能勞来、還定、安集之。

[Emeğe karşılık verilir, geri gönderilir ve huzur toplanır.]

勞之来之、匡之直之。

^{xxiv} G. Doerfer, *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen*, Band II, Wiesbaden, 1965, s. 618-622. G. Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford, 1972, s. 464.

[Bu emeğe karşılık verilir, iyileştirilip düzleştirilir.]

ifadeleri bulunur.

37* Suwei (宿衛) [nöbet tutmak]

LD 5. kitap Bing Bu (兵部) [askerler] bölümünde;

蕃人任武官者、並免入宿。任三衛者、配玄武門上(上疑当作者)、一日上、
兩日下、配南衛者、長番、毎年一月上。

[Yabancılarından Wuguan (武官) [asker memurluğu] görevinde atananlar, rusu (入宿) [nöbete girmek]'ten muaftır. Sanwei (三衛) [Üç Muhafız]'a atananlar, Xuanwu men (玄武門) [Xuanwu Kapısı]'nda görevlidir. (Üç Muhafız'a atanıp Xuanwu Kapısında görevli olanlar) bir gün nöbet tutacak ve bir-iki gün içinde [bu görevi] bitirecektir. Nanwei (南衛) [Güney Muhafız]'da görevli olanlar uzun süreli nöbet tutacak olup bir yılda bir ay nöbet tutacaktır.]

ifadesi vardır. Sanwei (三衛) [Üç Muhafız], Zuoyouwei (左右衛) [Sol ve Sağ Muhafız] altındaki Qinwei (親衛) [Özel Muhafız], Xunwei (勳衛) [Şanlı Muhafız], Yiwei Fu (翊衛府) [Muhafız Teşkilatı] ve diğer bölümlerin muhafız teşkilatı anlamında^{xxv} ve muhafız alayı görevindedir. Xuanwu Men (玄武門) [Xuanwu Kapısı] ise Changan Cheng (長安城) [Changan Kalesi]'nin kuzey tarafında yasak bahçesi [imparator bahçesi]'ne bağlı olan kuzey kapısıdır. Nanwei (南衛) [Güney Muhafızı] ise, on iki muhafız anlamındadır. Buna göre, yabancı askeri memurlarından Üç Muhafızlığa atananlar; Nanwei (南衛) görevinde ise bir yılda bir ay, Xuanwu men (玄武門) görevinde ise üç günde bir gün nöbet tutacaktır. Bu durumda sanki cümle başındaki “蕃人任武官者、並免入宿。(yabancılarından Wuguan (武官) [asker memurluğu]'na atananlar, Rusu (入宿) [nöbete girmek]'ten muaftır.)” ifadesini çözmek zorlaşmaktadır. LD 5. kitap'ta bu cümleden önce;

^{xxv} Shigekuni Hamaguchi 浜口重国 “Fuheiseido Yori Shinheisei-e/府兵制度より新兵制へ” (“Shigakuzasshi/史学雑誌” 41-11/12, adı geçen yazar “Shin-Kan-Zui-Tou-Shi-no Kenkyū Jōka/秦漢隋唐史の研究 上巻, Tokyō Daigaku Shuppanka/東京大学出版会, 1996, s. 7).

凡懷化・歸德將軍、量配於諸衛上下。

[Genelde, Huaifua Sengünü ve Guide Sengünleri (ikisi de yabancı memurlukta), muhafızlıkta sayılıp nöbet tutacaklardır.]

ifadesi bulunup bu ifadediğer cümle ile çelişir. **Zhang Qun** (章羣) Bey ise, Rusu (入宿) ile Suwei'nin (宿衛) aynı anlamda olmadığını söyler^{xxvi}. Yabancı askerlerle ilgili Çin tarih kaynakları az bulunduğuundan **Zhang Qun** (章羣) ve **Ma Chi** (馬馳) Bey'lerinin yayınında^{xxvii} da birçok sayfa çözümlenmemiş olup Tang'ın **Jimi** (羈縻) siyaseti içindeki konumla beraber bu durum karanlıkta kalmıştır.

38* Longyou/Shuofang Erjun Youyi Shi (隴右・朔方二軍遊奕使) [Longyou ve Shuofang iki Bölge Ordu Habercisi]

Longyou Jiedushi (隴右節度使) [Longyou Bölgesi Asker Valisi], Kaiyuan (開元) 5. yıl (M.S. 717), Shan Zhou'da (鄯州) kuruldu. Shuofang (朔方節度使) [Shuogang Bölgesi Askerî Valisi] ise Kaiyuan (開元) 9. yıl (M.S. 721), Ling Zhou'da (靈州) kuruldu. Fakat bunun temeli Shuofang Dao Xingjun Zongguan (朔方道行軍總管) [Shuofang Seferi Komutanı] adı altında daha önceki dönemlerde hazırıldı. Bu, Longyou Jiedushi (隴右節度使) ile Shuofang dao Hangjun Zongguan (朔方道行軍總管) görevinin içerisinde Youyi (遊奕) [haberci] görevi verilerek kurulmuş olabilir. Youyi (遊奕) için *TD 152. kitap Bing dian* (兵典) 5'te;

^{xxvi} Zhang Qun 章羣 “Tangdai Fanjiang Yanjiu/唐代蕃將研究” (Taibei Lianjing Chuban Shiye Gongsı 台北・聯經出版事業公司, 1986) s. 97.

^{xxvii} Zhang Qun 章羣, adı geçen eser, “Tangdai Fanjiang Yanjiu (xubian)/唐代蕃將研究 (續編)” (adı geçen yayın, 1990), Ma Chi 馬馳 “Tangdai Fanjiang/唐代蕃將” (Sanqin Chubanshe 三秦出版社, 1990). Bunların dışında Tang dönemi yabancı sengünler ile ilgili araştırmalardan; Chen Yinque 陳寅恪 “Luntangdai zhi Fanjiang Yufubin/論唐代之蕃將与府兵” (‘Zhongshan Daxue Xuebao 中山大學學報’ 1957-1, ‘Jinmingguan Conggao Chubian 金明館叢稿初編’ Shanghai Guji Chubanshe 上海古籍出版社, 1980, tekrar yayın), Tetsuya Taniguchi 谷口哲也 “Tôdai Zenhanki-no Hanshō/唐代前半期の蕃將” (‘Shihō 史朋’ 9, 1978), Xie Haiping 謝海平 “Tangdai Liuhua Waiguoren Shenghuo Kaoshu/唐代留華外國人生活考述” (Taiwan Shangwu Yinshuguan 台灣商務印書館, 1978) 2. bölüm 1. kısım 2. madde 第2編第1章第2節 “Suwei Shouguan/宿衛授官”, “Guifu Shouguan/歸附授官” maddeleri vb.

遊奕、於軍中選驍果、諳山川泉井者充。常与烽・鋪・土河計会交牌、日夕邏候。於亭障之外、捉生問事。其軍中虛実挙用、勿令遊奕人知。其副使子將、並久軍行人、取善騎射者兼。

[Youyi (遊奕) [haberci], ordu içindeki Xiaoguo (驍果) [halk askeri] içerisinde dağlar, nehirler, pınarlar ve çeşmelerin yerleri ezberinde olanlardan seçilip görevlendirilir. Her zaman feng (烽), pu (鋪) ve Tuhe (土河) görevlileriyle iletişim halinde olup yazısır, gece gündüz de güvenlik kontrolü yaparlar. Sur kapısının dışına çıkıp, esir yakalarsa olay sorgular. Youyi (遊奕) kişileri, ordu içindeki gerçekler ve tayinlerden haberdar değildirler. [Youyi'nin] Başkan yardımcısı, küçük Sengünü ve uzun sefere katılacak olan kişiler binicilik ve okçuluğu iyi bilenlerden oluşur.]

ifadesi vardır. Yazıdaki feng (烽) fengtai (烽台) [dumanla haberleşmek için kurulan alev alanı], pu (鋪) ise mapu (馬鋪) “atlar için dinlendirme yeri” anlamındadır. Dağların önemli yolları üzerinde 30 Li (里) [≈13,2 kilo metre] aralıkla kurulan acil durumu bildiren bir tesistir. Tuhe (土河) [toprak nehri] ise, dağ girişlerindeki haydut yoluna geçiş yolu yapıp onun içine kum serperek insan ve atın ayak izlerinin sayısını, günlük olarak ölçme yöntemi veya görevlisidir. Youyi (遊奕), bunlarla iletişim kurarak ordu içi ve ülke sınırlarının güvenliğinin sağlanmasını ve incelenmesini yapan bir görevlidir. Shi (使), bu görevin en yüksek sorumlusudur. Çin tarih kaynaklarında, Kaiyuan (開元) 12. yıl (M.S. 726) 4. ay *Zhihe Fan Gongzhu Ruchao zhi* (止和蕃公主入朝制) (*Tang Dazhao Lingji* (唐大詔令集)) 42. kitap'ta;

奚有五部落。宜賜物三万段、其中取二万段、先給征行・遊奕兵及百姓。

[Xi'de (奚) beş bölge vardır. Kumaş 30.000 duan (段) verilir. İçinden 20.000 duan alınıp önce sefere katılanlar, Youyi askerleri ve çiftçilere verilecektir.]

diye bir ifade var olup, *Tong jian* (通鑑) 214. kitap Kaiyuan (開元) 24. yılı (M.S. 736) 4. ay maddesinde;

宰干嘗負官債亡奚中、為遊奕所得。

[Daha önce Sukan (宰干), memur sorunundan dolayı Xi'ye (奚) sığınmaya giderken Youyi tarafından tutuklanmıştır.]

ifadesi görülür. Yazılı Çin tarih kaynaklarından ise, Astana 509 numaralı mezardan, Kaiyuan (開元) 22. yıl (M.S. 734) 8. ay Xizhou Doudufu Guan (西州都督府関) [Xi Vilayeti Gümrüğü]^{xxviii}nde, Youyi (遊奕) olan Tujue (突厥) halkını sömüren, Youyi Başkanı Guluo Fuzhan (遊奕首領 骨邏拏斬) ile Xizhou Doudu Fuguan (西州都督府関) [Xi Vilayeti Gümrüğü] arasında kanalizasyon çalışmaları için işçiler ve erzaklar konusunda toplantılar yapıldığını kanıtlayan ünlü bir yazı vardır. Burada Youyi Shouling (遊奕首領) [Youyi Başkanı] olan **Guluo Fuzhan** (骨邏拏斬)'nın Çince okunuşu; *ku²t-lâ-p'lu²t-siě* olup^{xxix} 'rehber' anlamında Eski bir Türkçe kelimesi olan 'qulavuz'^{xxx}nun ses karşılığı olma ihtimali çok yüksektir. Bu noktada Osaka Üniversitesi Edebiyat Bölümü **Prof. Takao Moriyasu** (森安孝夫) Bey'in fikrini aldım.

Daha önce **Takeo Hibino** (日比野丈夫) Bey'in tanıttığı *Puchang Fu Wenshi qun* (蒲昌府文書群) [*Puchan Vilayeti Belgeleri*] (*Ningle* (寧樂) müzesi koleksiyonundan) içinde bazen Youyi (遊奕) kelimelerine rastlanır. Kaiyuan (開元) 2. yılda (M.S. 714) Xi (西) eyaletindeki Youyi askerlerinin atanması ve asker değişimi gibi durumları gösterir^{xxxi}. **Hideo Kikuchi** (菊池英夫) Bey de, bu yazılarla TD kaynaklı '*Lijingbing fa* (利靖兵法)' maddesinden cephedeki Youyi'nin görevlerini çözümlemekle birlikte, bu kelimenin "Youqi (遊騎) [komando]" olarak arama yapıp, acil durumlarda Yichi (奕馳) [hızla uzağa koşma] gibi "haber iletme"ten geldiği görüşünü öne sürmüştür^{xxxii}. Üstelik, son

^{xxviii} Fotoğraf: Xinjiang Weiwuer Zizhiqu Bowuguan bian 'Xinjiang Chutu Wenwu'/新疆維吾爾自治區博物館編 '新疆出土文物' (Wenwu Chubanshe 文物出版社, 1975) resim 95 図版 95, aynı yazar '新疆歴史文物' (aynı yayınevi, 1978) resim 28 図版 28, kayıtlı metin: On Ikeda 池田温 'The Family Registers in the Ancient China/中国古代籍帳研究' (The Institute for Research in Oriental Studies, Tokyo University 東京大学東洋文化研究所, 1979) s. 369, 'Newly Discovered Turfan Documents/吐魯番出土文書' 9. cilt 第 9 冊 (Wenwu Chubanshe 文物出版社, 1990) s. 104-105 vb.

^{xxix} B. Karlgren, *Analytic Dictionary of Chinese and Sino-Japanese*, Paris, 1923, pp. 48, 146, 184, 243.

^{xxx} G. Doerfer, a.g.e, cit., Band III, Wiesbaden 1967. S. 490-493, G. Clauson, a.g.e, cit., s. 617-618.

^{xxxi} Takeo Hibino 日比野丈夫 "The Puchangfu Documents of the Tang/唐代蒲昌府文書の研究" ('Journal of Oriental Studies 東方学報' Kyoto 京都, 33, 1963).

^{xxxii} Hideo Kikuchi 菊池英夫 "Seiiki Shutudo Bunsho-wo Tsūjite Mitaru Tō Gensō Jidai-ni Okeru Fuhêisê-no Unyō (jō) (ge)/西域出土文書を通じて見たる唐玄宗時代における府兵制の運用 (上) (下)" ('Tōyōgaku-hō 東洋学報' 52-3/4, 1969-70).

zamanlarda Liaoning Sheng Dangan Guan (遼寧省檔案館)'daki Puchan Vilayeti Belgelerinin kalıntıları **Ron Xinjiang** (榮新江) Bey tarafından incelenerek bunların bir kısmının **Hibino** Bey tarafından gösterilen 45 numaralı metinle (寧 29 項) bağlantılı olduğu kanıtlanmıştır. Bu belge Youyi şehidinin yerine yeni asker atanmasıyla ilgili olan *Kaiyuan 2. yılı 3. ay Puchang Fudie* kaydının (開元 2 年 3 月蒲昌府牒) onarılmış halidir^{xxxiii}.

39* Huzei ganzhu, dongyao hequ (胡賊干誅、動搖河曲)

Kaiyuan (開元) 9. yıl (M.S. 721) 4. ay, Ling (靈) ve Xia (夏) eyaleti güney sınırında Lanchi (蘭池) eyaletinde, **Kang Daibing** (康待賓), **An Murong** (安慕容) ve **He Heinu** (何黑奴) [**Karabaş**] gibi batılı yabancılar [Soğudlar] ayaklanmıştır. **Liuzhou Hu**'larla (六州胡) [**Altı çuv soğdak**] çatışması kastedilir. Bu çatışma, aynı yıl içinde bastırılmıştır. **Liuzhou Hu** (六州胡) için, **Hidemi Onogawa** Bey'in çalışması var olup^{xxxiv} bu çatışma ile ilgili Çin tarih kaynakları ise **Zhang Zewei** (張沢威)^{xxxv} Bey tarafından derlenmiştir. Dolayısıyla burada, çatışmayı bastıran kişilerin mezar taşı yazıtlarından 1958 yılında Xian şehri güney doğusunda bulunan *Yan Sixu Mezar Taşı Kaydı*'nda (楊思勗墓誌)^{xxxvi};

康顛子以六胡叛、公一鼓用兵、截然大定、公之武威也。

[Kang Dianzi (康顛子), Liuchou Hu (六州胡) ile karşı çıktı. Gong'un (公) tek bir güdülemesiyle asker yönetebilmesi ve belirgin bir duruşuyla emir verebilmesi, onun yüceliğinden kaynaklanır.]

^{xxxiii} X. Rong 榮新江 "Liaoning Sheng Guananguan Suocang Tang Puchang Fu Wenshu/遼寧省檔案館所藏唐蒲昌府文書" ('Zhongguo Dunyan Tulufan Xuehui Yanjiu Tongxun 中國敦煌吐魯番學會研究通訊', 1985-4). Metnin fotoğrafı; "'Liaoning Sheng Shaoanguan' Tangdai Kaian"/"'遼寧省稍案館'唐代檔案" ('Lishi Shenan 歷史檔案', 1982-4).

^{xxxiv} Hidemi Onogawa 小野川秀美 "Kakyoku Rokushûko-no Enkaku/河曲六州胡の沿革" ('Tôa Jinbun Gakuhô 東亜人文学報' 1-4, 1942).

^{xxxv} Z. Zhang (ed.) 張沢威編 "Tang Wudai Nongmin Zhanzheng Shiliao Huibian/唐五代農民戰爭史料彙編" (Zhonghua Shuju 中華書局, 1979) shangce 上冊, 55 'Lanchihu Kang Daibin 蘭池胡康待賓' sayfasında.

^{xxxvi} Zhongguo Shehui Kexueyuan Kaogu Yanjiusuo Bianzhu (ed.) 中國社會科學院考古研究所編著 "Tang Changan Cheng Jiaojie Tangmu/唐長安城郊階唐墓" (Wenwu Chubanshe 文物出版社, 1980), s. 83-86.

şeklinde bir yazı bulunduğunu tanıtmak istiyorum. Yine, çatışmanın bastırılması sonrasında çalışmalarının Shuofang dao Hangjun Zongguan (朔方道行軍總管) [Shuofang seferi komutanı] olan Wangjun'a (王峻) verilme emrinin bir kısmında (CY 992. kitap Shuzai (書載));

及却投來吐渾・党項・左右廂降戶雜蕃、并胡殘部落、或善惡未分、或久長取穩。若須釐革、一事以上、并委王峻。

[Dönüp gelen Tuhun (吐渾), Dangxiang (党項) [Tangut], Sağ ve Sol bölge sığınmacı yabancıları ve Hu'nun (胡) geri kalan topluluğuna, ne iyi-kötü karar verildi, ne de sonsuz sakinlik verildi. Dolayısıyla gereken yeni ihtilal için Wang Jun'a (王峻) başvurun.]

şeklinde ifade olduğundan, Jianghu (降戶) Köktürklerinin içinde ayaklanmaya katılanların da olduğunu göstermekle bitiriyorum.

40* Zhixun huochou (執訊獲醜) [esir alma ve düşman tutuklama]

SG, Xiaoya'dan (小雅) Shanche (山車) bölümünde, Yidi (夷狄) [yabancılar]'ı zapt ordusunun zaferini kutlayarak;

執訊獲醜 [Düşmanı tutuklayıp esir aldık.]

薄言還歸 [Acele edip geri dönelim.]

ifadesinden kaynak alınmıştır. Zhengjian'da (鄭箋); “執其可言問所獲之衆。(Sorgulanacak halkı esir alır.)” şeklindedir. Ji zhuan'da (集傳); “訊、其魁首當訊問者也。醜、徒衆也。[Xun, elebaşının kafasının doğruluğu sorgulanacak kişidir. Chou, destekçilerdir.]” şeklinde olup bu ifade daha açık anlaşılır. Demek ki, xun (訊) elebaşının kafası, chou (醜) ise onun destekçileri anlamındadır.

41* Xi, Jiangjun lai (繫將軍賴) [tamamen Sengün sayesinde olmak]

Bu ifade, ZZ, Xiang Gong (襄公) 14. yılı [M.Ö. 559] kaydındaki;

王室之不壞、繫伯舅是賴。

[Hakanlığın yıkılmaması, tamamen o büyük yabancı ülkenin başkanı sayesinde.]

ifadesine göre yazılmıştır. Bunun ek notunda (疏) “唯伯舅大公是頼也。(Yalnızca, o büyük yabancı ülkenin başkanı sayesinde.)” ifadesi bulunduğundan, “yalnızca Sengün sayesinde” diye de okunabilir. Fakat, diğer notunda (注), “繫、発声。(‘yi (繫)’ harfi ses karşılığındadır)” olarak yazılmış ve *Şinyaku Kanbun Taikei ‘Chunqiu Zuoshi zhuan’ III* (新釈漢文大系 ‘春秋左氏伝’ 3, Tadashi KAMATA 鎌田正, Meiji Shoin 明治書院, 1977, s. 949) kitabında, “ah (ünlem)” olarak okunmuştur. Buna göre açıkladım.

42* Yulin jun (羽林軍) [Yulin Ordusu]

Güney Sarayı Vezir Ordusu on iki Muhafızı’na (南衙十二衛) göre Kuzey Sarayı İmparator Ordusu altı Kıtası (北衙禁軍六軍); Sol ve Sağ Yulin ordusu, Sol ve Sağ Longwu ordusu ve Sol ve Sağ Shenwu ordusundan (左右羽林軍、左右龍武軍、左右神武軍) bir bölümdür. Kuzey imparator ordusunun içinde ilk kurulan Yulin ordusu olup, *LD 25. kitap Zhuwei* (諸衛) [Muhafızlar] maddesi ve *JT 44. kitap Zhiguan zhi* (職官志) [görevler ve makamlar] 3. maddesine göre Gaosong longshuo (高宋龍朔) 2. yılı (M.S. 662), *Tanghui Yao* (唐会要) 72. kitap (京城諸軍) [başkent surları ordusu]’na göre ise, **Wu Hou Chuigong**’un (武后垂拱) ilk yılıdır (M.S. 685). Öte yandan Longwu ordusunun kurulması Kaiyuan (開元) 27. yıl (M.S. 739), Shenwu ordusunun kurulması ise Yuande (元德) 2. yıl (M.S. 757) olduğundan dolayı, Kuzey Sarayı İmparator Ordusu altı Kıtası’nın tamamlanması **Su Zhong** (肅宗) saltanat devrindedir. Longwu ordusunun kurulması Kaiyuan (開元) 27. yıldadır (M.S. 739) fakat, bunun temeli ülkenin inşa dönemindeki Taiyuan (太原) askerleri ve onların torunlarıdır. Gaozu’nun (高祖) saltanat dönemindeki saray ordusu; Fuzi jun (父子軍), Baiqi (百騎), Qianqi (千騎) ve Wanqi (万騎) şekillerinde imleri değiştirilmiş; kuzey kapısı ile imparator sarayının muhafızlık görevinde bulunarak **Xuan Zong** (玄宗) saltanat dönemindeki Shenwu ordusuna dönüşür. Dolayısıyla, mezar sahibinin döneminde Kuzey Sarayı İmparator ordusunun içinde Longwu ordusunun ilk şekli ile Yulin ordusu bulunmuştur. Yulin ordusu, Shenwu ordusuyla unsurları ve görevi bakımından farklı olup ilk zamanlarda eyalet

askerlerinden Yue (越) askeri veya okçulardan oluşurdu. Onların görevi de *LD* 25. kitap'ta;

左右羽林軍、大將軍・將軍之職。掌統領北衙禁兵之法令、而督攝左右廂飛騎之儀仗、以統諸曹之職。若大朝會、則率其儀侯、以周衛階陛。若大駕行幸、則夾馳道、而為內仗。

[Sol ve Sağ Shenwu ordusu, Ulu Sengün ve Sengün görevleri, İmparator Ordusu'ndan saray askerlerinin emrini yönetip, Sol ve Sağ bölgelerinin Feiqi (飛騎) yöneticiliğine hakim olup, böylece tüm asker birimlerini idare eder. Büyük hanedan töreninde, şeref kıtasını yöneterek imparator merdivenini korur. İmparator binitle seyahata çıktığında yolun iki kenarını koruyarak iç kıta görevinde olur.]

şeklinde yazıldığı gibi, şeref kıtası görevindeydi. Kuzey Sarayı İmparator ordusu, vilayet asker yasasının geçersiz olması ve Anshi (安史) isyanı sebeplerinden Güney Sarayı Vezir Ordusunun on iki Muhafızı'nın kaybolmasıyla büyümeye başlamıştır. Sonra yeni kurulan Shence Jun'da (神策軍) tek ordu olarak toplanmıştır^{xxxvii}.

43* Zhaoya (爪牙) [pençe ve diş]

Kaplan ve kurdun pençe ile dişleri gibi Hakanları koruyan kişi anlamındadır. Pençe ve dişli toprak. *SG*, *Xiaoya* (小雅), *Zhefu* (折父) bölümünde görülür.

44* Yin (飢) [saygı göstermek ve korkmak]

Kendi saygısını gösterip korkmak anlamındadır. *Shuo Wen*'de (說文); “飢、敬惕也。” ifadesi vardır. Ti (惕), korkmak anlamındadır. İnsanların akşam olunca tutumlu olması ve korkmasından kaynaklanmaktadır. [飢 karakterlerinden, 夕 (akşam) ve 寅 (kaplan zamanı=akşam saat 4 civarı) karakterlerinden oluşması kastedilir.]

45* Qishan dasou (岐山大蒐) [Qi dağında ava çıkmak]

^{xxxvii} Shizuo Sogabe 曾我部静雄 “Tô-no Nanci-to Hokuei-no Nanji-to Hokuji-heno Suii 唐の南衙と北衙の南司と北司への推移” (‘Shirin 史林’ 64-1, 1981)

Qishan (岐山), Shanxi eyaleti Qishan şehrinin kuzey doğusunda (陝西省岐山縣東北) bir dağdır. Dağın güney eteği, Zhou (周) Hakanının atası Gu Gong Danfu'nun (古公亶父) Beidi'lerden (北狄) kaçarak Bin'den (豳) taşındığı bilinen Zhouyuan (周原) toprağıdır. Alan araştırması raporlarından, *Wangzhang Ru* (王璋如) 伝説中周都の实地考察 ('中央研究院歷史言語研究所集刊' 20 下, 1949) vardır. Dasou (岐山大蒐), çokça avlamak anlamındadır. ZZ, *Zhao Gong* (昭公) 18. yılı kaydında;

乃簡大蒐 [Ve, askerleri seçip çokça avladı.]

ifadesi bulunur.

46* Changyang jiaolie (長楊校獵) [Changyang Sarayında avlama oyunu]

Changyang (長楊), Shanxi eyaleti Xian şehrinin batısındaki (陝西省西安市西方) Qin'in (秦) sarayıdır. Han (漢) döneminde tadilat edilip imparatorun sayfiye olmuştur. Qin ve Han'ın avlanma yeri olarak bilinir. *Sanfu huangtu* (三輔黃圖) 1. kitap Gong (宮) [saray] maddesinde;

長楊宮、在今盤屋縣東南三十里。本秦旧宮。至漢修飾之、以備行幸。宮中有垂楊数畝、因為宮名。門曰射熊觀。秦漢游獵之所。

[Changyang (長楊) Sarayı, bugün Zhouzhi şehrinin güney doğusunda, 30 li [118 kilometre] uzaklıkta bulunur. Esasında Qin'in eski sarayıdır. Han döneminde tadil edildi ve imparatorun seyahatlerinde kullanıldı. Saray içinde söğüt ağaçları (垂楊) olduğundan bu adı almıştır. Kapısı, Shexiong guan (射熊觀) [ayı avlaması ve izlemesi] adındadır. Qin ve Han'ın avlama yeri olarak bilinir.]

ifadesi bulunur. Han'da **Xiaocheng İmparatoru** (考成帝), saraya vahşi hayvanları toplayıp dört tarafı ağla kapatıp, (hayvanları) bunun içine koydu. Bunları yabancılara elle yakalatarak Çin'in zenginliğini gösterdi. O sahne, **Yang Xiong** (揚雄), *Changyang Zei* (長楊賊) WX 9. kitap'ta tasvir edilmiştir. "Jiaolie (校獵)"deki lie (校), vahşi hayvanların kaçışını engelleyecek bir şeydir. "Çit" anlamındadır. Tahtadan çit çaktırp, onun içinde av yapmak anlamındadır.

47* Yingbian (應變) [uygun çözüm bulmak]

Tahmin edilemeyen olayları çözmek anlamındadır.

48* Yuhou (虞侯) [devriye]

Shiwu Jiyuan (事物紀原) *Yujia Yuwei Bu* (輿駕羽衛部), *Yuhou* (虞侯) maddesinde;

春秋時、晉有侯正、主斥侯。又有原侯・候奄。則虞侯之名、蓋因此。

[Chunqiu (春秋) döneminde, Jin'de (晉) **Hou Zheng** (候正) kişisi olup devriye görevindeydi. **Yuan Hou** (原侯) kişisi olup, istikşaf/keşif görevindeydi. Dolayısıyla Yuhou (虞侯) adı bundan kaynaklanmıştır.]

ifadesi bulunur. Han (漢) döneminde Weiyu (衛尉) [Muhafız Yüzbaşısı]'na Douhou (都侯) [Şehir Denetlemesi] ve Daiyu (大尉) [Binbaşı]'na Junhou (軍侯) [Ordu Denetlemesi], Zui (隋) döneminde ise, Taiziwei (太子衛) [Prens Muhafızı] ve Sağ ve Sol Yuhou (虞侯) [Afet Denetlemesi] bulundurulup devriye görevinde bulundular. Tang'da (唐) Fanzhen (蕃鎮) [Valilik yayılımı] zamanında, eyaletler ve şehirlerde bulunan Waizhen (外鎮) [Dış Valiler]'e ordu denetleyicisi görevinde olan Douyuhou (都虞侯) atanmıştır^{xxxviii}. Buna göre, Yuhou (虞侯)'nun “devriye, soruşturucu” ve “denetleyici” görevi olduğu anlaşılır. Öte yandan, Zhou (周) memurları arasında, korulardaki odun gözetmenliğinin yerine *Yuhou* adı görülür (ZZ, *Zhao Gong* (昭公) 20. yılı kaydı). Ormanlar yasasının denetleyicisi görevi olarak da Shanhou (山侯) adı görülür ('*Zhouli* (周礼)' *Deguan* 地官). Metinde ormanlar ve odunlarla ilgili mesleğin pek anlamı olmadığından, “devriye” ve “denetleyici” diye okudum.

49* Shuomo (朔漠) [Bölge adı]

Kuzeydeki çöl bölgesi.

50* Qiongchang jiangli (穹蒼降癘) [gökten hastalık inmek]

^{xxxviii} Kaisaburo Hino 日野開三郎 “Shina Chûsê-no Gunbats/支那中世の軍閥” (Sanseido 三省堂, 1942. ‘Hino Kaizaburo Tôyôshigaku Ronshû 日野開三郎東洋史学論集’ 1. kitap, Sanichi Shobô 三一書房, 1980). Ronshû 論集 s.71.

Qiongcang (穹蒼), “gök” veya “gökyüzü” anlamındadır. Yay şeklinde mavi olduğundandır. [Qiong (穹) “yay” anlamında, cang (蒼) ise “masmavi” anlamındadır.] “Li (癘)” hastalık anlamındadır. ZZ, Zhao Gong (昭公) 14. yılı kaydında; “癘疾不降” ifadesi olup, notunda (疏) ise;

寒暑失時、則民多癘疾。癘疾、天氣為之。故云降也。

[Soğukluk ve sıcaklık kaybolunca, halka hastalık yayılır. Hastalık, havadan gelir. Dolayısıyla ‘inmek’ sözü kullanılır.]

ifadesinin bulunduğu gibi hastalığın göğün enerjisinden yayıldığı düşünülürdü.

51* Mianliu (冕旒) [başlık ve boncukları]

Mian 冕, “başlık” anlamında ve liu 旒 ise “başlığın ön ve arkasına takılan boncuklar”dır. İp geçirilen boncukların ön ve arkada bulunduğu saray toplantıları ve törenlerinde takılan başlıktır. Tanrı oğlunda [imparator] 12 liu (旒) olup kişinin sınıfına göre sayısında fark vardır^{xxxix}. Bu kısımdan önce 3 harfli yer boştur. “Qushuai (渠帥)” ile eş olduğundan “王公百官 [Hakanlar ve düklerin yüzlerce sayıda memuru]” diye okudum.

52* Wu yibai duan, Mi yibai shi, Su yibai shi (物一百段、米一百石、粟一百石)
[Kumaş 10 duan, pirinç 100 shi ve cındarı 100 shi]

“Wu (物) [eşya]”, wubo (物帛) [kumaş eşyaları] gibi birleşik halinde kullanılır. Tek başına ise dokuma anlamını taşır ve bazen Tang (唐) döneminin tarih kaynaklarında da rastlanır. “Mi (米) [pirinç]”, Huabei (華北) bölgesinde cındarı pirincini, Jiangnan (江南) bölgesinde ise pirinci (kabuğu ayıklanmış şekilde), “Su (粟) [cındarı]” çeltikli cındarını kasteder^{xl}. Ayrıca, Tang Sang zang Ling Fuyuan (唐喪葬令復原) [Tamir edilmiş metindeki Tang Cenaze Kuralları] 8. maddesinde;

^{xxxix} Noboru Niida 仁井田陞 “Tôre Shûi/唐令拾遺” (Tôhōbunka Gakuin 東方文化学院, 1933 ilk yayın. Tôkyô Daigaku Shuppankai 東京大学出版会, 1964 tekrar yayın) Bakınız; Ebukuryô/衣服令.

^{xl} ‘Wu (物)’ için; Kaisaburo Hino 日野開三郎 “Tôdai Sochôyô-no Kenkyû I. Shokugaku-hen/唐代租調庸の研究 I 色額篇” (Jikaban 自家版, 1974) s.334, ‘Mi (米)’ için; aynı kaynak s.117-150 ‘Kome-no Gogi/Yôhō 米の語義・用法’, ‘Su (粟)’ için ise; aynı kaynak s. 84-116 ‘Awa-no Gogi/Yôhō 粟の語義・用法’ya bakınız.

諸職事官薨卒.....三品、物百段、粟百石.....。

[Makamlı memurlar vefat etti..... 3.derece, kumaş 100 duan, cındarı 100 shi...]

şeklinde olup^{xli} 正 3 品 [üst 3. derece] sınıfı Zuoxiaowei Dajiangjun (左驍衛大將軍) [Sol Atlı Muhafızlar Ulu Sengünü] makamını buyrulan mezar sahibinin cenaze törenindeki ağırlanmasında dokuma ve cındarı konusunda bu kurala uygundur.

53* Neishi (内使) [iç hizmetçisi]

Bu iki harfî, birleşik kelime olarak görmemiz lazım. Metin; “jianhu zangshi (監護葬事) [cenaze töreninin korunması ve yönetilmesi]” diye devam eder fakat, Tang (唐) döneminde başkent memurlarının cenaze töreni, Honglu Si Siyi Shu (鴻臚寺司儀署) [Honglu Tapınağı Din İşleri Dairesi] tarafından yönetilir. Xianqing (顯慶) 4. yılı (M.S. 659) *Wei Chirong Muzhi* (尉遲融墓誌)^{xlii} [*Wei Chirong Mezar Taşı Kaydı*]’nda;

仍令鴻臚卿、瑯琊郡開國公蕭嗣業監護.....。

[Kurala göre, Honglu Veziri Langya Bölgesi Kaiguo Dükü Xiao Siye (蕭嗣業) cenaze görevlisi...]

diye yazılmıştır. Kaiyuan (開元) 17. yıl (M.S. 729) *Xu Jian Shendao bei* (徐堅神道碑)^{xliii} [*Xu Jian Mezarının Ön Taşı*]’nda;

鴻臚少卿元復監護葬事、官給鼓吹儀仗。

[Honglu Ast Veziri Yuanfu (元復) cenaze töreni görevlisi, hükümdardan şeref kıtası verildi.]

şeklinde yazılmıştır. Dolayısıyla buradaki Neishi (内使), saraydan cenaze törenini yönetmek için gönderilen memur anlamında ve ayrıntılı olarak Honglu

^{xli} Noboru Niida 仁井田陞 “Tôre Shûi/唐令拾遺” s. 814-816.

^{xlii} Mao Hanguang 毛漢光 “Tangdai Muzhi Minghuibian Fukao/唐代墓誌銘彙編附考” 4. cilt 第 4 冊 (Zhongyang Yanjiuyuan Lishi Yuan Jiuyansuo 中央研究院歷史語言研究所, 1986), s. 370, 285-292.

^{xliii} “Wenyuan Yinghua/文苑英華” 893. kitap, “Tang Chengxiang Qu Jiang Zhang Xiansheng Wenji/唐丞相曲江張先生文集” (Shibu congkan 四部叢刊) 19. kitap, “Quan Tang wen 全唐文” 291. kitap.

Tapınağı'nın üst memurları kastedilebilir. (LD, 18. kitap *Honglu Qing* (鴻臚卿) maddesine göre; 3. derece memurlarından cenaze töreni yönetmenleri Honglucheng (鴻臚丞) görevindedir.)

54* Cang(An Xian) Longshou Xiang (長(安県) 龍首郷) [Chang(An) şehri Longshou Xiang köyü]

An Xian (安県) iki karakterlerini, cümlelerin gelişine göre tamamladım. Longshou Xiang (龍首郷) *Changan zhi* (長安志) 12. kitap *Changan Xian* (長安県) maddesinde;

龍首山、在県北十里。

[Longshou dağı, şehrin kuzeyinde 10 Li [=4,4 kilo metre] uzaklıktadır.]

ifadesi vardır. **Mochuo** (默啜) [**Kapğan Kağan**]'un kızı **Pija Gongzhu**'nun (毗伽公主) [**Bilge Kunçuy**] gömüldüğü yer, mezar taşı kaydına göre “Changan Xian Longshou Yuan (長安県龍首原)”dır. Kitabın II. bölümde gösterilen Ashina-shi'nin gömüldüğü yer de “Jingzhao Longshou Yuan (京兆龍首原)”dır. Daha önce **Tôru Haneda** Bey (羽田亨) Longshou Yuan'ı (龍首原) Changan kalesinin batı kenarındaki Judefang'da (居德坊) aramıştır. Fakat bu tahmininin hatalı olduğu **Cen Zhongmian** Bey (岑仲勉) tarafından açıklanmıştır^{xliv}. Burada, Longshou Yuan'daki (龍首原) yuan (原) kelimesi, çimenli veya kırsal toprak anlamında değil, yayla anlamına gelmektedir^{xlv}.

55* Liye (禮也) [âdete uygun]

Bazen mezar taşı kaydında cümle içinde bulunan “Liye (禮也)” iki harfi, “âdete göre oldu” ve “âdete göre uygulandı” anlamındadır. Bu ifade, ZZ içinde yaklaşık 80 yerde görülür. Örneklerden biri aşağıdadır:

a) 〈隱公八年八月丙戌〉鄭伯以齊人朝王。禮也。

[**Yin Gong**'un 8. yılı [MÖ715] 8. ay. Zheng Bai [3. köpek], Qi'li kişi vasıtasıyla Hakanın huzuruna girildi. Âdete uygundur.]

^{xliv} Toru Haneda 羽田亨 dipnot i'de gösterilen tez; s. 150. Cen Zhongmian 岑仲勉 ‘Tujue Jishi/突厥集史’ Xiace 下冊, s. 824; dipnot XXii.

^{xlv} Shinji Komada 駒田信二 “Hara-to Hara/原とはら” (‘Gekkan Shinika 月刊しにか’, 1991-5).

b) 〈莊公八年春〉治兵子廟。礼也。

[Zhuang Gong'un 8. yılı [MÖ 686], bahar. Anıt mezara askerler yerleştirildi. Âdete uygundur.]

c) 〈襄公十三年春〉公至自晋。孟献子書勞子廟。礼也。

[Xiang Gong'un 13. yılı [MÖ 560], bahar. Gong, Jin'den ulaşıldı. Meng Xianzi, emeğini anıt mezara yazdı. Âdete uygundur.]

d) 〈昭公十八年七月〉鄭子產為火故、大為社、祓禳於四方、振除火災。礼也。

[Zhao Gong'un 18. yılı [MÖ 524], 7. ay. Zheng'da Zi Chan, yangın için kutsal yere çok müdahale etti. Anıt mezarın dört tarafında dua ederek yangını yok etti. Âdete uygundur.]

56* Yuliang huihong, Tiye shenyi (宇量恢弘、體業沈毅) [Kabiliyet geniş ve büyük, davranış sakın ve sağlam]

Jin shu (晋書) 3. kitap, *Wudi ji*'de (武帝紀);

帝、宇量弘厚、造次必於仁恕。

[İmparatorun, kabiliyeti geniş ve büyüktür. Vakti kısıtlı da olsa merhametli davranır.]

ifadesi bulunur. Huihong (恢弘), “geniş ve büyük olmak” anlamındadır. Tiye (體業), ise “davranış ve hareket”tir. *Zhunnan Zi* (淮南子) *Fanlun xun* (汜論訓)'da;

故聖人以身体之。

[Dolayısıyla ermiş kişiler kendi vücutlarıyla davranış sergilerler.]

Gao (高) notu: “体、行。 (Vücut, davranıştır.)” Shenyi (沈毅) ise sakın ve sağlam olmaktır.

57* Tianhu shefa, Taiyi yingtu (天弧射法、太一營圖) [Tanrı yayının okçuluk yöntemi, Kutup Yıldızı'nın kılavuzu],

Tianhu (天弧) [Tanrı yayı], takımyıldızının adıdır. Büyük Köpek takımyıldızı kastedilmektedir. Tanrı'nın yayı olarak bilinir. *SJ, 27. kitap Tianguan shu (天官書)* kaydında;

其東有大星、曰狼。... 下有四星、曰弧、直狼。(正義) 弧九星有狼東南。天之弓也。以伐叛懷遠、又主備賊盜之知姦邪者。

[Onun doğusunda büyük yıldız bulunur, buna kurt yıldızı [Akyıldız] denir. Altında dört yıldız bulunur, buna yay yıldızı [Bakire, Wezen, Aludra] denir. Kurt yıldızına göre durur. “Esas anlamı” Dokuz yay yıldızı, kurt yıldızının güney doğusunda bulunur. Tanrı'nın yayıdır. Böylece düşmanı vurup, uzaktakileri kendine çekip, eşkiyaların hainliğini bilenlerin tedbir almasını sağlar.]

ifadesi bulunup, isyancılar, korsanlar ve suç işleyenleri bastırıp gözeten Tanrı'nın yayıdır. **Yao Xiong (揚雄)** *Yuling Zei (羽領賊) WX, 8. kitap'ta;*

螢惑司命、天弧發射。

[Ateşböceği gezegeni [Mars], canları idare eder, Tanrı yayı [Büyük Köpek takımyıldızı] ise okları uçurur.]

diye örnek vardır. “Taiyi (太一)”, “Taiyi (太乙)” veya “Qinyi (秦一)” şeklinde de yazılır ve Kutup Yıldızı Tanrısının adlarıdır. Yine *SJ 27. kitap Tianguan shu (天官書)*'da;

中宮、天極星。其一明者、太一常居也。

[Kutup Yıldızı ve çevresindeki yıldızlar, bunlardan bir aydınlık yıldız, Taiyi'nin her zaman bulunduğu mekândır.]

şeklinde geçer. “Tianhu shefa, Taiyi ying (天弧射法、太一營圖)” ile tamamen aynı kullanımla, **Yu Xin (庚信)** *Ge Ganhong Shendao bei (紇干弘神道碑), Gengzishan ji (庚子山集) 14. kitap'ta;*

青鳥甲乙之占、白馬星辰之變、九宮推步、三門伏起、天弧射法、太乙營圖、並皆成誦在心、若指諸掌。

[Mavi kuşun birincil-ikincil falı, beyaz atının yıldızlarının değişimi, dokuz sarayın takvim bilimi, üç kapının iniş-çıkışı, Tanrı yayının okçuluk yöntemi, Kutup Yıldızı'nın kılavuzu ve bunların hepsini ezberleyerek aklında tutar, avucunun içi gibi bilir.]

diye cümle vardır.

58* Guanshu (觀書) [kitaba bakmak]

Zhunnanzi (淮南子) *Shuolin xun*'da (說林訓);

觀射者遺其熱、觀書者忘其愛。意有所在、則忘其所守。

[Oklara bakan kişi kendi yeteneğini unuttur, kitaplara bakan kişi ise kendi sevdasını unuttur. Kendi düşüncesi içinde tek şey varsa, ne koruması gerektiğini unuttur.]

ifadesi bulunur. “Kişinin kalbi yalnızca tek şeye odaklanınca, koruması gereken yolu da unutturur” anlamında bir örnektir. Fakat, mezar taşı kaydındaki kısmı yukarıda adı geçen **Yu Xin** (庚信) *Ge Ganhong Shendao bei* (紇干弘神道碑) ile karşılaştırıldığında, cümlelerin ön kısmı tamamen aynı olup son kısmı da **Yu Xin**'in metninde “若指諸掌”, elimizdeki metinde “有□指掌” şeklinde benzerlik gösterir. Bu kısmın öncesi ve sonrasında dört söz, **Yu Xin**'in metni ile aynı anlamda yazılmış olabilir. O zaman, *Wuhou guanshu* (無侯觀書), Yu Xin'in *Chengdiao zaixin* (成調在心)deki sözüne denk gelir. Buradan, “Shu (書)” kelimesi kitapları kastederek; “kitaplara bakmaya gerek kalmayacak kadar ezberleyip, olayları avucunun içi gösterir gibi halka göstermek” anlamıyla okunabilir. Üstelik, *Wuhou guanshu* (無侯觀書) kaynağındaki “hou (侯)” kelimesi, ‘beklenti içerisinde olmak’ anlamında ‘beklemek’tir.

59* Zhizhang (指掌) [avucunun içini göstermek]

Lunyu (論語) *Balun pian*'da (八倫篇);

或問禘之說。子曰，不知也。知其說者之於天下也、其如示諸斯乎。指其掌。

[Biri Di'deki töreni sordu. Zi de dedi ki; “bilmiyorum. Bilen varsa da o kişi âlemi buraya koyup görüyordur.” Avucunun içini gösterdi.]

ifadesi bulunur. Avucunun içini gösterir gibi, olayların çok açık anlaşılma durumudur.

- 60* Jin zhang jian bian er shi yao zi fu (金章解辮而飾腰紫紱) [mor ipli altın damgayı beline bağlamak ve saçını çözmek]

Jinzhang (金章), Zifu (紫紱) ile eşlik eder. Jinyin zishou (金印紫綬) [mor ipli altın damga] anlamındadır. Han (漢) döneminde iç vezirlerde; Dokuz bakan ve Sengünden daha üstün kıdemli olan hakanlara (列侯), dış vezirlerde; misafir vezirlerin dışındaki genel vezirlere verilirdi^{xlvi}. Burada Tang (唐) dönemi 3. derece ve daha üstün memurlara izin verilen mor kaftan ve altın boncuklu kuşak kastedilip, Çin İmparatorunun emri altına girildiği anlamına gelir. Altın damga, *SJ 79. kitap, Caize lie zhuan (蔡澤列傳) [Caize anlatısı]*'nda;

懷黃金之印、結紫綬於要(腰)。

diye ifade edildiği gibi, bele bağlanır. “Jian (解辮)”, bağladığı saçı çözüp Yidi (夷狄) [yabancı] âdeti değiştirmek anlamındadır. *JT 196. kitap son (cilt), Tubo zhuan xia (吐蕃傳 下) [Tubo anlatısı son (cilt)]*'te;

〈大中三年〉七月、河・隴 (河州・隴州) 耆老率長幼千余人赴闕。上御延喜樓觀之、莫不歡呼忭舞。更相解辮、爭冠帶于康衢。

[Dazhong 3. yılı (M.S. 849), 7. ay, He ve Long (He eyaleti ve Long eyaleti)'nin yaşlı vezirleri, yaklaşık bin büyükler ve küçükleri ile birlikte saray kapısına gitti. İmparator, Yanxi kulesine teşrif ederek seyretti. Sevinçten bağlamadan oynamadan duramadılar. Üstelik birbirinin iplerini çözüp, meydana giydikleriyle uğraştı.]

ifadesi görülür.

- 61* Xiaoren (削衽) [sol yakasını çözmek]

^{xlvi} Tomonobu Kurihara 栗原朋信 “Bunken-ni Arawaretaru Shin-Kan Jiin-no Kenkyû/文献にあらわれたる秦漢璽印の研究” (aynı yazar ‘Shin-Kan-shi-no Kenkyû/秦漢史の研究’, Yoshikawa Kôbunkan 吉川弘文館, 1960) 3. bölüm ‘Naijin-no Jiin’ 第3章 ‘内臣の璽印’, 4. bölüm ‘Gaijin-no Jiin’ 第4章 ‘外臣の璽印’.

Xiao (削), “ayırmak” ve “çözmek” anlamındadır. Ren (袞) ise “sol yaka”dır. Yakanın sol tarafını öne getirerek giymek, yabancı kültürü ifade eden kalıp bir sözdür. *SG ‘Biming (畢命)’* bölümünde;

四夷左衽、罔不威賴。

[Sol yakayı önde giyen yabancılardan, (üç efendinin erdemlerini) güvenmeyen olmaz.]

gibi ifadeler görülür.

62* Zhiren zezhe (知人則哲) [insanları tanımak akıldandır]

Memurların kişiliğini tanıma yeteneğine sahip olmaktır. “Zhe (哲)”, üstün fikir anlamındadır. **Yu (禹)**, imparatorun vazifesi memurları tanıyıp halka huzur vermek olduğunu, fakat bunu başarmanın imparator da olsa zor olduğunu açıklayarak kederlenmiştir. Bundan kaynaklanan ifadedir. *SJ Gaotao Mo (皋陶謨)* bölümünde;

禹曰、旺、咸若時、惟帝其難之。知人則哲、能官人。安民則惠、黎民懷之。

[Yu dedi ki; ah herkes gençken, imparator dahi olsa bu zordur. İnsanları tanıyabilmesi akıldandır. İnsanları iyi yönlendirir. Halka huzur verebilmesi de merhamettendir. Halk buna bağlanır.]

‘哲、智也。無所不知。’

[Not: Bilge, akıllıdır. Onun bilmediği yoktur.]

63* Gong buyan wu daishu (功不言於大樹) [Ulu ağaçta başarısını saklamak]

Donghan’da (後漢) Sengün **Fengyi (馮異)**, Orta Sengünlerin kendi başarılarını tartışırken, bundan uzak durmak için her zaman ağaç altına kaçarak kendi başarısını saklamıştır. Bu ifade bundan kaynaklanır. Böylece **Fengyi (馮異)**, Daishu Jiangjun (大樹將軍) [Ulu Ağaç Sengünü] adıyla övünmüştür. *Mengqiu (蒙求) Fengyi Daishu (馮異大樹)* maddesinde;

[“Donghan (後漢)’da Fengyi (馮異), mahlası Gongson (公孫), Yingchuan Jun Fucheng’lidir (潁川郡父城). (Asker arabaları) duraklama tesislerine

geldikçe, Orta Sengünler toplanıp oturup kendi başarılarını tartışır. O her zaman yalnız ağaç altında saklanır. Ordu içinde Daishu Jiangjun (大樹將軍) [Ulu Ağaç Sengünü] adıyla tanınır.”

diye anlatılmasından kaynaklanmıştır.

64* Shizhong (飾終) [Sonu süslemek]

Ölünün sonunu süslemek anlamındadır. *Sui Shu* (隨書) 39. Kitap, *Doulu Yu zhuan* (豆盧毓傳) anlatısında;

毓遂見害、時年二十八。... 煬帝下詔曰、「褒顯名節、有國通規加等飾終抑推令典。」

[Sonunda Yu [Doulu Yu 豆盧毓], öldürüldü. 28 yaşındaydı. Yang İmparator emir verip dedi ki: ‘Övgü ve şöhret için ülkenin kuralı vardır. Makam buyurarak sonunu süsleyin, kurallarını hafiflettin.’]

diye görülür.

65* Langjian (朗鑒) [açık ayna]

Açık ayna anlamındadır.

66* Zhenjun (貞筠) [düzgün bambu]

Bambu anlamındadır. Zhen (貞), rengin değişmezliğinin işaretidir.

67* Junyi (筠伊)

Bu iki harfi cümle akışına göre tamamlıyorum.

68* Aoxiang (翱翔) [anka kuşunun uçuşu]

Anka kuşunun gökte kanatlarını açarak uçuşma durumudur. *Chuci* (楚辭) *Lisao* (離騷) veya *Zhunnanzi* (淮南子) *Langming xun* (覽冥訓)’da görülür.

69* Youdi (右地) [sağ bölgesi]

Genelde (özellikle de, kuzey göçebe halkıyla ilgili Çin tarih kaynaklarında), bölge ve yön gösteren ‘sol ve sağ’ ifadesi, kuzeyden güney tarafına ilerler gibi

düşünülmektedir. Dolayısıyla burada batı bölgesi kastedilmektedir. Burada “右地封王” [Sağ Bölge Hakanı] makamına layık olan mezar sahibinin hayattayken yaptıklarını metin içinde ararsak, aradığımız şey 12. satırda görülen Kaiyuan (開元) 5. yılındaki “左賢王” [Sağ Bilge Beg] makamının dışında bir şey olamaz. Fakat, bu makamın, doğu bölgesi yönetiminde en üst yönetici için Çin tarafından verilen mahlas olduğu düşünüldüğünden, doğu ve batının ters olma durumu ortaya çıkar. Açıklama için 2. maddeye bakınız.

70* Ba lu (跋履) [geçmek ve adım atmak]

Yol bulunmayan yerden gitmektir. ZZ, *Cheng Gong* (成公) 13. yılı kaydında;

文公躬擐甲冑、踐履山川、踰越險阻、征東之諸侯。

[Weng Gong, kendi başına zırhını giyip, dağlar ve nehirlerle basarak, karanlıklardan geçerek, doğudaki Hakanlara sefer eder.]

diye bir örnek bulunur.

71* Huai wo hao yin (懷我好音) [özlemlili güzel ses]

SG, *Lusong* (魯頌), *Panshui* (泮水) bölümünde;

Baykuşların (Huaiyi 淮夷 kastedilir) bile Pangong (泮宮) okulundaki dutları (Tanrı oğlunun erdemi kastedilir) yediklerinde kötü seslerinin değişip güzel sesler çıkarabilmeleri tasvir edilir.

72* Yi jiao (遺囑) [sağ kalanlar]

Hayatta kalanlar ve canlı miras anlamındadır. “Jiao (囑)”, ısırmak anlamında olup ancak kendine yetecek şekilde yaşayan insanlar kastedilir.

73* Chun-chun (蠢々) [böcekler gibi kıvrınmak]

“Bağırıp çağırmak” anlamındadır.

74* Ganji (干紀) [yasanın işgali]

Kurallara uymamak anlamındadır.

75* Qun hu chun-chun (羣胡蠢々) [Sinek sürüsü gibi çok sayıda asker]

Aslın yazıya geçirilen metin üzerinde sorunlar var. Estampajda “羣胡蠡”nın altındaki harf “干” olup “遺” ve “君”nin arası aşınmıştır. Cümlelerin tamamı bu şekildedir:

羣胡蠡干、紀難[忍]義、不遺口君、討期必殞。

Fakat, bu şekilde bir anlam çıkmaz. Ayrıca “ren (忍)” ile “yun (殞)” arasında uyak bulunmuş diye de görülebilir. “Chun (蠡)” ve “Gan (干)”nın arasında çizgiye benzemeyen “ ” tekrarlama işareti bulunur. “Yi (遺)”nin altındaki boşlukta, sağ alt kısmı aşınmaya uğramamıştır. Burada harfin kalıntıları görünmediği için “jun (君)”un üstünde bir harflik boşluk var diye algılayabiliriz. Dolayısıyla bu metin, yukarıdaki yorum, uyak ve cümle akışıyla çözülmüştür.

76* Yun (殞) [ölmek]

“Yun (殞)” [ölmek] veya “yun (隕)” [düşmek] anlamındadır.

77* Qin-qin ben gui (駢駢奔晷) [atın hızla koşması ve zamanın çabuk geçmesi]

Qin-qin 駢駢, “atların yüksek sesle hızlı koşması” anlamındadır. Olayların acilliğini kasteder. *Gui* 晷 ise “zaman” anlamındadır. Asıl kök anlamı ise güneş saatinin gölgesidir. **Lu Ji** (陸機) tarafından *Changge hang* (長歌行), WX 28. *kitap*’ta;

寸陰無停晷 [Az zaman, gölgeleri durdurmazken,]

尺波豈徒旋 [Küçük dalgalar neden dönsün ki.]

ifadesi vardır.

78* Cunyin (寸陰) [az zaman]

Az zaman anlamındadır. Yukarıda geçen esere bakınız: *Changge hang* (長歌行).

79* Tao-tao shi chuan (滔滔逝川) [akan nehir suyu]

Tao-tao 滔滔, “suyun sürekli akması”dır. “*Shi chuan* (逝川)” ise, akıp giden ve geri dönmeyen nehir suyu anlamındadır. *Lun Yu* (論語), *Zicui pian* (子翠篇) bölümünde;

子在川上、曰、逝者如斯夫。不舍昼夜。

[**Zi** nehir kenarında durdu ve dedi ki; bırakıp gidenler böyle midir? Gündüz de gece de hiç durmazlar.]

ifadesinden alınmıştır.

80* *Chi bo* (尺波) [ufak dalga]

Chi (尺) [296 milimetre] kadar küçük dalga anlamındadır. Açıklamanın 75. maddesi ve **Lu Ji** (陸機) *Chang ge hang*'a (長歌行) bakınız.

81* *Gaotang* (高堂) [yüksek saray]

Lun Heng (論衡), *Bozang pian* (薄葬篇) bölümünde;

親之生也、坐之高堂之上、其死也、葬之黃泉之下。

[Ebeveyn yaşıyorsa onları yüksek sarayda oturtun. Ölürse Sarı pınarın altına gömülün.]

Miao Xi (繆襲) *Wange shi* (挽歌詩), *WX 28. kitap*'ta da;

朝發高堂上 [Sabah yüksek sarayın üstünden çıkıp,]

暮宿黃泉下 (Akşam Sarı pınarın altında geceyi geçirir.)

şeklinde, ölüm sonrası dünyanın karşılığı olarak kullanılır. Yani, ölüm öncesi yaşanan güzel hayat anlamındadır.

82* *Daye* (大夜) [yüce gece]

Öbür dünya ve Sarı pınar anlamındadır. **Zetian Wu Hou** (則天武后) *Gao Zong Tianhuang Daidi ai ce wen* (高宗天皇大帝哀冊文), *Wenyuan Ying hua* (文苑英華), 835. kitap;

去重陽之奕奕、襲大夜之悠悠。

[Büyük ışığın parlaklığı kaçır, yüce gecenin sakinliği saldırmaya gelir.]

şeklinde bir ifade vardır.

- 83* Cang mang kuang ye (蒼茫曠野) [masmavi gökyüzüyle geniş toprak]

Cang mang (蒼茫), masmavi ve geniş anlamındadır. Yaylalar, dağlar ve gökyüzünün sıfatı olarak kullanılır. Kuang ye (曠野), bitkilerin sönüp hiç birşeyin kalmadığı toprak anlamındadır.

- 84* Yao luo (搖落) [sallanmak ve düşmek]

Otlar ve yaprakların kuruyup düşmesi anlamındadır.

- 85* Teng Ying Mazhu (滕嬰馬駐)

Kaynak: *Mengqiu* (蒙求), *Teng Gong jia cheng* (滕公佳城). **Teng Ying** (滕嬰), Hou Han (後漢) dönemindeki [Son Han dönemi=Doğu Han dönemi (東漢)] **Xiahou Yin** (夏侯嬰) kastediliyor. Teng (滕) vilayetinin başkanı olduğundan, **Teng Gong** (滕公) adıyla bilinirdi. Onun atının birden durduğu yerde **Teng Gong** (滕公) adı yazılmış taş tabut bulunur. Ve burayı mezar yeri olarak seçer. *Mengqiu*'da (蒙求);

Teng Gong, arabaya biner ve şehrin doğu kapısına ulaşır. Onun atı kişneyip dizi çöker, ilerlemeyi kabul etmez. Ayaklarıyla toprağı kaşır. Teng Gong, atın kaşdığı yeri askerlere kazdırır. 3 chi (尺) [≈100 cm] kadar açıldığında bir taş tabut bulunur. Teng Gong, şamdanı tutup aydınlatınca bir yazı görür. yazı da şöyle der; “durgun mu durgun jia cheng (佳城) [güzel kale=mezarlık anlamında], 3.000 yıl sonra ışığı görür. Ah, Teng Gong bu odadaymış.” Teng Gong da der ki; “Ah Tanrım! Ben öldüğümde burada huzura kavuşayım.” Ve ölünce buraya gömülür.

diye anlatılır. Demek ki, Tanrı emriyle seçilen en uygun mezar yeri anlamındadır.

- 86* Miao Xi ge (繆襲歌) [Miao Xi'nin şarkısı]

Miao Xi (繆襲), Üç İmparatorluk dönemi Wei (魏) [=Caowei (曹魏)] halkındandır. Bilgili olup birçok eser bırakmıştır. (*Sanguo zhi* (三国志) 21. kitap) Qian Han (前漢) dönemindeki [İlk Han dönemi=Batı Han dönemi (西漢)] Gaozu

(高祖) [ilk imparator] zamanında yapılan *Anshi Fangzhong ge* (安世房中歌)'yi ataların ruhları ve sevaplarını öven ilâhi olarak düzenlenmiştir (*Songshu* (宋書) 19. kitap, *Yuezhi* (樂志) 1 / *Nanqishu* (南齊書) 11. kitap, *Yuezhi* (樂志)). Burada bu ilâhi kastediliyor. Miao Xi'den önceki *Anshi Fangzhong ge* (安世房中歌) aşağıdaki biçimde olabilir; a) imparatoriçenin odasında sunulan müzik, b) dört bir taraftan gelen misafirleri ağırlayan müzik, c) baştan beri ilahi olan müzik. Bu konuyla ilgili Shuji Suzuki'nin (鈴木修次) çalışması var.^{xlvi}

87* Wangu (万古) [on binlerce eski zaman]

“çok eski zamanlar” ve “ömürler boyu” iki anlamı içermektedir. Burada ikinci anlamındadır. Örneğin, **Du Fu** (杜甫) tarafından *Xi wei liu jue ju* (戲為六絕句) [öylesine yazdığım altı adet dörtlük şiir]'de,

爾曹身与名俱滅 [Senin vücudun ve adın yok olsa bile,]

不廢江河万古 [Ulu nehirlerin akıntısı ömür boyu kaybolmaz.]

diye ifade edilip, **Shen Shuanqi** (沈栓期) tarafından *Langshan shi* (郎山詩) şiirinde ise;

北郎山上列墳塋 [Beilang dağının tepesinde, mezarlar sıralanmıştır.]

万古千秋对洛城 [Eskiden beri geleceklere kadar hep aynı kaleiçine bakarlar.]

diye ifadeler bulunur.

88* Mishu Sheng Kaishu Jiaoqiwei Zhaojun Li Jiugao (祕書省楷書驕騎尉趙郡李九臯) [Kütüphane-i Amire Bakanlığı, Kai yazı tipiyle, Zırhlı Atlı Yüzbaşı, Zhao bölgesi'nden Li Jiugao (kaydetti)]

“Mishu Sheng Kaishu (祕書省楷書)” ifadesi, *LD 10. kitap Mishu Sheng* (祕書省) [Kütüphane-i Amire Bakanlığı] bölümünde;

楷書手八十人。〔注〕隔揚帝、祕書省置楷書員二十人、從九品、掌抄写御書。皇朝所置、職同流外也。

^{xlvi} Shuji Suzuki 鈴木修次 “Kangishi-no Kenkû/漢魏詩の研究” (Taishûkan 大修館, 1967), s. 2-11.

[Kai kalemi 80 kişidir. Not: İmparator Geyang, Kütüphane-i Amire Bakanlığı'na Kai memuru 20 kişi koydu. Ast 9. derecededir. Özel yazıların nüshaları hazırlandı. İmparator sarayına atanan memurlar da aynı görevdedir.]

ifadesiyle görülür. Jiaoqiwei (驕騎尉) [Zırhlı Atlı Yüzbaşı] ise, “正六品” [üst 6. derece]'ye denk gelen Xunguan (勳官) [şerefli memur] makamıdır. Yazar: **Lijiu Gao** (李九皐) adı, kendi dar bakışından gördüğüm kadarıyla Çin tarih kaynaklarında da, diğer mezar taşı yazıtlarında da ortaya çıkmamıştır.

3.6. Mingyun (銘韻) [Şiirin Özü]

珍·真·入·笏 (zhen zhen ru hu)

異·義·式·位 (yi yi er wei)

郎·翔·王·場 (lang xiang wang chang)

忍·殞 (ren yun)

借·舍·駕·夜 (jie she jia ye)

墳·聞·勳·軍 (fen wen xun jun)

3.7. Sonuç: Mezar Taşı Sahibi, Jimi'nin (羈縻) Siyasî Uygulaması ve Yazarı Hakkında

Bu mezar taşı metninin içeriğini özetlersek; 1.) mezar sahibinin ölüm tarihiyle onun ataları hakkında (metin 3.-5. satır), 2.) mezar sahibinin Tang'a (唐) sığınma sebebi (metin 10.-11. satır), 3.) Tang toprağındaki başarıları (metin 16.-21. satır), 4.) ölümü ve cenazesi (metin 20. satır 23. harfe kadar), 5.) mezar sahibinin kişiliği (metin 24. satır 2. harfe kadar) ve 6.) şiir, şeklinde 6 bölüme ayırabiliriz. Metnin 6. satırının başından 15. satırında “守之惟貴”a kadar ve 16. satırda “今年八月”dan “左隴衛大將軍”a kadar olan kısmı ise daha önce **He Zicheng** (賀梓城) Bey tarafından alıntılanmıştır.

Metin başında mezar sahibinin ölümünün yazılması, mezar taşı kayıtlarının içinde genel sınıfa girer ve özel biçimi değildir^{xlviii}.

Mezar sahibi, **Ashina Bilge Tegin** (阿史那毗伽特勤), M.S. 724 yılında 43 yaşında ölmüştür. Bunu Uzakdoğu yaş sayma sistemine göre hesaplarsak doğum yılının M.S. 682 yılı olduğu ortaya çıkar. Tang Hanedanlığı'nda ise, Gao Zong (高宗) [Gao İmparator]'un son dönemine denk gelir. Kuzey bölgesinde ise, Chanyu Dadu Bufu (单于大都護府) [Chanyu Büyük Şehir Asker Valiliği] tarafında Tujue (突厥) ayaklanıp **Qutluğ** (骨咄祿) [Éltəriş Kağan]'ın sağlamlaşma döneminde. Demek ki mezar sahibi, Tujue'nin reform döneminde dünyaya gelip **Guduolu** (骨咄祿) [Éltəriş Kağan] ve **Mochuo** (默啜) [Kapğan Kağan] zamanında II. Kağanlık'ta gençlik çağını yaşayarak **Mochuo** (默啜) [Kapğan Kağan]'un son döneminde kendi ülkesindeki çatışmalardan kaçıp Tang'a (唐) sığınmaya gelmiştir. Bu da Kaiyuan 3. yıla denk gelir. Daha sonra Tang'dan (唐) kendisine sengün ve benzeri unvanlar sunulmuş Chang An'da (長安) yaşamış olsa da, Tujue halkını yöneten konumunda olduğu metin üzerinden anlaşılır. Tang'da (唐) **Jimi** (羈縻) siyasi uygulaması burada sunulmuştur.

Tang'a (唐) sığınan yabancılardan bu mezar taşı sahibinin durumuna çok benzer bir örnek gösterirsek, en başta Tiele'den (鉄勒) **Qixin Heli** (契苾何力) gelir. *JT 109. kitap*'ta yer alan onunla ilgili anlatıya göre, **Heli** (何力), Zhenguan (貞觀) 6. yılında (M.S. 632) Tang'a (唐) iner. Onlar Gan Zhou ve Liang Zhou (甘州·涼州) arasına yerleştirilirdi. **Heli** (何力) ise, Sol Bölge Ordu Sengünlüğü verilerek Chang An'da yaşardı. Ancak onun annesi ve dayısı Liang Zhou (涼州) tarafında kalırdı. Onun boyu, kuzey bölgesinde **Chun Yantuo** (醇延陀) güçlenirse boy başı olan **Heli** (何力)'yi bırakıp ona geri dönmeye çalışırdı. Fakat **Heli** (何力), Liang Zhou'ya (涼州) kadar teşrif ederek boy halkını sakinleştirirdi. Ayrıca o, **Tai Zong** ve **Gao Zong** (太宗·高宗) [İmparator Tai ve İmparator Gao] yönetimdeyken seferlere katılırdı. Bu seferlere boy halkını da götürmüş olmalıdır. Söz konusu olan mezar taşı sahibi **Ashina Bilge Tegin**'in durumu da buna benzer; Chang An'da (長安) nöbet tutar,

^{xlviii} (Ming) Wang Hang (明) 王行 "Muming juli/墓銘举例" ('Jinshi san li/金石三例' kitabının içinde), (Ming) Xushi Zeng (明) 徐師曾 "Wenti ming bian/文体明辨" (Kuanwen shi nian kan ben 寬文十年刊本) Muzhi ming/墓誌銘 maddesine bakınız.

kuzey veya kuzey batı sınırlarında kendi boyu ile eski ve yeni sığınmacı boyların yönetim sorumlusu olup bu sığınmacıların bir kısmına öncülük yaparak **Mochuo** (默啜) [**Kapgan Kağan**] öldürmesine katılır, ayrıca Youyi shi (遊奕使) [habercilik] görevi yapardı. Böylece Tang (唐), ülkenin kuzey doğusundan güney batısına kadar kuşak halinde yabancı halkların bulunduğu yönetim bölgelerine sahip olmuştur. Bu kuşak ve halkın varlığı, hem savunma açısından hem de hücum etme açısından önemli bir noktada olup Tang (唐) hanedanlığına büyük kârlar elde ettirdi. Bu mezar taşı kaydının, Tang'da (唐) **Jimi**'nin (羈縻) siyasî uygulanmasının yansımasına ait tarihi değeri bulmamız gerekir.

Öte yandan, Tang (唐) hanedanlığında sığınmacı yabancı halkın ülke sınırları içerisine sokarak liderlerini Chang An'da (長安) ikamet ettirme şeklindeki bir uygulama ile M.S. 630 yılında I. Köktürk Kağanlığı'nın yıkılmasıyla başlayan ve Chang An'a (長安) gelen Tujue'li aile sayısının bir kaç bine ulaştığını biliyoruz. Daha sonrasında da bu uygulama devam ettirilerek kağanın öz torunu olmalarına rağmen Tujue kalkınma sonrasında da kuzey bölgesine dönmeyip Luoyang'da (洛陽) hayatını sürdürenler bile vardı. Öyle ise, Tang (唐) döneminde Chang An (長安) ve Luoyang (洛陽) gibi şehirlerin yaşam biçimi, Köktürk kültüründen çok etkilenmiş olmalıdır. Esasında, Çin tarih kaynaklarında bunun bazı örneklerine rastlanır; 1) **Tai Zong** (太宗) [**Tai İmparator**]'un prensi **Cheng Qian**'ın (承乾) prensiliği dönemindeki saray hayatını Köktürk geleneğini uygulayarak geçirdiği meşhurdur, 2) Tang (唐) döneminde Jiaofang Jinu (教坊妓女) [saray sanatçı okulundaki cariyeler] arasında Köktürk kültüründen öğrenilerek Xianghuo Xiongdi (香火兄弟) [tütsü kardeşleri] adında kardeşlik bağları oluşturulduğu *Jiaofang ji* (教坊記) kaynağında görülür, 3) *Nihonkoku Genzaisho Mokuroku* (日本国見在書目録), *Shogakuya* (小学家) maddesinde, Japon öğrencinin Tang topraklarından getirdiği düşünülen *Tujue yu* (突厥語) *I. kitap* adının geçtiği de iyi bilinir. Bunların dışında Tang (唐) döneminde Chang'an (長安) halkının arasında yaygınlaşan Köktürk kültürü ile ilgili Naba Toshisada (那波利貞) Bey tarafından yapılan ayrıntılı bir çalışma bulunduğundan^{xlix}

^{xlix} Toshisada Naba 那波利貞 “Tôdai Chôan Jônai-no Chôsenjin-no Seikatsuni Shinjun Shitaru Tokketsu Fûzoku-ni Tsukite-no Syôkô/唐代長安城内の朝野人の生活に浸潤したる突厥風俗につきての小攷”, (‘Kônan Daigaku Bungakukai Ronshû 甲南大学文学会論集’ 27. sayı 第 27 集,

burada konuyu tekrarlamıyorum. Yalnız, Tang (唐) ilk döneminde önemli vezirlerden Zhangsun Wuji'nin (長孫無忌) siyah yünden yapılan keçe şapkayı severek kullandığı ve halkın çoğunun da buna özendiği hikayesi ünlüdür (XT 34. kitap, *Wuhang zhi* (五行志)). Fakat, **Zhong Zong** (中宗) [İmparator Zong]'un Shenlong (神龍) yılında, **Lu Yuantai** (呂元泰) tarafından imparatora sunulan rapora göre¹, o zamanlardaki şehirler ve köylerde **Sumozhe** (蘇莫遮) adıyla bilinen batı giysili atlı oyun ekipleri yaygınlaşıp Hakanların da buna severek katıldığını bilinir. Bunlar da Köktürk kültür etkisinin büyüklüğünü gösterir.

Son olarak, yazar hakkında bilgi vermek istiyorum. Bu mezar taşı yazısının yazarı Xu Jun (徐峻), Hu Eyaleti Changcheng'de (湖州長城) Xu-shi (徐氏) soyundandır. *Yuan hexing zuan* (元和姓纂) 2. kitap'a göre, Xu-shi'nin (徐氏) öz ailesi Donghaitan Eyaleti'ndeki (東海炎州) Xu-shi'dir. XT 75. kitap son (cilt), *Zaixiang Jibiao xia* (宰相世系表 下) [Soy ağacı tablosu son (cilt)]'te de bu aileye göre kaydedildiği için Xu Jun'un (徐峻) adı yoktur. Xu (峻) adı ise, *Xing zuan* (姓纂) 2. kitap, Xu-shi (徐氏) maddesinde;

長城 与有功同承寧。寧曾孫庠之、晋吳興太守、因居長城。八代孫孝德、唐水部郎中、生齊聃、西台舍人。生堅、中書舍人、刑·礼·黃門三侍郎、左右常侍、東海文公。生峻、嶠。峻、金部郎中。生昱、駕部員外。嶠、中書舍人、河南少尹。生曇暈。自孝德至昱、五代入省、自齊聃至嶠、三代中書舍人。(Not: alt çizili olanlar kişi adıdır.)

[Changcheng, Yougong gibi Ning'u kabul etti. Ning'in torununun çocuğu Guanzhi, Jin'de Wuxin Bakanı olup Changcheng'de oturdu. 8 nesil sonraki torunu Xiaode, Tang'un Su işleri bölüm bakanı olup Qidan'u doğurdu. Batı tepe saray memurudur. Jian'ı doğurdu. Yazı işler saray memurudur. Ceza, edep, haberdar bakanları, sağ ve sol yardımcısı, Donghai'da Wen Gong oldu. Jun, Jiao'yu doğurdu. Jun, Hesap bölüm bakanıdır. Min'i doğurdu. At ve binit işletmecisidir. Jiao, yazı işler saray memurudur. Henan çevre düzenleyici

Shakaikagaku-hen 5. sayı 社会科学編第5集, 1965). Ayrıca bakınız; Lin Enxian 林恩顯 "Tujue Wenhua-ji Qidui Tang Chao-zhi Yingxian/突厥文化及其对唐朝之影響", ('Shihuo Yuekan 食貨月刊' tekrar yayını 2. kitap 7. dönem 復刊第2卷第7期, 1972).

¹ "Cefu Yuanguai/冊府元龜" 532. kitap, Jianjing bu Gujian 諫靜部 規諫. "Xin Tangshu/新唐書" 118. kitap, Song Wuguang yun fu 宋務光 佖附, Luyuan Qin yun 呂元 秦佖.

vekilidir. Tanyun'u doğurdu. Xiaode'den Min'e kadar, 5 nesil bakanlıkta çalıştı. Qidan'dan Jiao'ya adar, 3 nesil yazı işler saray memuru oldu.]

şeklinde görüldüğü kadardır. Fakat, Xu'nun (峻) babası Jian'ın (堅) adı ise, *JT 102. kitap*'a kaydedilmiştir. Tarihe ve Budizme hakim olan bu kişi, Liu Zhiji (劉知幾) ve Wu Jing'ler (吳兢) ile birlikte Zetian (則天) [Ze İmparatoriçe] dönemindeyken *Tangshi* (唐史) derlemesine (Zetian'nin vefatı dolayısıyla tamamlanmamıştır) katılmıştır, (*QT 96. kitap, Wu Hou* (武后) *Ling Wu sansideng xiushichi* (令武三思等修史勅) maddesinde adı geçer). Dedesi, Qidan'ın (齊聃) eserleri arasında ise, *JT 190. kitap son (cilt), Wen Yuan zhuan Shang zhuan* (文苑傳 上傳) [*Wen Yuan anlatısı ilk bölüm*]'de sözü edilen olup, bu kişi daha gençliğinde belagatli yazmayı öğrenmiştir. Büyük dedesi **Xiaode** (孝德) hakkında *Xiaode ji* (孝德集) 10. kitap olduğu bilinir (*JT, Jinji zhi xia* (經籍志下)). Ayrıca, Xiaode'nin (孝德) büyük kızı Tai Zong (太宗) [Tai İmparator]'un Xianfei'si (賢妃) [Bilge Prenses; imparatoriçeden sonra üst 1. derece sınıfında olan 4 kadından biridir] olup *JT, Houfei zhuan* (后妃傳) anlatısında kaydedilmiştir. Edebiyatı seven bu kişi, Zhenguan (貞觀) 22. yılında (M.S. 648), *Jiantai Zong xi bing ba yi shu* 諫太宗息兵罷役疏 (*JT Ben zhuan* (本傳), *QT 95. kitap, Tangwen cui* (唐文粹) 27. kitap) eserini imparatora sunmuştur. Yine ikinci kızı ise, **Gao Zhong** (高宗) [**Gao İmparator**]'un Jieyu'su (婕妤) [üst 3. derece sınıfında imparatorun cariyesi] olup üstün edebi yeteneğe sahip olduğu bilinir (*JT Xujian zhuan* (徐堅傳). Üstelik, **Xu-shi** (徐氏) ailesi tarafından yaptırılan yazıtların arasında, **Xu Jian** (徐堅) tarafından *Feisuo Muzhi* (斐索墓誌) (*QT 272. Kitap*) ile **Xu Jiao** (徐嶠) tarafından *Jinxian Chang Gongzhu Shendao Bei* (金仙長公主神道碑), *Jinshi cui bian* (金石萃編) 84. kitap, *QT 267. Kitap*'ta bulunur. Yani mezar taşı yazısının yazarı **Xu Jun** (徐峻), Han (漢) dönemindeki Ban-shi (班氏) soyuyla karşılaştırmaya değecek kadar önemli olan Tang (唐) döneminin büyük edebi ailesindendir *JT, Xu Jian zhuan* (徐堅傳). Elimizdeki metnin böyle bir ailenin geleneği üzerine yazılmış olduğu anlaşılır.

Ayrıca, **Zhang Jiulin** (張九齡) tarafından yazılan babası Jian'ın (堅) *Shendao Bei*'si (神道碑) [mezar sahibinin öz geçmişi ve şiiriyle oluşan mezar yazısı], *Wenyuan Yinghua* (文苑英華) 893. kitap, *Tang Chengxian Qu Jiang Zhang*

博物館) müdürü **Wan Renbo** (王 仁波) Bey , Xi An Beilin Araştırma Ofisi'nin (西安碑林研究室) şefi **He Zhonghui** (賀 忠輝) Bey, Xibey Üniversitesi'nden (西北大学) **Prof. Lin Jianming** (林 劍鳴) Bey, Shan Xi Eyaleti Yazı ve Eşya Koruma Bürosu'ndan (陝西省文物管理局) müdürü **Zhang Tinghao** (張 廷皓) Bey, Waseda Üniversitesi'nden (早稲田大学) **Prof. Noboru Koga** (古賀 登) Bey ve Toyama Üniversitesi'nden (富山大学) **Prof. Yasunori Kegasawa** (気賀沢 保規) Bey'lerin katkılarıyla ilk defa gerçekleşmiştir. Özellikle, estampajın olduğu yerde **Yasunori Kegasawa** Hoca'yla **He Zhonghui** Hoca destek oldular. (Kalemimin gücümün yettiği kadar) emeği geçen bütün hocalarıma yürekten teşekkürlerimi sunmak istiyorum.

Jie Tang Wudai Muzhi Yabian (階唐五代墓誌涯編) *Shan Xi Bölümü 1. kitap* (陝西卷 第1冊), (Tianjin guji Yayınları 天津古籍出版社, 1991, s. 104) kitabında elimizdeki metnin estampajının fotoğrafı yayınlanmıştır. Ayrıca bakınız.

5. SONUÇ

5.1. Tercüme Notları

Iwami'nin yazısında geçen **Mochuo**'nun (默啜) Türkçe dengini Masao Mori'nin ifadesine göre²⁷ **Kapğan Kağan** olarak tercüme ettim. Aynı kişi için Takashi Osawa'ya²⁸ **Mochuo**'nun (默啜) Türkçe okunuşu **Bögü Çor**'dur; o da **Kapğan Kağan**'ın unvanıdır. **Bögü** (墨) **Tegin**'in ve **Xili Tuli Kehan**'ın (頡利突利可汗) adında yine Takashi Osawa'nın²⁹ gösterdiği okunuşu tercih ettim. Alexander Vovin'e göre Shanyu (单于) kelimesinin **dar-Gā* şeklinde okunması (anlaşılması ?) daha uygundur³⁰. Diğer terimlerin okunuşunda Charles O. Hucker'ın sözlüğüne³¹ göre okunuşları verdim.

Çince kelimelerinin Pinyin yazılışı için Çince Pinyin imla kılavuzunu (中国拼音正词法基本规则)³² esas aldım. Çin tarihine ait kaynakların cilt sayısında *shang* (上) için 'ilk (cilt)', *zhong* (中) için 'orta (cilt)' ve *xia* (下) için 'son (cilt)' ifadelerini kullandım. *Juan* (卷) ve *ce* (冊) ile gösterilen cilt sayılarını '1., 2., 3. kitap' şeklinde gösterdim. Ayrıca, her derece iki kademeli olan memurluk derecesini gösterirken, *zheng* (正) için üst, *cong* (從) için ast ifadeleri kullandım. Örneğin, '*zheng sanpin* (正三品)'; 'üst 3. derece', '*cong wupin* (從五品)' ise 'ast 5. derece'.

²⁷ Mori, *age*. II., 84.

²⁸ Takashi Osawa 大澤孝, "Site and Inscription of Ongi revised –On the basis of rubbing of G. Ramstedt and our field works of Mongolia –", *Festschrift in Honor of Talat Tekin İstanbul 2008*, edited by Mehmet Ölmez *Türk Dilleri Araştırmaları*, 18 (2008): 253-322, 285.

²⁹ Takashi Osawa 大澤孝, "Eski Türk Devletinin asıl soyadı A-shi-na mı, yoksa Ashinas mı? -DLTten önceki Türk dili durumu ve bir sözcüğe bakış-", *Maḥmūd al-Kāşğarī'nin 1000. Doğum Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Divānū Luġātī't-Türk Sempozyumu Bildirileri*, Eylül 2008: (İstanbul: 2008): 253-288, 277.

³⁰ Alexander Vovin, "Once Again on The Etymology of The Title *qayan*", *Studia Etymologica Cracoviensia*, Vol. 12 (2007): 177-187.

³¹ Hucker, *age*.

³² Raungfu Chung 鍾榮富, *Huayu Yuyin ji Jiaoxue/華語語音及教學* (Taiwan: Zhengzhong Shuju 正中書局, 2011): 5-16.

5.2. Değerlendirme

Kiyohiro Iwami'nin tezi, Bilge Tegin'in mezar taşı kaydını okuyup tercüme etmekle sınırlı kalmaz. Metinde geçen tüm terimler, *Jiu Tang shu* (旧唐書), *Xin Tang shu* (新唐書) ve *Shi jing* (詩經) gibi çeşitli Çin tarihi kaynaklarında; özellikle de Eski Türkler ile ilgili kaydın yer aldığı *Tujue zhuan* (突厥傳) bölümünden taranarak ayrıntılı bir şekilde açıklanmaya çalışılmıştır. Bögü Çor cinayeti, Altı Çuv Soğdağ çatışması gibi tarihsel olaylara yorum getirerek Ashina Bilge Tegin'in geçmiş ile birlikte Tang ve Tujue arasındaki tarihi ve kültürü, iki devlet arasındaki ilişki, saray ve ordu teşkilatı gibi birçok konularda zengin bilgiler ortaya konmuştur.

Söz konusu olan Ashina Bilge Tegin'in kökenini aradığımızda, büyük dedesi Elig Kağan'a (頡利可汗) ulaşılır. Çin tarihi kaynakları ve yeni bulunan mezar taşı yazıtlarına göre Elig Kağan'ın oğulları Dieluoshi (疊羅施), Yukuk Şad (欲谷設) [İpi Tuli Kağan 乙毗咄陸可汗] ve Ashina Poluomen'dir (阿史那婆羅門). Elig Kağan'ın torunu Ashina Chiana (阿史那伽那), dördüncü kuşak torunu ise Ashina Gande (阿史那感德) ile Ashina Bilge Tegin'dir³³. Son yıllarda yeni çıkan Ashina Chiana, Ashina Poluomen ve Ashina Gande'nin mezar taşı yazıtının metni, tercümesi ve açıklaması için Chenhung Chu (朱振宏)³⁴, Erkin Ekrem³⁵ ve Shigeo Saito'nun (齊藤 茂雄) yayınları bulunur³⁶. Ayrıca Iwami'nin kitabında, Tang Dönemi Eski Türklerle ait mezar taşı yazıtlarından Ashina Wushi mezar taşı kaydı (阿史那勿施墓志), Ashina Zhe mezar taşı kaydı (阿史那哲墓志) ve Qibi Li Zhonglang mezar taşı kaydının (苾李中郎墓志) metin ve tercümeleri de yer alır.

Mori ve Iwami'nin çalışmalarında mevcut Eski Türkçe kaynakların dışında Çin tarihi kaynaklarından da yararlanılmıştır. Böylece Budizm çalışmaları, Çin çalışmaları ve Doğubilimi çalışmaları temel alınarak yapılan Japonya'daki Eski Türk çalışmaları geniş kapsamda devam etmiş, bu yolla da yeni keşifler sunulmuştur.

³³ Chenhung Chu 朱振宏, Sui-Tang Shiqi Tujueren Hanwen Muzhide Chubu Zhengli 隋唐時期突厥人漢文墓誌的初步整理, *Zhongguo Tangdai Xuehui Huikan* 中國唐代學會會刊, s. 19 (2012): 1-24.

³⁴ —, Ashina Wushi Muzhi Jianzheng 阿史那勿施墓誌箋證, *Zhongguo Bianzheng* 中國邊政, s. 194 (2013): 1-39.

³⁵ Erkin Ekrem, Gök Türk Hsieh-li Kağan'ın (618-630) Oğlu A-shih-na P'o-luo-men'in Mezar Kitabesi Üzerine, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, c.4, s. 4 (2007): 7-20.

³⁶ Shigeo Saito 齊藤 茂雄, "The Study on the Epitaph of Ashina Gande 阿史那感德 of the Türks (Tujue 突厥): the Characteristics of the Türks under the loose rein (Jimi 羈縻) Control of Tang", *Studies on The Inner Asian Languages*, s. 26 (2011): 1-38.

KAYNAKÇA

Aydın, Erhan. **Türk Runik Bibliyografyası**. 2. bs. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 61, 2010.

Baysal, Cahide, Gülnar Kara, İsenbike Togan. **Eski Tang Tarihi (Çin Kaynaklarında Türkler)**. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2006.

Chu, Chenhung 朱振宏. Sui-Tang Shiqi Tujueren Hanwen Muzhi de Chubu Zhengli 隋唐時期突厥人漢文墓誌的初步整理. **Zhongguo Tangdai Xuehui Huikan** 中國唐代學會會刊. s. 19 (2012): 1-24.

Ekrem, Erkin. Gök Türk Hsieh-li Kağan'ın (618-630) Oğlu A-shih-na P'o-luo-men'in Mezar Kitabesi Üzerine. **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**. c.4, s. 4 (2007): 7-20.

Feng, Furong 馮 富榮. "Evolution of Chinese characters/ Chûgoku kanji-no henshen/ 中国漢字の変遷". **Aichi Shukutoku University Center for Japanese Language and Culture: Language and Culture/ Aichi Shukutoku Daigaku Gengobunka Gakka: Gengobunka/愛知淑徳大学言語文化学会: 言語文化**. s. 9 (2001): 13-22.

Haneda, Akira 羽田 明, Nobuo Yamada 山田 信夫. "Ôtani Tankentai Shourai Uiguruji Shiryô Mokuroku/大谷探検隊将来ウイグル字資料目録". **Saiiki Bunka Kenkyû** 西域文化研究. s. 4 (1961): 171-206, resim 11-33. (Aktaran: Hattori, Shiro 服部 四郎. "The Studies of the Turkic Languages in Japan After World War II". **TDAYB** 1973-1974, 1974: 25-39).

Haneda, Toru 羽田 亨. "Uigurubun-no Tencihachiyojinshukyo/回鶻文の天地八陽神呪経". **Geimon** 芸文. s. 4/2 (1913): 38-55. (Aktaran: Hattori, Shiro 服部 四郎. "The Studies of the Turkic Languages in Japan After World War II". **TDAYB** 1973-1974, 1974: 25-39).

Hattori, Shiro 服部 四郎. "The Studies of the Turkic Languages in Japan After World War II". **TDAYB** 1973-1974 (1974): 25-39. [Aynı yazının tekrar baskısı: _____. "The Studies of the Turkic Languages in Japan After World War II", **Sciences of language: The Journal of the Tokyo Institute for Advanced Studies of Language**. s. 6 (1975): 187-195.]

Hoang, Pierre. **Concordance des Chronologies Néoméniques Chinoise et Européenne**. Shanghai: Imprimerie de La Mission Catholique, 1910.

Hucker, Charles O. **A Dictionary of Official Titles in Imperial China**. Taipei: Southern Materials Inc., 1985.

Iwami, Kiyohiro 石見 清裕. **Matters on the North Area in Tang and The Inthernational Order /Tô-no hoppô mondai-to kokusai chitsujo/唐の北方問題と国際秩序**. Tokyo: Kyukoshoin 汲古書院, 1998.

_____. "A Translation with Note of 'The Epitaph of Ashina Bilgä Tigin'/'Ashina Bilge Tegin boshi' Yakushikou/「阿史那毘伽特勤墓誌」訳試稿". **Studies of Inner Asia Languages. /Nairiku Ajia gengo-no kenkyû. /内陸アジア言語の研究**. s. 7 (1992-05): 55-94, <http://hdl.handle.net/11094/15686> [05.12.2012].

Karabulut, Ferhat, İsmail Ulutaş. "Türk Dili Sifat - Fiili Yapı Tipolojisinin Japon, Kore ve Macar Tipolojileri ile Karşılaştırılması". **Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**. s. 6/1 Winter (2011): 1312-1339.

Kawamoto, Koji 川本 皓嗣. "Kanbun-kundoku (Japanese Reading of Classical Chinese Texts): A Translation Study in a Comparative Cultural Perspective". **Otemae University Otemae Journal**. s. 11 (2010): 1-26.

Kudara, Kogi 百済 康義. "Fragments of the Uyghur Abhidharma texts 52 Cittasamprayukta-samskaras/Gojûni shinjo-wo toku Uiguru-yaku Abidaruma ronsho danpe/五十二心所を説くウイグル訳アビダルマ論書断片". **Journal of Indian and Buddhist Studies 印度学仏教学研究 Indogaku Bukkyôgaku Kenkyû**. s. 2/26 (1978): 1003-1000.

Liu, Ming 劉 明, Kiyoshi Washio 鷺尾 紀吉. "The Influence of Chinese on Japanese /中国語の日本語への影響". **The Bulletin of Chûô-Gakuin University: Man & Nature/中央学院大学人間・自然論叢**. s. 31 (2010): 165-176.

Mori, Masao 護 雅夫. **Kodai Toruko Minzokushi Kenkyû I-II-III/古代トルコ民族史研究 I-II-III**. Tokyo: Yamakawa Shuppansha 山川出版社, 1967.

Moriyasu, Takao 森安 孝夫. "Four lectures at the College de France in May 2003, History of Manichaeism among the Uighurs from the 8th to the 11th centuries in Central Asia". **World History Reconsidered Through the Silk Road**. g.3 (2003): 23-112.

_____, Ayudai Ochir Очир А. "Report of Researches on Historical Sites and Turkic Inscriptions in Mongolia/Mongorukoku Genson Iseki-Hibun Chôsa Kenkyû Hôkoku/モンゴル国現存遺蹟・碑文調査研究報告". **The Society of Central Eurasian Studi/Chû Yûrasiagaku Kenkyûka/中央ユーラシア学研究会**, 1999. Osaka: 1999. (Aktaran: Umemura, Hiroshi 梅村 坦, Toru Hayashi 林 徹. "Japonya'da Türkoloji Çalışmaları", TDAYB 1985, 1989: 211-254).

Oda, Juten 小田 壽典. **Bussetsutenchi Hachiyô Shinjyou ikkan: Torukogo-no Kenkyû/仏説天地八陽神呪經一卷:トルコ語訳の研究**. Kyoto: Hozokan 法蔵館, 2010.

Osawa, Takashi 大澤孝. "Site and Inscription of Ongi revised –On the Basis of Rubbing of G. Ramstedt and our field works of Mongolia –". **Festschrift in Honor of Talat Tekin İstanbul 2008**, edited by Mehmet Ölmez Türk Dilleri Araştırmaları 18 (2008): 253-322.

_____. "Eski Türk Devletinin Asıl Soyadı A-shi-na mı, Yoksa Ashinas mı? – DLT'ten Önceki Türk Dili Durumu ve Bir Sözcüğe Bakış-", **Maḥmūd al-Kāshgārī'nin 1000. Doğum Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Dīvānū Luḡātī't-Türk Sempozyumu Bildirileri**, Eylül 2008. İstanbul: 2008: 253-288.

Osawa, Takashi 大澤孝, Kosetsu Suzuki 鈴木 宏節, R. Munkhtulga. "BICHEES II: Report of reserches on Historical Sites and Turkic Inscriptions in Mongolia from 2006 to 2008 Bichêsu II: /Mongorukoku genson iseki-Tokketsu hibun chōsa hōkoku/ ビチエース II: モンゴル国現存遺跡・突厥碑文調査報告", **Japan-Mongolian Joint Expedition Project 'BICHEES II'/Nihon-Mongoru Kyoudou Chousa Purojekuto 'Bichêsu II'/日本・モンゴル共同調査プロジェクト 'ビチエース 2'**. 2009, Ulaanbaatar: 2009.

Röhrborn, K., Jens P. Laut, "Türkische Philologie und Sprachwissenschaft in Japan", **Der türkische Buddhismus in der japanischen Forschung**, VdSUA. 23 (1988): 1-26. (Aktaran: J. P. Laut, Mehmet Ölmez, "Doğumunun 75. Yılında Klaus Röhrborn", **Türk Dili**, c. CII, s. 733, (2013): 78-87).

Shiratori, Kurakichi 白鳥 庫吉. "Tokketsu Ketsutokukin Himeikou/突厥闕特勤碑名考". **Shigakuzasshi** 史学雑誌. s. 8/11 (1897): 46-76. (Aktaran: Umemura, Hiroshi 梅村 坦, Toru Hayashi 林 徹. "Japonya'da Türkoloji Çalışmaları". **TDAYB** 1985, 1989: 239 Madde 314'e göre).

_____. **Die Chinesische Inschrift auf dem Gedenkstein des K'üe-T'e-k'in am Orkhon**, Tokio: Druck der Kokubunsha, 1899. [Türkçesi "Müteveffa Kül Tëgin'in yazıtı". Ölmez, Mehmet. **Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları**, **Metin-Çeviri-Sözlük**. 2. bs. Ankara: BilgeSu yayınları, 2013: 121-126].

Shogaito, Masahiro 庄垣内 正弘. **Uigurubun Abidaruma Ronsho-no Bunkengakuteki Kenkyû**/ウイグル文アビダルマ論書の文献学的研究. Kyoto: Shōkadō 松香堂, 2008.

Tachibana, Zuicho 橘 瑞超. "Uiguruyaku-no Kanmuryō Jukyō/ウイグル訳の観無量壽經". **Niraku shosho** 二楽叢書. s. 1 (1912): 21-41.

Tollini, Aldo. "This essay deals with the contribution that kanbun and kanbun kundoku gave to the birth of Japanese written language [in Japanese] 日本語表記の誕生と漢文訓読の役割". **The Journal of Kanbun Studies**. s. 5 (2010): 294-276.

Umemura, Hiroshi 梅村 坦, Toru Hayashi 林 徹. "Japonya'da Türkoloji Çalışmaları". **TDAYB** 1985 (1989): 211-254.

Vovin, Alexander. "Once Again on The Etymology of The Title qayan". *Studia Etymologica Cracoviensia*. Vol. 12 (2007): 177-187.

Yoshida, Yutaka 吉田 豊. "Sogudogo Butten Kaisetsu/ソグド語伝典解説". *Nairiku Ajiagengo-no Kenkyû/内陸アジア言語の研究*. s. 7 (1992): 95-119.

Zuicho, Tachibana 橘 瑞超. "Uyguruyaku-no Hokekyô Daibadatta/ウイグル訳の法華經提婆達多". *Niraku shosho 二楽叢書*. s. 4 (1913): 113-119.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Manami Koyano 小谷野愛美

Doğum Yeri ve Tarihi : Saitama-Japonya 28.08.1984.

Anadili: Japonca

Yabancı Dili : Türkçe, İngilizce

İletişim (Telefon/e-posta) : +90.(0)538.568.68.07/tinmie@yahoo.co.jp

Eğitim Durumu (Kurum ve Mezun Yılı)

Associate Degree : Tokyo Bunka College Major of Food Nutrition (2005)

Lisans : T.C. Marmara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Öğretmenliği Bölümü (2010)

Yayınları : Bugut Yazıtı (Yutaka Yoshida 吉田豊, Takao Moriyasu 森安孝夫 tarafından yayınlanan “ブグト碑文 Bugut Inscription” adlı yazından tercüme), Ölmez, Mehmet. **Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğlistan’daki Eski Türk Yazıtları Metin-Çeviri- Sözlük**. 1. bs. Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 2012: 63-72; 2. bs. Ankara: BilgeSu Yayıncılık 2013: 65-74.

Sanglâx Lügatindeki Kurmacalar (Mutsumi Sugahara 菅原睦 tarafından yayınlanan “『サングラーフ』における幽霊語について Ghost Words in Sanglax” adlı yazından Prof. Dr. Mustafa S. Kaçalın ile ortak tercüme çalışması), Mutsumi, Sugahara. “Sanglâx Lügatindeki Kurmacalar”. **Türk Dilleri Araştırmaları**. c. 18. İstanbul (2008): 393-411.

* 0 1 5 2 7 9 2 *

255.07.02.00.00/15/0152792